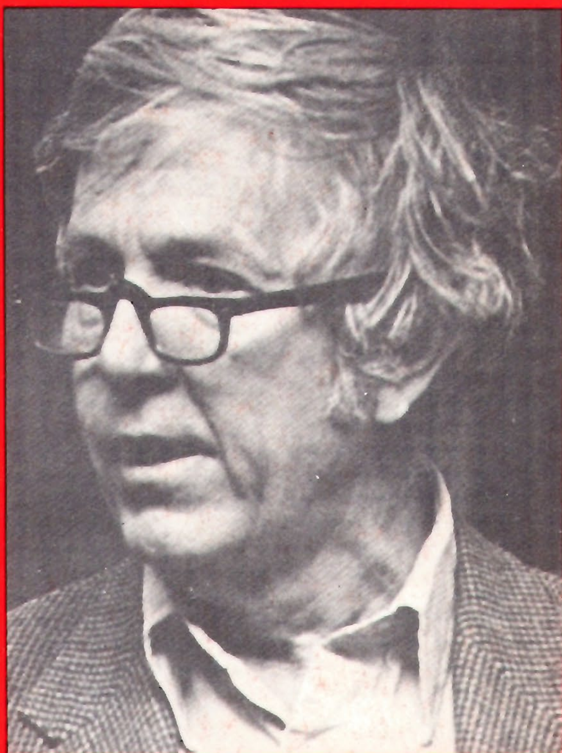
ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

מייקל הרינגטון



נתיב היסורים של ה"פרסטרויקה" ▫
אם ינצח דוקאקיס ▫ הרפורמה בסין
כשלונה של כלכלת ריגן ▫
בין סוציאליסטים לליברלים ▫
הנס של מקסוול ▫

מעיתונות העולם

מס. 12 אוקטובר 1988 חשון תשמ"ט


יד טבנקין


ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י □ המרכז לתרבות ולחינוך

תוכן ענינים

ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

מס' 12, חשון תשמ"ט, אוקטובר 1988

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 712221/4

עורך: דן כרמון

עריכה: עמי שמיר

מערכת פעילה: רן כוחן, פיני שומר, גדי וקס, נילי אור, יאיר ברק

המיסד: אשר מניב ז"ל

עיצוב, סדר והפקת דפוס:
מפעלי תרבות וחינוך בע"מ, טל. 03-260904

מחיר גליון בודד	5.- ש"ח
חתימה לשנה (4 גל')	15.- ש"ח
חתימה לשנתיים (8 גל)'	25.- ש"ח
חתימה עבור ידיד לשנה	12.50.- ש"ח
חתימה עבור ידיד לשנתיים	20.- ש"ח

פוליטיקה

כלכלה וחברה

מדיניות

תרבות

תיאוריה

ספרים

בפתח הגליון

כפי שרואות עיניכם, לבש ה"ילקוט למחשבה סוציאליסטית" פנים חדשות. השינוי איננו בצורה בלבד. נוסף להרחבת התוכן וגיוון מקורותיו נציג בפתח כל גליון את עיקרי הדברים הכלולים בו וכן אי־אילו פרטים ביחס לסופרים ולעתונים שמהם נשאב החומר.

הרעיון העומד ביסודו של ה"ילקוט" הוא להביא לקורא הישראלי חומר מהעתונות הסוציאליסטית והמתקדמת בעולם, שנראה לנו כי ציבור קוראי העברית ימצא בו עניין. מדי פעם גם יובא חומר מעתונות אחרת, כדי להאיר את הסוגיות שעל הפרק מזוויות נוספות.

זהו רעיון מורכב. השאלה היא למה אנחנו מתכוונים באמרנו "סוציאליסטי" ו"מתקדמת"? אם לנסח זאת במילים ספורות כוונתנו לחזון חברתי כולל. כולל מבחינה זו שהוא מתייחס להיבטים השונים של חיי החברה – הכלכלי, הפוליטי, החברתי והתרבותי.

הרעיון המרכזי של החזון הסוציאליסטי, או כדי לדייק רעיון הסוציאליזם הדמוקרטי, הוא החתירה לשוויון בכל תחומי החברה – שוויון כלכלי וחברתי, שוויון בחלוקת העבודה והאחריות, בחלוקת העוצמה והזכויות – וגם בתחום התרבות. ברור שיש כר נרחב לפיענוח ולוויכוח על קביעות אלו. אסתפק בהבהרה קצרה בסוגיית התרבות.

אחד ההוגים הגדולים בימינו, יורגן האברמס, (Jurgen Habermas) אומר כי השיחה האידיאלית היא זו, שבה כל אחד יכול להשתתף בדיון, ורק טיב הטיעונים הוא רלוונטי. לפי דעתי, זהו האידיאל הסוציאליסטי בתחום התרבות. מובן שהגשמתו של כל היבט תלויה במשנהו. משמע, לא יכול להיות סוציאליזם לא־דמוקרטי, כשם שלא יכולה להיות דמוקרטיה מלאה בלי שתהיה סוציאליסטית. מכל מקום, זוהי נקודת המוצא של העתון ולפיה אנחנו בוחרים את החומר והמקורות.



בחודש נובמבר מתקיימות בחירות בארה"ב. בבחירות אלה יש לדמוקרטים סיכוי סביר לנצח. העתון הסוציאליסטי DISSENT הקדיש לנושא חלק גדול מגליונו האחרון. אנחנו בחרנו בשלוש רשימות. הארוכה והפרגמטית ביניהן היא של מייקל הארינגטון, בכיר המנהיגים הסוציאליסטים בארה"ב. דומה כי הוא מעלה רעיונות, שיש בהם ערך גם עבורנו, אם השמאל־מרכז ינצח בבחירות בישראל באותו החודש. שתי הרשימות האחרות הן של אירווינג האו, עורך העתון. מאמרו על סוציאליסטים וליברלים, על המבדיל והמשותף ביניהם, קשור גם לסוגיה שהתייחסתי אליה בתחילתה של רשימה זו.



ברמה הרעיונית בחרנו בחלק מן הדיון המתמשך בדפי ה"תיקון". "תיקון", שהחל להופיע לפני שנתיים, הוא עתון יהודי, ציוני ושמאלי. רמתו גבוהה, אך למרות זאת הפך ללהיט והגיע לתפוצה גדולה מאוד. בסופו של מדור זה הבאנו קטע קטן על מרטין לוטר קינג, שהופיע ב"מונתלי רוויו". – מועמדותו של ג'קסון כממשיך דרכו של קינג, הופך את הרשימה לאקטואלית ומאפשר לנו להיטיב להבין את "תופעת ג'קסון".



בגליון זה יש גם התייחסות רחבה לשינויים המתחוללים בעולם הקומוניסטי. שתי רשימות על סין, אחת על ברית־המועצות, ודברים של מזכיר המפלגה מאיטליה, שסיים זה לא כבר את תפקידו. כן מובאים ניתוחים על הכלכלה הניאו־שמרנית, תוצאותיה בארה"ב ובבריטניה והשפעתה על השמאל, במאמר חשוב שתורגם מכתב־עת צרפתי.



מן ה"ניו סוסייטי" האנגלי לקחנו קטע קצר על איל ההון רוברט מקסוול, שרכש באחרונה חלק ממניות "מעריב". רשימה קצרה זאת מבליטה את משמעות מכירתם של נכסים כמו "מעריב" לגורמים זרים ופרטיים. יש גם ידיעה מעניינת על התייחסות האיגודים בארה"ב למשכורות המנהלים כחלק מן המשא־ומתן המקצועי – לתשומת לבו של הוועד בבנק לאומי בפרט ולהסתדרות בכלל.



בגליון זה יש חידוש נוסף, מדור ביקורת הספרים. בין היתר מובאת סקירה על ספרם של אגנס הלר ופרנץ פהר. שני הסופרים, שהם גם בעל ואשה, היו בארץ בינואר השנה לרגל הכנס בנושא "פתרונות סוציאליסטיים". אגנס הלר הרשימה את כולם בדבריה בסוף הכנס. היתה זו חוויה בלתי נשכחת.

ולבסוף, נשמח מאוד לקבל מקוראינו, תגובות, הצעות ואפילו ביקורת.

דן כרמון

הדו"ח ההיסטורי של מזכ"ל המפלגה הקומוניסטית הסינית

זָאוֹ מניף את נס הרפורמה

כמו השינויים בהרכב ההנהגה, כך גם הדו"ח של המזכ"ל זאו זיאנג היה אירוע מרכזי בסדר היום של ועידת המפלגה הקומוניסטית הסינית, שנתכנסה בפקינג באוקטובר אשתקד. הדו"ח נועד לקבוע את קווי המדיניות הכלליים לשלוש עד חמש השנים הבאות, ובכך למלא את תפקידה השני של הוועידה. המסמך הארוך ניתח את המצב הנוכחי בסין וקבע כמצופה ממנו את קווי היסוד של המפלגה. לאחר מכן התווה הדו"ח את האסטרטגיה של ההנהגה בשאלת הפיתוח הכלכלי, גולל את תוכנית חידוש פניה של הכלכלה, וכן את התוכניות לרפורמה פוליטית. ואולם לאחר פיטוריו של הו יאובנג והמאבק נגד "הליבראליזם הבורגני" שנערך חודשים אחדים קודם לכן, היה האישור החד־משמעי של הרפורמה הפוליטית התפתחות מפתיעה ורבת משמעות.

הקטעים הדנים ברפורמה הכלכלית לא חידשו כמעט דבר. קריאתו של זאו להעניק עדיפות עליונה למדע ולטכנולוגיה, לעצור את האינפלציה, להגדיל את הסחר הבינלאומי ואת שיתוף הפעולה הטכנולוגי, לחזק את הנהלות המפעלים, לעודד צורות שונות של בעלות על מפעלים, להיעזר במערכות תמריצים שונות, ולשפר את הכלים המאקרו־כלכליים המכוונים את הכלכלה, כדי לאפשר שליטה עקיפה על המפעלים – כל אלה הם נושאים אשר זאו ומנהיגים אחרים המצדדים ברפורמה מעודדים זה שנים אחדות.

אולם היבטים אחדים בנאומו של זאו ראויים לסקירה רחבה יותר. אלה כוללים את הרציונאל המארקסיסטי־לניניסטי לרפורמות, את הדיון ברפורמה הפוליטית המוצעת, את המשתמע מקריאתו לפשר בין אינטרסים מנוגדים, ולבסוף – את הצבתם של נושאים חדשים על סדר היום הלאומי.

בהתייחסו לנושא אשר הועלה לראשונה בשנת 1981, הגדיר זאו את "הניגוד העיקרי" בחברה הסינית בת־ימינו כניגוד "בין הצרכים החומריים והתרבותיים של העם לבין הפיגור בייצור". על מנת להתיר את המתח הזה, אומר הוא, יש לרכז את עיקר המאמץ בהגברת הייצור, בקידום התעשיה והחקלאות ובהסרת האילוצים הארגוניים והמנהליים הפוגעים בצמיחה.

המזכ"ל סיכם את קווי־היסוד של המפלגה בהשמיעו את הסיסמה "מרכז אחד ושתי נקודות יסוד" – כלומר, השגת פיתוח כלכלי תוך היצמדות בו־זמנית לארבעת העקרונות הבסיסיים, לרפורמה ולפיחות. בפיסקת המפתח השגורה כבר, אל נכון, בפניהם של נאמני המפלגה בכל רחבי המדינה, אמר זאו:

"שומה עלינו להוביל את עמנו, בני כל הלאומים, במאמץ מאוחד, עצמאי, נמרץ וחלוצי, כדי להפוך את סין למדינה סוציאליסטית משגשגת, חזקה, דמוקרטית, מתקדמת מבחינה תרבותית ומודרנית. זאת נעשה על־ידי העמדת הפיתוח הכלכלי בראש דאגותינו, בלי לנטוש את ארבעת העקרונות הבסיסיים (סוציאליזם, דיקטטורה דמוקרטית של העם, הנהגת המפלגה הקומוניסטית הסינית ומחשבה מארקסיסטית־לניניסטית בנוסח מאו) ותוך קיום הרפורמה והמדיניות הפתוחה".

השלב הראשוני של הסוציאליזם

הדו"ח ייזכר, אל נכון, בגלל הרעיון האידיאולוגי העומד במרכזו: הסוציאליזם הסיני מצוי עדיין בשלב־ראשוני. רעיון זה אינו חדש לחלוטין. ההחלטות שנתקבלו לאחרונה במפלגה בעניין יצירת תרבות רוחנית, ונאומים של יו יאובנג, תארו את סין הסוציאליסטית כאילו היא נתונה בשלב ראשוני או מוקדם בהתפתחותה. אבל נאומו של זאו פיתח את הרעיון בצורה מלאה יותר משנעשה הדבר עד כה. לרעיון הנדון חשיבות רבה, משום שהוא מצדיק, במושגים מארקסיסטיים, את מדיניות הרפורמה, שאילולא כן אפשר היה לראות בה פרישה מן הסוציאליזם.
וכך תיאר זאו את "השלב הראשוני של הסוציאליזם":

"...זהו השלב שסין חייבת לעברו במהלך בניית הסוציאליזם בתנאים של כוחות ייצור מפגרים וכלכלת־צריכה נחשלת. יעברו לפחות מאה שנה מאז שנות החמישים – עד אשר תוגשם בעיקרה המודרניזציה של הסוציאליזם, וכל השנים האלה כלולות בשלב הראשוני של הסוציאליזם... זהו שלב שבו ארץ חקלאית... תיהפך בהדרגה לארץ תעשייתית מודרנית".

רעיון ההתפתחות בשלבים אינו חדש בתיאוריה המארקסיסטית. אולם ניסוח זה מנוגד לתפיסתו של

מתוך PROBLEMS OF COMMUNISM, נובמבר־דצמבר 1987.
תרגום: נורית גורן

מאו טסה־טונג, אשר העדיף לדלג על השלבים או לקצרם, והוא סותר את טענתם של המבקרים האומרים, כי המהפכה הקומוניסטית בסין התרחשה טרם זמנה, וכי הסוציאליזם הקדים מדי לבוא. הרעיון האומר כי השלב הקאפיטליסטי צריך היה לחול לפני המעבר לסוציאליזם, וכי ההשפעות הפיאודליות החזקות שנותרו בסין קיימות משום שהקאפיטליזם מעולם לא שגשג בה, כטענת התיאורטיקנים המארקסיסטיים, לא זכה לתמיכה רחבה בקרב האידיאולוגים של המפלגה הקומוניסטית הסינית. הללו טענו, כי רעיונות מסוג זה חותרים תחת הבסיס הרעיוני של שלטון המפלגה הקומוניסטית הסינית. למרות שאחדים מבין המארקסיסטים הסיניים החלו לבדוק את התיאוריה הזו בראשית שנות השמונים, הרעיון לפיו יש להניח למערכות קאפיטליסטיות לשגשג ורק אחר־כך לחזור לסוציאליזם, היה לצנינים בעיניהם של מארקסיסטים־לניניסטים נאמנים. התפיסה שהציג זאו היא פתרון חלופי מסקרן לדילמה האידיאולוגית. על פי תיאוריות השלב הראשוני של הסוציאליזם יכולים השוק החופשי, הבורסה ואמצעים כגון פשיטת־רגל להתקיים לא רק בחברות קאפיטליסטיות; הם יתכנו גם בחברה שכבר נכנסה לעידן הסוציאליסטי ונמצאת בתהליך של יצירת כלכלה מודרנית לחלוטין.

התכונות העיקריות של חברה סוציאליסטית הן: שלטון מתמשך של המפלגה הקומוניסטית, בעלות ציבורית על אמצעי הייצור העיקריים, כלכלה מתוכננת, והיצמדות למטרה המארקסיסטית־לניניסטית העליונה – חברה נטולת מעמדות. הדו"ח של זאו מבהיר, כי סין לא תנטוש סימני־היכר אלה. אבל בתוך המרחב הגדול שתוחמים המדדים האמורים, מותיר הניסוח שלו תחום נרחב לגמישות, לניסויים ולפראגמאטיזם.

הרפורמות הפוליטיות המוצעות

זאו הקדיש חלק ניכר מן הדו"ח שלו לרפורמות במבנה הפוליטי. פרקים בדו"ח עסקו בהפרדת המפלגה מן הממשלה, בהענקת סמכויות לדרגים הנמוכים יותר במפלגה, בהנהגת רפורמות במוסדות ממשלתיים, בחיזוק מערכת כוח־האדם, בהקמת מערכת לייעוץ ולניהול דו־שיח, בקידום תפקידיהם של הגופים המייצגים, בבחירות ובחיזוק המערכת המשפטית. רבים מנושאים אלה התעוררו מדי פעם בתקופתו של דנג, בעיקר בשנים 1980־1981 ושוב בסוף 1986. אולם מאחר שהדרישה להנהגת רפורמה פוליטית עודדה את הפגנות הסטודנטים בסוף 1986 ותחילת 1987, ציפו רק פרשנים זרים מעטים כי זאו ישוב ויעורר את הנושאים האלה בעוצמה כה רבה.

אין ספק שזאו מיתן את הערותיו בדחותו בתקיפות את רעיון הדמוקרטיה האמיתית, מרובת המפלגות, והפרדה ממוסדת של הסמכויות. הוא העלה על נס את תפקידה המוביל של המפלגה הקומוניסטית ואת עקרון המירכוז הדמוקרטי. אולם הוא העלה גם הצעות החורגות מן ההסכמה המקובלת. בפרק הדן במפלגה ובממשלה לדוגמה, מצהיר המזכ"ל כי "מעתה ואילך לא יטיל ועד המפלגה בדרג מסוים על מזכיר במשרה מלאה, או על חבר ועד קבוע שאינו מחזיק בשום משרה ממשלתית, תפקידי ביצוע ממשלתיים". הוא אמר כי "יש לבטל מחלקות במפלגה החופפות מחלקות מקבילות בממשלה". בצורה קצת פחות בוטה הציע זאו "לבטל **בהדרגה**" את קבוצות־המפלגה המובילות במשרדים הממשלתיים. תוך שהוא מנסה לעקוף את ועדת המשמעת והביקורת של המפלגה הקומוניסטית הסינית, המליץ זאו שגופים אלה "בכל הרמות, לא יטפלו בעבירות על החוק או בהפרדת תקנות מינהליות, אלא יתרכזו בקידום תחושת משמעת חזקה..." במלים אחרות, המזכ"ל מצפה מן הממשלה, ולא מן המפלגה, להפעיל אמצעים נגד חברי מפלגה שסטו – שינוי ניכר מן הנוהג המקובל. בכל התחומים הללו, כמו בהצעותיו החדשניות לניהול כוח־אדם, יהיה זה מוקדם מדי להסיק שהנורמות המפלגתיות כבר השתנו עד כדי כך שהן תואמות את שאיפתיו של זאו.

ביטוי לאינטרסים פרטיים

הדו"ח של זאו היה בגדר פריצת־דרך גם בתחום נוסף. הוא העניק לגיטימציה לקיומם של אינטרסים שונים, באמרו: "לקבוצות שונות יכולים להיות אינטרסים שונים והשקפות שונות, וגם להם יש לתת אפשרויות ואפיקים להחלפת דעות". ערב פתיחת ועידת המפלגה השמיע זאו דברים באותו עניין בפני מליאת הוועדה המרכזית ה־12 של המפלגה:

"החברה הסוציאליסטית אינה מונוליתית. בחברה זו יש, כמובן, אינטרסים משותפים לקבוצות אנשים שונות. אבל אין להתעלם גם מן האינטרסים המיוחדים לכל קבוצה. יש ליישב את האינטרסים המנוגדים. על הממשלה לפעול כדי לתאם בין האינטרסים השונים וליישב את הניגודים; ועדות המפלגה חייבות להיות יעילות יותר בפעולות התיאום".

ההשלכות של דברי זאו מרחיקות לכת. הן נוגדות הן את הרעיון הלניניסטי והן את הזרם המרכזי במחשבה הסינית המסורתית, באשר שניהם אינם מכירים במעלותיו של הפלוראליזם ואינם מעניקים לגיטימציה למימוש אינטרסים פרטיים. ואילו הקטעים הנ"ל "קבוצות אינטרסים" ומציאת האמצעים המוסדיים

החלופיים שבאמצעותם אפשר לתת ביטוי לאינטרסים שונים ולפשר ביניהם. בדו"ח לוועידה ה־12 עסק זאו בעניין זה בקיצור נמרץ. הנושאים הכרוכים בכך הם אלה שנדונו במסמכים הפדראליסטיים (Federalist Papers) יותר מאשר במאניפסט הקומוניסטי.

הערותיו של זאו עוררו דיון ציבורי בשאלת קבוצות האינטרסים ובדרכים שבהן יוכלו הללו לתת ביטוי נאות להשקפותיהן בחברה הסוציאליסטית. לדוגמה, נמסר כי ז'ון (Li Jun) מן המרכז לחקר הרפורמה הכלכלית, שהוא צוות־חשיבה מוביל בסין, אמר: "תהיה זו התקדמות משמעותית עבורנו אם נכיר בעובדה, שקבוצות אינטרסים שונות אמנם קיימות בחברה שלנו. כמו־כן יהיה עלינו להשקיע מאמצים בתיאום ובהגדרה של הניגודים הנובעים מכך". הערותיו של לי צוטטו בנימה אוהדת במאמר שכונה "קבוצות אינטרסים שונות בחברה סוציאליסטית", אשר נתפרסם בכתב־העת בייז'ינג רוויו (Beijing Review) בדצמבר 1987. בדונו בנושא, שנעשה לגיטימי לאחר נאומיו של זאו, טוען המאמר, שבתקופת המהפכה התרבותית התייחסו אל ההבדלים שאין למנעם בין האינטרסים של קבוצות שונות בקהילה כאל "מאבק מעמדות". היתה זו טעות. לפי המאמר מגלים סקרים חברתיים מקיפים, כי קבוצות אינטרסים מגוונות מעלות דרישות שונות בפני הרפורמה, וכי התמיכה במדיניות הרפורמה שונה בקרב מגזרים שונים של האוכלוסיה. המאמר מסכם באמרו: "עלינו להכיר בקיומו של קבוצות אינטרסים שונות, שהן מנוגדות זו לזו ומשתלבות זו בזו, ולהבין שבסופו של דבר, דווקא ריבוי האינטרסים הוא עיקרו של האינטרס החברתי הכללי".

יש לזכור, כי בעיני זאו ומחברי המאמר ב**בייז'ינג רוויו**, "קבוצות אינטרסים" אין פירושן גופים מאורגנים, שלנגד עיניהם השגת מטרה פוליטית, אלא ביטוי מגוון ובלתי מאורגן של דעות שונות. אבל השאלה הבאה הצפויה בהתפתחות הדיון היא ללא ספק: האם יש לעודד יצירת קבוצות־לחץ מאורגנות, כדי ליישב את ניגודי האינטרסים ולתת להם ביטוי ברור והוגן יותר בבירות המחוזיות והלאומיות?

נושאים חדשים על סדר היום

הדו"ח גם הציב מספר נושאים חדשים בראש סדר היום של האומה. ברבים מהם יש משום הכרה בעובדה, שסין עודנה מדינה מתפתחת, המתמודדת עם בעיות רבות של מודרניזציה. על כן מבקש זאו להסב את תשומת לבם של בני עמו אל נושאים כגון:

- הקמת מערכת רווחה חברתית לאיכרים
- עצירת התהליך של צמצום שטחי החקלאות ומיקוד תשומת הלב בשימושי הקרקע
- מתן הדרכה נאותה לאוכלוסיה בתחום הרגלי הצריכה, ובעיקר צריכת מזונות מאוזנת.
- שיפור הטיפול בנשים הרות.
- ייחוד תשומת לב לבעיית ההזדקנות המהירה של האוכלוסיה.
- הגנה על הסביבה ועל האיזון האקולוגי.
- שיפור תנאי ההשקעה לחברות זרות.
- לקיחת הלוואות בסכומים סבירים ממקורות זרים ושמירה על מבנה־חוב הגיוני.

יש להניח, כי רשימה זו של נושאים תישאר על סדר היום גם במאה הבאה, וכי בעתיד יצביעו ההיסטוריונים על תנאים של זאו כעל הדו"ח הראשון לוועידת המפלגה, שהקדיש תשומת לב רבה כל כך לבעיות הכרוכות בהתפתחות הכלכלית.

בין סוציאליסטים לליברלים

אירווינג האו □ Irving Howe

יש המגדירים עצמם כסוציאליסטים דמוקרטיים. אחרים – כליבראלים. שוב אחרים – כסוציאליסטים ליבראליים. ויש שיאמרו כי הם משתייכים לשמאל הדמוקרטי, אך מעדיפים שלא לשאת תווית.

לו יהי כן. תהיה השקפת העולם ארוכת־הטווח שלנו אשר תהיה, כולנו מסכימים שיש צורך בתוכניות לשינוי המצב הקיים. ואף על פי כן ראוי אולי שאוסיף הערות אחדות על היחסים בין סוציאליסטים לליבראלים, כפי שהם נראים לאדם הנמנה עם הראשונים.

אנו הסוציאליסטים מסכימים לחלוטין לעיקרה של התוכנית הליבראלית וזאת משום שאנו דואגים לא רק לרעיונות ארוכי־הטווח שלנו, אלא גם לצרכים הדוחקים של ארצנו. אנו ששים לשתף פעולה עם כל אלה המצדדים בביטוח רפואי ממלכתי, בנקיטת אמצעים שיסייעו לצעירים שחורים בערים, בתוכניות סיוע למובטלים, בחקיקה שמטרתה שוויון זכויות לאישה, וכן הלאה וכן הלאה.

אולם אל לנו להתעלם מכך, שבארצות־הברית הסוציאליזם איננו כיום פתרון ברור מאליו. אין זה מונע בעדנו מלהוסיף לפעול למען קידום רעיונותינו, אך אנו חשים חובה לעצמנו לעסוק גם בענייני השעה הבוערים, בתקווה שהחזון הבסיסי שלנו יתרום להבנה טובה יותר של הבעיות הניצבות בפנינו.

וכך, בעניינים רבים אנו בעלי־ברית לליבראליזם האמריקני, לפחות כל עוד הוא נאמן למסורת הנכבדה שלו - העיקרון והנכונות למאבק (לצערנו, אין זה תמיד נכון בימינו). אנו בעלי־בריתו של הליברליזם לא רק בהצעותיו לחקיקה חברתית, אלא גם בדאגתו להגנה על חופש האזרח וזכויותיו. אנו מאמינים בלב שלם, כי חופש הוא צורך בלתי נמנע להשגת קידמה חברתית וכלכלית. לעיתים, ובמיוחד בימים פושרים אלה, אנו הסוציאליסטים מנסים לפעול כ"קבוצה מתסיסה", ולוחצים על הליבראלים להיאחז ברעיונותיהם ובערכיהם ללא רתיעה וללא ויתור. אנו עושים זאת מתוך כוונה כנה ובתקווה שאיננו נראים לידידינו כ"יודעים כל", מפני שאין אנו יודעים הכל.

יש תחומים שבהם הליבראלים והסוציאליסטים יכולים לשתף פעולה כדי להתקדם צעד או שניים מעבר לליברליזם המקובל. בשמאל הדמוקרטי נשמעים היום קולות התובעים, למשל, לאכוף מידה מסוימת של שליטה חברתית על החברות הגדולות. בהקשר האירופי מכנים הצעות מעין אלה סוציאל־דמוקרטיות: אין הן מבשרות את סופה של הכלכלה הקאפיטליסטית, אך הן מרחיבות את השליטה של החברה על חברות שהן בעיקרן בלתי אחראיות. הצעות כאלה מנסרות בחלל האוויר.

ולבסוף – המבדיל בינינו. מרבית הליבראלים אינם מצדדים, ואף אינם רואים צורך, באמצעים שישנו את מבנה הרכוש השולט בחברה שלנו. לא כן הסוציאליסטים. נראה לנו, כי הליבראליזם לוקה בחולשה ניכרת כאשר אין הוא מתמודד, ולא באורח אנליטי, עם התפקיד שממלאים התאגידים הגדולים באמריקה. אלה שולטים בחיי הכלכלה שלנו, וכתוצאה מכך נודעת להם השפעה רבה ובלתי מוצדקת על הפוליטיקה ועל התרבות שלנו. כל עוד הם ישארו בידי העשירים המעטים, תהיה החברה שבה אנו חיים בלתי צודקת בעיקרה מבחינת המערכות החברתיות־כלכליות. וחוסר־האיזון הזה בחיי הכלכלה בא במישרין לידי ביטוי בעיוות החיים הפוליטיים. ההבדלים הקיצוניים בהכנסות ובעושר, החלוקה הבלתי צודקת בין עשירים לעניים – הם אחד המוקדים של המחשבה הסוציאליסטית. הם הבסיס להצעותינו בעניין סדר חברתי חדש, אשר יושג ויתקיים באמצעים דמוקרטיים, ויהיו בו גם שוויון רב יותר וגם השתתפות דמוקרטית ושליטה במקום העבודה.

הכל יודעים, כי כרגע אין השקפה זו תואמת את תפיסת העולם של מרבית האמריקנים. בהיותנו דמוקרטים בעלי עקרונות, אנו מקבלים את המציאות הזו. אנו ממשיכים לדבר בעד, לכתוב למען ולפעול לקידום רעיונותינו. אולם בו־בזמן אנו משלבים ידיים עם כל אלה, ליבראלים ואחרים, הפועלים צעד אחר צעד לשיפור החברה האמריקנית.

מתוך Dissent, כרך 35' מס' 1 (150), חורף 1988.
תרגום: נורית גורן

החגיגה נגמרה

אם אפשר לגלות הלוך־רוח לאומי באמריקה, כי אז עומדים אנו בפני רגע של התפכחות מכאיבה. החגיגה נגמרה; הצלחות שבורות; החובות לא שולמו.

מה שקרה ביום שני השחור, 19 באוקטובר 1987 – בהלת שוק המניות – נשמע כיבבת הסיום של הריגניזם, התמוטטות תיקי ניירות־הערך ומפולת האשליות. בעוד השכר הריאלי של העובדים האמריקניים ירד ב־7.3 אחוז מאז 1979, פרחה בקרב המעמד העליון והבינוני רדיפת בצע גסה וצורמנית – שווה־ערכם הדולרי של ריגן, אד מיז, ג'יימס ואט, אן גורסאץ' וריטה לאוול. הבה ונהיה כנים: הערכים המזוייפים התפשטו והעמיקו הרבה מעבר לחוגי בעלי־האמצעים. כמו בשנות העשרים הם חילחלו לחלקים גדולים של הארץ.

בשנים אלה של כסף קל ו"תפוס כפי יכולתך", של קנייה לשם מכירה ופשיטות של חברות על הציבור; בשנים שבהן עוזרים וידידים של הנשיא עומדים בתור כדי להישפט על עבירות שונות, הודיעו פושטי־הרגל המוסריים של ממשל רייגן – כשבוע לפני מפולת הבורסה – על כוונתם לנכות מתשלומי הסעד את כל השירותים הפעוטים שחברות פרטיות מעניקות פה ושם למעוטי הכנסה (לשמחתנו בוטלה התוכנית האכזרית הזו: הממשל שוב אינו יכול לעשות כל מה שהוא רוצה).

כמה כל זה מכוער! הכוונה היתה לגזול את הפרוטות מן העניים; להציב פקחים ברחבי המדינה כדי לחשב את ערכו של הסיוע ששירותי הרווחה הפרטיים עשויים להעניק, באופן שאפשר יהיה להקטין את המחאות הסעד; ואז, כאשר קרס שוק הכספים, מיהרה מועצת הבנק הפדרלי להזרים מיליארדים של דולרים כדי "לייצב" את השוק.

מה קרה לאימרה "הורד את הממשלה מעל גבך?" לפתע רצו וול סטריט וכל ה"מומחים" המסתופפים בו, שהממשלה תשוב ותטפס על גבו של הציבור – מהר, מהר, הם קראו. (זו היתה חזרה כמעט מדויקת על מה שקרה ב־1933, כאשר מייד לאחר בחירתו של רוזוולט לנשיא מיהרו בעלי המכרות לוושינגטון לבקש מן הממשלה... להלאים את המכרות).

קל מאוד ללעוג ל"יאפים" (הצעירים העירוניים בעלי המקצועות החופשיים), אך האם אין הם התגלמות נואלת יותר, וגם תמימה יותר של הערכים השולטים בשנות כהונתו של רייגן? כבשים תמימות אלה אכן האמינו, שהדבר יימשך לעולם: הרווחים על־גבי הנייר יוסיפו להצטבר ומדד המניות יעלה מדי יום, בעוד המפעלים מתמוטטים והגרעונות גדלים. זו היתה אשליה משותפת בדבר נדיבות־לבו של "השוק החופשי", אותו מן מיסתורי שוול סטריט ימטיר משמים על כל אמריקני טוב. כפי שאמר פלובר, על פי השמועה "היאפי הזה הוא אני!"

האם "יתוקן" שוק הכספים שהתמוטט, או שמא יוליך המשבר למיתון? איש עדיין אינו יודע, אבל תחושת־מציאות מסוימת חדרה בכל זאת לתודעת המדינה, ומי יודע – מישהו עוד עשוי לגלות, כי קאפיטליזם שלוח־רסן הוא בכל זאת עסק גרוע.

אבטלה ותת־תעסוקה

מארק לווינסון ולארי מישל □ Mark Levinson & Larry Mishel

מספרם של העובדים האמריקנים המאוכזבים, אלה הרוצים לעבוד אך אינם מאמינים שימצאו עבודה, מגיע למיליון. מספרם של "העובדים חלקית בעל־כורחם", כלומר אלה שעובדים במשרה חלקית אך רוצים לעבוד במשרה מלאה, מגיע ל־5.2 מיליון. בסך הכל הגיע מספר המובטלים והתת־מועסקים ביוני אשתקד ל־13.6 מיליון, או 11.2 אחוז מכוח העבודה, לעומת 9.7 אחוזים ב־1979. שיעורים אלה משקפים את המספר הממוצע של מובטלים ותת־מועסקים בכל שבוע נתון. אולם במהלך שנה נתונה מספר המובטלים גדול יותר. עשרים־ואחד מיליון עובדים, או אחד מכל שישה, היו מובטלים תקופה מסוימת במהלך שנת 1985.

אנו רושמים עתה שיאים חדשים של אבטלה־מוסווית כתת־תעסוקה, והגורם לכך הוא הגידול במספר מקומות־העבודה במגזר השירותים. משנת 1979 ועד 1985, כ־28 אחוז מכלל המשרות החדשות היו משרות חלקיות. ליצירתן של משרות חלקיות יש כמה היבטים חיוביים, מאחר שהן מאפשרות גמישות בפעילויות עזר, כגון בתי־ספר ומעונות לגיל הרך, אבל הבעיות מתעוררות כאשר אנשים המחפשים עבודה במשרה מלאה נאלצים לקבל עבודה במשרה חלקית. כשלוש מתוך כל ארבע משרות חלקיות שנוצרו מאז 1979 נתפסו על־ידי עובדים שחיפשו משרה מלאה.

מתוך DEMOCRATIC LEFT, ספטמבר־אוקטובר 1987

הניאו־שמרנות במחנה השמאל

אלן פארגז ומאריו סקארצה ☐ Alain Parguez & Mario Seccareccia

בעשור האחרון עדים אנו להופעתה של "כלכלת היצע" רדיקלית מיוחדת, בעיקר בארצות־הברית, שמקורה בנסיון לאזן את העוולות ואת ההשלכות הכלליות השליליות של כלכלת רייגן. נראה כי על המצדדים בכלכלה מיוחדת זו מקובלות כמה הנחות־יסוד שמקורן בתיאוריה הכלכלית המקובלת. אחד הזרמים במחשבה הרדיקלית תולה את אשמות האבטלה, וההאטה בייצור הקשורה בה, בגידול הניכר בשכר הריאלי וב"לחץ הרווחים" הנובע ממנו, ואילו אחרים ניתחו את הבזבזנות הקיינסיאנית הצבאית של רייגן והצביעו – בסגנון דומה מאוד לסגנונם של האייק (Hayek) והאידיאולוגים ניאו־שמרניים בני־זמננו – על ההשלכות השליליות של הגרעונות הגדולים בתקציב הפדראלי!

מאמרו של א. שאפר (E. Shaffer) על ההוצאות הצבאיות והכלכלה, אשר התפרסם בגליון האחרון של כתב־העת Studies in Political Economy המוקדש לניאו־שמרנות ולנושאים המעסיקים אותה, מייצג את הזרם הזה של ניאו־קלאסיות רדיקלית. בעיקרו של דבר מצביע מאמרו של שאפר על שתי סיבות מכריעות לדחיית הקיינסיאניות הצבאית. הראשונה שעמה אנו מסכימים בכל לב הן מן הבחינה הכלכלית והן מן הבחינה המוסרית, אומרת **שאפשר** וצריך לעשות שימוש טוב יותר בהוצאות הממשלתיות ולצורכי הכלל, כגון חינוך ובריאות, במקום להשקיען בתכנון הרס והרג. יתר־על־כן, העסקת מספר גדל והולך של עובדים בתעשיות הבטחוניות עשוי להאיט את קצב הגידול הכלכלי, מאחר שהייצור הצבאי קולט משאבים שאפשר היה לנצלם בצורה טובה יותר לשיפור פוטנציאל הייצור העתידי.

אולם הסיבה השנייה אשר מונה שאפר נגד הקיינסיאניות הצבאית אינה מקובלת עלינו כלל, ועולים ממנה קולותיהם של האייק ומייזס (Mises). לדעתו של שאפר, הגידול בהוצאות הצבאיות הוא הגורם העיקרי לגרעונות גדולים בתקציב, ועל כן הוא אחראי לקפאון הכלכלי, בדחקו הצידה את ההשקעות הפרטיות היצרניות ובהעלותו את שער הריבית. המחבר אומר, בין השאר:

"בכלכלה קאפיטליסטית, מדיניות של גרעונות גדולים מכריחה את הממשלה ללוות יותר ויותר בשוק הכספים. אם באותו זמן המגזר הפרטי מרחיב את פעילותו, הוא ינסה לגייס מקורות מימון בשוק הכספים. החיפוש אחר מקורות מימון מגביר את הלחץ על שערי הריבית. הממשלה יכולה לאזן את הלחץ הזה באחת משתי דרכים. ראשית, היא יכולה להגדיל את היצע הכספים. אולם פתרון כזה יוצר לחץ אינפלציוני. (...) הדרך השניה היא לצמצם את הפעילות הכלכלית של המגזר הפרטי. אמצעי זה יקטין את הדרישה למקורות מימון בשוק הכספים, וימתן את הלחץ להעלאת שער הריבית. לתופעה זו אנו עדים עתה אל נכון בארצות־הברית, שם הואטה הפעילות הכלכלית במידה רבה במהלך השנה האחרונה".

מאמרו של שאפר מצטרף, כפי הנראה, אל קינתם של הכוהנים הגדולים של האורתודוקסיה הניאו־קלאסית בת־זמננו, המנהלים מאבק ציבורי נגד הוצאות ממשלתיות "בזבזניות" ורואים בגרעון תקציבי את תכלית הרע. במהלך חיפושיהן אחר תמיכה והכרה בביקורת שהן מותחות על המדיניות המקובלת, השלימו תנועות השמאל מעגל שלם, והן מנערות עתה מאבק תיאוריות שפשטו את הרגל וננטשו לפני למעלה מיובל שנים. כך הן יצרו חזית חדשה ומאוחדת נגד גרעונות ממשלתיים, הכוללת עתה גם פעילים פרוגרסיביים למען השלום וניאו־שמרנים האחוזים בדיבוק התקציבים המאוזנים.

סינתזה בין מארקס לקיינס

האם העוסקים בכלכלה מדינית עדיין זוכרים את כתביהם של מארקס וקיינס, ובעיקר את הביקורת שמתח האחרון על התיאוריה הניאו־קלאסית של ההון? כאשר מארקס ניתח את המחזור כסף־הון, וכאשר קיינס דחה את התיאוריה של הריבית המבוססת על קרנות אשראי, הם העלו תרומה רבת־משמעות להעמדת הכלכלה המדינית על בסיס איתן יותר מזה שיצרו העקרונות הקלאסיים והניאו־קלאסיים בנושא זה. מארקס מתח ביקורת על כלכלנים פשטניים, כגון סניור (Senior), על שאימצו את תפיסת "קרן השכר". קיינס שחרר את הכלכלה

מתוך STUDIES IN POLITICAL ECONOMY, מס' א, 1988.
אלן פארגז הוא פרופסור לכלכלה באוניברסיטת באנסון בצרפת ואיש המכון למדעי המתמטיקה והכלכלה בפאריז.
מאריו סקארצה מלמד כלכלה באוניברסיטת אוטאווה בקנדה.
תרגום: נורית גורן.

המדינית מן הרעיון המגוחך של שוק הון ניאו־קלאסי, המאזן את ההיצע והביקוש של אמצעי תשלום על ידי שינויים בשערי הריבית, בהוכיחו כי זרימת ההשקעות והחסכונות תמיד זהים. אף בהישענם על ענקי רוח כאלה, נופלים רבים מאנשי השמאל טרף לתפיסה המוטעית מעיקרה של מה שמכונה בכלכלה הקאפיטליסטית "שוק ההון".

לצורך ההסבר אפשר לטעון, כי במהלך ההיסטוריה נוצרו שני דגמים עיקריים של מערכות צבירה. בדגם הראשון של צבירה פרימיטיוויות, הנוגע יותר לכלכלה פיאודלית מאשר לכלכלה קאפיטליסטית מודרנית, חייבת הצבירה להתבצע באמצעות סחיטה או הפקעה של מצבור ההון הדרוש להתרחבותה של המערכת. גישה כללית זו הולידה לאחר מכן את הדגמים הקלאסיים והניאו־קלאסיים, שלפיהם קרן חסכון היא תנאי מוקדם למימון השקעות. הדגם השני מיטיב מקודמו לתאר את המערכת המודרנית של הצבר הון קאפיטליסטי, **ומאפשר להעניק לחברות מיקדמות של כספי־הון לצורכי השקעה, ללא קשר להצבר הון קודם המקובל בכלכלה המוניטרית.** מדיניות השקעה זו כשלעצמה היא גורם מכריע בתנודות בשיעור הגידול של היקף החסכונות של הציבור. תפיסה זו של תהליך הצבירה היא סינתזה של התיאוריות של מארקס וקיינס, וזכתה בשנים האחרונות לפיתוח נוסף על־ידי חוקרים הפועלים במסגרת הפרדיגמה המודרנית, המכונה בצרפת "תיאוריית המחזור" (la théorie du circuit).

מי שמאמין, כמו שאפר, שבכדי לממן את הגרעון הממשלתי על המדינה להתחרות על מקורות המימון עם המגזר הפרטי במה שמכונה שוק ההון, אינו מבחין בין הכלכלה האמריקנית של שנות השמונים לכלכלה החקלאית הפרימיטיבית מלפני המהפכה התעשייתית. אחד ההישגים המדעיים הגדולים של המאקרו־כלכלה המודרנית, בתחומים שהותוו על־ידי קיינס וקאלקי (Kalecki), היה הניתוח המראה, כיצד בכלכלה הפועלת בפחות ממלוא יכולתה, יוצר הגרעון בתקציב, באופן אוטומטי, זרימה של חסכונות האמורים לממן את הגרעון. ההשפעות ההרסניות של הגרעונות בתקציב על ההשקעות הפרטיות, שחוזה שאפר, בטעות יסודן. ההיפך קרוב יותר לאמת. גרעונות ממשלתיים נוצרים בעיקר כדי לאפשר לאלה השולטים במשאבי ההון לצבור נכסים נזילים יחסית בשיעור גדול מזה שהחברות הפרטיות מוכנות להחזיק בצורת חוב פרטי. ואמנם אפשר לומר, כי ההוצאה הממשלתית מספקת מוצא להון הפיננסי הפרטי מעבר לכוונות ההשקעה הפרטיות. ועל כן זהו מכשיר שנועד לענות על הצרכים המאקרו־כלכליים באמצעי מימון, על־ידי מניעת דפלאציה מצטברת של נכסי הון בתקופות של מיתון.

פרשנים כלכליים של השמאל לא ירוויחו דבר אם ידבקו בעקשנות בתיאוריית ההון הניאו־קלאסית המקובלת. התעלמות מקיינס ומקאלקי, ובו־בזמן הצגת תפיסת־עולם שהיא אורתודוקסית ומוסרית יותר מזו של הימין הניאו־שמרני, היא אסטרטגיה הרסנית לשמאל. ואילו מתיחת ביקורת על הקיינסיאניות הצבאית של רייגן במושגים של עקרונות פרימיטיביים של "מימון מפוכח" אשר אבד עליהם הכלח, היא פנייה אל הימין המיושן בכלכלה. וכבר הראו פרגוסון (Ferguson) ורוג'רס (Rogers), כי גישה כזו הופכת להיות נקודת־מוצא להמשך "הפנייה ימינה בפוליטיקה האמריקנית".

ב"קרייזלר" מנסים לצמצם את הפער

מאבק על פירורים משולחן המנהל

ג'והן הולושה □ John Holusha

חברות רבות ניסו להגביר את יעילותן על־ידי חיקוי שיטות ניהול יפאניות, אולם החוקרים הקובעים את התמורה הניתנת לחברי ההנהלה נותרו אמריקניים לחלוטין. מחקר שנערך באוניברסיטת מישיגן ופורסם בשנת 1984 הראה, כי בתעשיית המכוניות האמריקניות קיבלו מנהלים בכירים שכר הגדול פי 12 עד 18 משכרו הממוצע של פועל. ואילו שכרם של בכירי המנהלים בתעשיית המכוניות היפאניות עלה פי 6 עד 8 בלבד על שכרם של הפועלים.

הסכם יוצא דופן, אשר אושר זה לא כבר על־ידי איגוד עובדי המכוניות, הוא בגדר מאמץ כלשהו לסגור את הפער. על־פי חוזה זה מנועה חברת קרייזלר מלהעניק לחברי ההנהלה מענקים במזומן או במניות בשנה שבה 60,000 חברי האיגוד אינם מקבלים כל תשלום שהוא על פי תוכנית חלוקת הרווחים של החברה. "זוהי התפתחות ראויה לציון", אמר קווין מילס, פרופסור בבית־הספר לעסקים של אוניברסיטת הארווארד. "זו הסנונית הראשונה בגל הרתיעה הציבורית שמעוררת התמורה הניתנת למנהלים בכירים".

החוזה הזה – הדורש שתי העלאות שכר של 3 אחוזים ומענק של 1,000 דולר – הוא צנוע למדי. אבל פעילי האיגוד ומומחים אחדים טוענים, כי זה המקרה הראשון שבו הסכימה חברה גדולה לקשור את המענקים הניתנים להנהלה עם התשלומים הניתנים לעובדי המפעל.

"אינני מכיר הסכם־עבודה אחר המתייחס להיבט כלשהו של התמורה המשולמת למנהלים", אמר פרופסור דוד לוין מבית־הספר לעסקים של אוניברסיטת קולומביה.

לדעת מומחים ליחסי עובדים־הנהלה עשויות להיות להסכם השפעות מרחיקות־לכת. "הן יורות חץ בכיוון של צמצום ההבדלים בין ההנהלה לעובדי הייצור", אמר פיטר קאפלי מבית־הספר על־שם וורטון באוניברסיטת פנסילבניה.

במהלך השנתיים האחרונות קיבלו 850 המנהלים הבכירים בחברת ג'נרל מוטורס מענקים של יותר מ־325 מיליון דולר, בעוד 350,000 עובדי הייצור של החברה לא קיבלו דבר במסגרת התוכנית לחלוקת רווחים שהיתה חלק מחוזה העבודה שלהם שנחתם בשנת 1985.

עובדים בכירים בחברת **ג'נרל מוטורס** הסבירו, כי התוכנית לחלוקת רווחים לעובדי הייצור מבוססת אך ורק על ההכנסות של מפעלי החברה בצפון אמריקה, ואלה היו נמוכות. לדבריהם, המענקים הניתנים למנהלים מבוססים על כלל ביצועי החברה, ואלה היו נאים יותר. עם זאת, לא נמנעו המענקים מן המנהלים המופקדים על מפעלי המכוניות בצפון אמריקה, למרות שהשגיהם היו חלשים למדי.

17.9 מיליון ה־$ של איאקוקה

מאז היווסדה ניסתה תנועת העבודה האמריקנית לזכות בהטבות הניתנות לחברי ההנהלה. "לפני מלחמת העולם השנייה היו תוכניות החופשה והפרישה שמורות אך ורק לחברי ההנהלה", אמר ג'והן זאלסקי, כלכלן בהסתדרות העובדים האמריקנית (AFL-CIO). כאשר רצו עובדי הייצור לצאת לפגרה, הם נאלצו לקחת חופשה ללא תשלום.

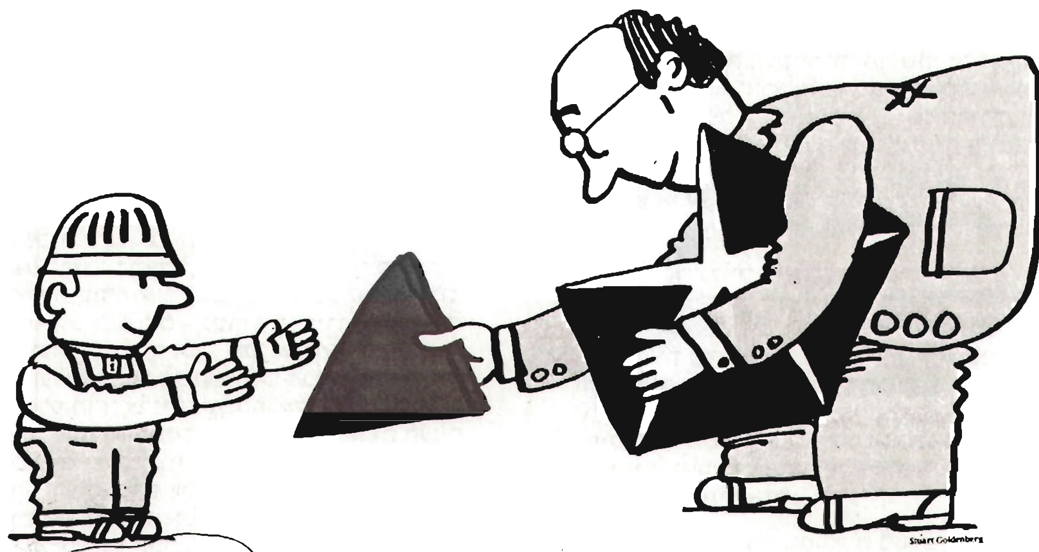
במהלך השנים הצליח איגוד עובדי המכוניות להשיג עבור עובדיו תוכניות לפרישה מוקדמת וביטוח רפואי על חשבון החברה. כאשר הודיעה חברת **קרייזלר**, עם פתיחת המשא ומתן על הסכמי השכר בחודש אפריל השנה, כי שכרו של איאקוקה, יו"ר הנהלת החברה, בשנת 1987, עמד על 17.9 מיליון דולר, החליט האיגוד לנסות ולאשר סעיף הקושר את חלוקת הרווחים עם המענקים הניתנים לחברי הנהלה. חלק ניכר מהכנסתו של מר איאקוקה נבע ממכירת זכויות לרכישת מניות שניתנו לו במקום שכר, כאשר החברה היתה קרובה לפשיטת רגל. ואף על פי כן הוא השתכר לשעת עבודה, לפי חישובי האיגוד, פי 615 יותר מאשר פועל הייצור.

מתוך: THE NEW YORK TIMESWEEKLY REVIEW 15 במאי 1988
תרגום: נורית גורן

אין כל ספק, שעמיתיו בתעשיית המכוניות היפאניות אינם מקבלים שכר כה גבוה. עובדי תעשיית המכוניות נדרשים "לחקות עד כמה שאפשר את התנהגותם של מתחרינו החזקים מעבר לים", אמר אוון ביבר, נשיא איגוד עובדי המכוניות. אבל מענקים ענקיים להנהלה "נוגדים את המסר שהם מנסים להעביר לחברי האיגוד במפעליהם ובמשרדיהם".

חברות יפאניות לייצור מכוניות הפועלות בארצות־הברית הנהיגו שיטות חדשות בתחום התמורה למנהלים, גם אם המענקים לא היו נושא לדיון. בחוזים שנחתמו עם איגוד עובדי המכוניות, הבטיחו מנהלים יפאניים במפעל של **טויוטה־ג'נרל מוטורס** בקליפורניה ובמפעל של **מאזדה** במישיגן, כי במקרה של ירידה במכירות יקצצו המנהלים בשכרם לפני שיפטרו עובדים.

אלמר ג'והנסון, סגן נשיא בחברת **ג'נרל מוטורס**, אמר לאחרונה, שהוא מצדד במתן מענקים עבור הישגים נאים הן לעובדי הצווארון הלבן והן לעובדי הצווארון הכחול. ואילו מר איאקוקה, אשר העיר פעם בבדיחות הדעת, כי התעשרותו מציגה לצעירים דגם לחיקוי, אמר "אני חושב שחייב להיות קשר; אני חושב שהגיע הזמן לכך".



בריטניה של תאצ'ר

התרוששות מתוכננת

קית בוקנן □ Keith Buchanan

הוגי דעות וסופרים רבים ביקרו לא אחת את עצם בסיסה של החברה הצרכנית, החברה שסיסמתה הם נכסים, עוד ועוד, החברה השמה את הדגש בחיי אנוש **ברכושנות** במקום **בחוויה.** הביקורת הזאת היא יסוד מוסד של רוב הדתות הגדולות, וכך הן הקדימו בהרבה את "תקופת השפע" המודרנית, הנשענת בצורה מגונה על הקיפוח (המתוכנן) והמצוקה של שלושה־רבעים מבני המין האנושי.

הפוליטיקאים אמנם ידעו תמיד כיצד לנצל את הצרכים האנושיים למטרותיהם, כדי לטשטש את הנושאים האמיתיים העומדים על הפרק ולבלום כל תנועה לקראת הנהגת שינויים, אשר בבקשם לשפר את חייו של האדם הפשוט, עלולים להוות אתגר לממסד.

במחצית השניה של המאה העשרים היינו עדים לשכלול ניכר בשיטות, ולהרחבה משמעותית בהיקפם של התככים האלה, בעיקר בחברות הנקראות "מפותחות". המניפולציות כוונו בעיקר להגדלת הביקוש למוצרים – לסחורות ושירותים גם יחד – במסגרת "תרבות הפסולת", שלפיה המותרות התפלות ביותר של העשירים הפכו קמעה קמעה לחלק מן ה"צרכים" של המעמד הבינוני והשכבות העליונות של מעמד הפועלים. דבר זה גם העניק לפוליטיקאים כוח כמעט בלתי־מוגבל להגביר את הדחף לסיפוקם של ה"צרכים" האלה, על־ידי עידוד נטיות החמדנות אשר בימים עברו רוסנו על־ידי כוחות הסולידריות המעמדית וההגינות האנושית הפשוטה.

את הדוגמה הבולטת לניצול הקר והמחושב של הנטיות האנטי־סוציאליות הרדומות האלה בקרב קהל הבוחרים סיפקו מרגרט תאצ'ר והמפלגה השמרנית הבריטית. על הצלחתה של ה"תוכנית" הזאת (אם אפשר לקרוא לכך תוכנית) יעידו תוצאות הבחירות האחרונות בבריטניה. כדי להבין את כללי המשחק, עלינו לעמוד תחילה על ההשפעה שנודעה לשתי תקופות הכהונה הקודמות של הממשל השמרני על החברה הבריטית.

מתוך MONTHLY REVIEW, פברואר 1988.
קית בוקנן, מן המשתתפים הוותיקים בירחון, פרש זה לא כבר לגימלאות ומתגורר כיום בניו־זילנד.
תרגום: שאול קוס.

המגע התאצ'רי

מאז עלייתה של מרגרט תאצ'ר לשלטון ב־1979, גדל מספר האזרחים החי מתחת לקו־העוני הרשמי בבריטניה מ־6 מיליון ל־11.7 מיליון (ב־1986). מספר המועסקים בייצור פחת כמעט ב־2 מיליונים, בעוד מספר המועסקים בשירותים גדל ב־746,000; או, כמו שהתבטא בעל טור ב"גרדיאן" הלונדוני: "עברנו מחברה של ברזל ופלדה לחברה של צ'יפס והמבורגרים". למעשה, איטליה וברזיל הקדימו את בריטניה כמעצמה תעשייתית. מה שהיתה "סדנת העולם", נהפכה ל"ארץ של מוזגים בבארים ושל עובדי מגרשי־חניה, של שליחים וסבלים, של ספריות וזבני טלוויזיה, של אנשי בטחון ונהגים, של סדרני תיאטרון ורוחצי מכוניות". ולשמונה מיליון עובדים זמניים, חלקיים או עצמאיים יש רק ביטוח סוציאלי חלקי – ושמונה מיליונים אלה הם שליש מכוח העבודה!

התנאים הכלכליים האלה משתקפים בהידרדרותה של התשתית החברתית. לורד סקארמן, שחקר את השורשים החברתיים של המהומות בערים, אשר איפיינו את עידן תאצ'ר באנגליה, ציין שהארץ היתדרדרה למצב של "חברת משכנות עוני". מעריכים ש־250,000 בני־אדם הם חסרי קורת־גג, ש־4 מיליון בתים לא עונים על התקנים המינימליים של בריאות ובטיחות, ושמיליון בתים נוספים פשוט אינם מתאימים למגורי אדם.

לבריטניה אשר היתה המובילה בעולם בתחום הבריאות לפני דור, יש היום אחת ממערכות הבריאות הגרועות ביותר בין הארצות המפותחות, והיא מקדישה לבריאות חלק קטן יותר ממשאביה בהשוואה לכל ארץ אירופית אחרת, חוץ מיוון. ההתמוטטות הכלכלית של אזורים רבים באנגליה היא גורם מכריע להידרדרותה של מערכת הבריאות; באחד האזורים המקופחים ביותר בצפון־מזרח אנגליה, למשל, היתה המצוקה הכלכלית הגורם ל־80% ממקרי התחלואה.

שתי אומות

כתוצאה מן ה"ארגון־מחדש" של הכלכלה העומד במרכז המדיניות השמרנית, הפכה בריטניה אחרי שמונה שנות מנהיגותה של תאצ'ר לחברה מפוצלת, אשר פער גדל והולך קיים בה בין הדרום העשיר ובין חבלי הצפון והמערב המידלדלים והולכים. כמה

נתונים סטטיסטיים – והתהליכים אשר יצרו אותם – מדגימים זאת בבירור.

לפי "מיפקד התעסוקה" הרשמי, 94 אחוז ממקומות־העבודה שאבדו מאז יוני 1979, היו בצפון הארץ (מצפון לקו העובר ממפרץ ווש לתעלת בריסטול), ורק 6% בדרום המשגשג. אם מביאים בחשבון את העובדים העצמאיים, כגון נגרים, שרברבים וחשמלאים, הניגוד בולט עוד יותר; 356,000 מקומות־עבודה חדשים נוצרו בדרום לעומת יותר ממיליון מקומות־עבודה שנסגרו בצפון. דובר מפלגת הלייבור, שהאשים את השמרנים בהרחבת הפער בין הדרום לצפון ציין: "הסטטיסטיקה החמורה הזאת היא עדות חותכת ליאוש הפוקד את הקהילות אשר השרים מסרבים לבקר בהן, והמצוקה הנשקפת מפניהם של האנשים, שהשרים אף פעם לא ראו... ממשלתם השמרנית של שני העמים הללו פשוט בגדה בחבלי־הארץ האמורים."

השגשוג היחסי של הדרום משקף את החלק הדיספרופורציוני שתופס המגזר השלישוני הגדל במהירות – בעיקר ענפי הכספים, הבנקאות והביטוח. מגזר זה, יחד עם הנפט מהים הצפוני, אחראי לרוב הגידול בהכנסה הלאומית מאז 1979. תחת שלטונה של תאצ׳ר, חזרה אנגליה, לפי ה"אקונומיסט", להיות "אומה של מקבלי רנטות", והפעילויות וכוח־האדם הקשורים בהתפתחות הזאת מרוכזים בעיקר באזור לונדון ובמחוזות הדרומיים האטרקטיביים יותר. גורם אחר שהגביר את כוח המשיכה של חבלי הדרום הוא התפקיד הגדל והולך שממלאות התעשיות הבטחוניות, לרבות בייצוא הבריטי. כתוצאה משילוב של גורמים – הצורך להימצא בקרבת לונדון כדי לשדל פקידים ממשרד ההגנה, הנגישות לתעבורה האווירית (נמל־התעופה היתרו), והיתרון שבאקלים נוח כאשר מדובר בהשגת כוח־אדם מיומן – מרוכזים כל אלה ברצועה רחבה בדרום אנגליה. חשיבותו של הגורם הזה מתבטאת בנתוני הרכש הבטחוני בשנת התקציב 84־1983; הלה הגיע ל־7.1 מיליארד לי"ש – ושני שלישים מן הסכום הזה קיבלו החברות עתירות־הידע בדרום־מזרח ובדרום־מערב אנגליה.

שוליות כמדיניות

המשתתפים בדיון הארוך על הפיתוח העולמי נוטים יותר ויותר לקבל את ההנחה השנויה במחלוקת, ש"פיתוח ותת־פיתוח הם שני צדדים של אותה המטבע". כפי שמתברר עתה, דבר זה נכון גם לגבי ארץ "מפותחת" כאנגליה, שכן ההתמוטטות הכלכלית של הצפון והמערב היא המחיר שהאזורים הללו – ורוב תושביהם – נאלצו לשלם כדי לאפשר את שגשוגו של הדרום. במילים אחרות, המדיניות של גב׳ תאצ׳ר רואה אזורים ומעמדות שלמים כמיותרים ודנה אותם, בלי רחמנות, לשוליות מוחלטת.

בעומדה על מדרגות מעון ראש הממשלה ברחוב דאונינג 10, שעה שנכנסה לתפקידה ב־1979, השתמשה גב׳ תאצ׳ר במילים המיוחסות לפרנציסקוס הקדוש: "מי יתן ובמקום מחלוקת נביא הרמוניה, ובמקום יאוש – תקווה". מובאה זו נועדה לבטא את יעדי המדיניות השמרנית. בכל תולדות המדיניות הבריטית לא היתה עוד התבטאות כה צבועה.

שכן, לא זו בלבד שמלים אלה הופרכו על־ידי מדיניותה של תאצ׳ר בשתי תקופות כהונתה הראשונות, אלא שהן הופרכו גם על ידי התכנון הקדם־שמרני. תכנון זה נחשף בדו"ח סודי על התעשיות המולאמות, שהוכן על־ידי חבר הפרלמנט השמרני ניקולאס רידלי והודלף ל"אקונומיסט". הדו"ח התווה את הקווים המנחים להסתערות רבתי על מעמד העובדים תוך הדגשה שהקרב יתחולל בשטח אשר השמרנים יבחרו בו, ואשר בו טובים סיכוייהם לנצח. "פיטורים, הפרטה (העברת מפעלים מולאמים לידיים פרטיות), ביטול ההגנה על עובדים מעוטי הכנסה, איסור הפעילות החוקית של האיגודים המקצועיים והיעזרות בבתי המשפט" – כל אלה היו חלק מן המדיניות שנועדה לסכל את המיליטנטיות של האיגודים המקצועיים, והיא שהפכה חלק גדול של בריטניה למדבר שממה תעשייתי.

מדיניות של רדיפת בצע

בתקופה הקצרה־יחסית של שמונה שנים שינתה מדיניותה של תאצ׳ר את פניה של אנגליה. מדיניות זו לא רק הרסה את האזורים התעשייתיים של הצפון והמערב בשרותו של ההון הפיננסי, אלא אף תרמה רבות להרס אזורים כפריים שלמים ברחבי בריטניה, פרי התפתחות אבולוציונית איטית של 2000 שנה. בתקופת כהונתה של תאצ׳ר נהרס כמעט כליל הנוף האנושי, ובאמצעות מדיניות מחושבת של ניצול החמדנות האנושית הוצמתו גם רגשות הסולידריות המסורתית ותחושת ההגינות, שהיא הבסיס ליחסים בין בני־אדם.

המפתח להצלחתה היה, כאמור, ניצול ההזדמנויות שנפלו לידיה על־ידי "מהפכת הציפיות העולה". היא הצליחה לבנות מעמד חדש, שעושרו המוגבר במונחים של ריבוי נכסים חומריים ומיגוון רחב יותר של שירותים, מזוהה בעיניו עם מנהיגותה ועם מפלגתה. אם לנסח זאת בצורה בוטה, מגזרים שלמים של ציבור הבוחרים פשוט נקנו. המגזרים האמורים כוללים את כל אלה, אשר תעסוקתם ורמת הכנסתם קשורות בענפי הבנקאות, הביטוח ותעשיית הפנאי, עתירת־ידע המתמחה במחשבים ובאמצעי לחימה; אלה שנהנו ממכירת כתריסר תעשיות מולאמות, שהיו אטרקטיביות במיוחד בגלל מחירן המופחת־במתכוון

של המניות בעת הצעתן לציבור, וההזדמנות לעשיית רווחים מהירים כאשר המניות נמכרו מחדש והחליפו ידיים; וכן אלה מקרב מעמד העובדים, אשר השמרנים הציעו להם לרכוש בתנאים נוחים, את בתיהם, שנשכרו מהרשויות המקומיות. אותה תאוות בצע השתקפה בשורה ארוכה של שערוריות בבורסה, אשר זיעזעו את המטרופולין, ושאפשר להשוותן לאלה שפקדו את וול־סטריט ב–1986 ו–1987.

סילוק החשבון - והעתיד

ההצלחה הפוליטית של ההרס האנושי והאקולוגי האמור מצאה את ביטויה בנצחון הסוחף של השמרנים ב־1983 ושוב ב־1987, כאשר הרוב שלהם בפרלמנט אמנם הצטמצם, אך עדיין עומד על יותר מ־100 מושבים. אלה שנהנו מהמתנות של גב׳ תאצ׳ר, כולל מגזרים רחבים של מעמד העובדים, הוכיחו את הוקרתם בקלפי. החלוקה בין שתי המדינות הקרויות בריטניה־הצפון והמערב מצד אחד, והדרום והדרום־מזרח מצד שני – נעשתה חדה וברורה יותר, וכפי שקבע מאמר־מערכת ב״אובזרבר״: ״המפה הפוליטית של בריטניה – שבה נמחקה הנוכחות השמרנית בסקוטלנד, וולס והצפון, וחוסלה האופוזיציה בדרום־מזרח – צריכה להדאיג אדם אשר לכידות האומה קרובה ללבו.״ וכיוון ששלושה מתוך חמישה אנשים הצביעו נגדה, תאצ׳ר לא רק מנהיגה ארץ מחולקת, אלא גם עומדת בראש ממשלה שנבחרה על־ידי מיעוט מקרב הבוחרים.

באשר לאמצעים שבעזרתם הושג הנצחון, נוקט ה״אובזרבר״ לשון גלויה עוד יותר: הנצחון הושג בחלקו משום שהיא הצליחה בתעלול הישן של הלבשת תאוות־הבצע והאינטרס האנוכי בלבוש של אידיאלים החתומים בחותם של מסע־צלב מוסרי. מכירת מבני ציבור ושירותים ציבוריים אינה עניין של חופש, אלא של כסף. החוכמה שמאחורי הגישה הזאת היתה הגברת כוח־המשיכה של השמרנים כלפי מצביעים ממעמד הפועלים. העברת השלטון לשמרנים באזור באטרסי, שהיה מבצר מסורתי של הלייבור, היא מעין מיקרו־קוסמוס שבו משתקפים התהליכים אשר היינו עדים להם: לאזור הגיע זרם גובר של ״יאפיס״ מצ׳לסי, והשיכונים הציבוריים נמכרו לדיירים על־ידי המועצה המקומית הנשלטת על־ידי השמרנים; כתוצאה מכך התחוללו שינויים כלכליים־חברתיים, המשנים את אופיו של ציבור הבוחרים. ואולם, מציין ה״אובזרבר״, העושר החדש של אלה ״שיש להם״ עומד על כרעי תרנגולת; הוא נשען על תשתית תעשייתית וחקלאית הרוסה או גוססת, ועל חברה אשר האבטלה הגבוהה והשירותים החברתיים המדולדלים עשו בה שמות. יתר על כן, למרות ההתפארות ב״התאוששות״, רמות התפוקה של המדינה עודן מתחת לאלה שנרשמו כאשר תאצ׳ר הגיעה לשלטון ב־1979. הכרזתה ביוני 1987, כאשר שבה וזכתה בשלטון, כי ״אנחנו נשתדל לשרת את תושבי האיים האלה כמו ששרתנום בעבר״, אפשר להסבירה רק על־ידי ההנחה, שלגבי דידה בריטניה שמעבר לדרום־מזרח, פשוט אינה רלוונטית עוד.

לא קשה לראות את ההגיון השטני שמאחורי מדיניותה של גב׳ תאצ׳ר. ואם היא מזכירה לנו לפעמים את האימרה של רב־החובל אחאב ב״מובי דיק״ – ״כל האמצעים והשיטות שלי שפויים; רק המטרה שלי בלתי שפויה״ – היינו צריכים להשתהות לרגע ולהרהר בכך, שמאחורי השגעון הנראה־לעין ההורס את הכלכלה הבריטית, את הסביבה האקולוגית וחלקים גדולים של האוכלוסיה, מסתתרת לאמיתו של דבר שפיות איומה. ואת המפתח לקביעה הזאת נותן בידינו נועם חומסקי, באמרו שרוב אישי המדינה באים ממעמד הסוחרים ואנשי המקצועות החופשיים, ו״פועלים תוך אילוצים המוכתבים על־ידי אלה שהם בעליה ומנהליה של הכלכלה הפרטית ושולטים במוסדות האידאולוגיים״. ממשיך ואומר חומסקי: ״התכנון קצר־הטווח של התאגידים אינו נותן דעתו להישרדות בטווח הארוך, כי אם להבטחת זכויות־היתר והשליטה של אלה החולשים על הכלכלה הלאומית ולהצלחתם של המוסדות הנשלטים על ידם״.



תאצ׳ר ורייגן: המורה והתלמיד.

זהו ההגיון שמאחרי מרגרט תאצ׳ר ומדיניותה; וכיוון שמנהלי השיטה הזאת שולטים בתקשורת ובבתי־הספר, רצון העם, כפי שמדגיש חומסקי, ״אינו יכול לבוא על ביטויו או אף להתגבש בצורה קוהרנטית.״ תודות לנצחונותיה ב־1979, ב־1983 וב־1987, הצליחה גב׳ תאצ׳ר במשימה הכמעט בלתי־אפשרית של גיבוש ממשל, אשר לא זו בלבד שחדל לתת דעתו להבטחת עתיד שיש בו טעם לרובה המכריע של האוכלוסיה, אלא ששיכנע הן את אלה שהוא מעדיף והן את אלה שהוא דוחה לחיות כאילו אין מחר ואין עתיד.

כשלונה של "כלכלת רייגן"

מייקל מירופול □ Michael Meeropol

כלכלנים רבים מדי נלכדים במלכודת של מתיחת ביקורת על המדיניות הכלכלית בשבע השנים האחרונות בנימוק של רדיפת צדק ושוויון. התגובה המקובלת היא, כי "אנו" חייבים לסבול כדי להבריא את הכלכלה. ואולם כלכלת רייגן נחלה כשלון חרוץ גם על פי תפיסתה היא.

אין בדעתי לתקוף את כלכלת רייגן על שלא עלה בידה לאזן את התקציב הפדרלי ולקיים "תחרותיות" בקנה־מידה בינלאומי. אני מעדיף להתמקד באותם הנושאים עצמם שבהם שם ממשל רייגן את הדגש בהציעו את ה"תוכנית להבראה כלכלית." זו הבטיחה להוריד את האינפלציה, לצמצם את האבטלה, להגדיל את מספר מקומות העבודה, ולהביא לרמות השקעה גבוהות יותר, לגידול מהיר יותר של פריון העבודה ולצמיחה מהירה יותר. הטבלה שלהלן מראה מה השגנו.

התוכנית להבראה כלכלית הבטיחה עליה משמעותית בפריון העבודה, שתושג על־ידי הגברת התמריץ לחסוך ולהשקיע. היה עלינו לצפות, איפוא, כי ההשקעה תהווה גורם חשוב יותר בשנות נשיאותו של רייגן משהיתה בשנים הקודמות; כי שיעור הגידול בפריון העבודה יהיה גבוה יותר, כי מספר מקומות־העבודה החדשים יהיה גדול יותר; כי רמת האבטלה תהיה נמוכה יותר, ושיעור ניצול כושר־התפוקה יהיה גבוה יותר. אולם מהו בסיס ההשוואה שלנו? אין ספק כי לא יהיה זה הוגן להתייחס לשנים 1982 ו־1983 בלבד, ולהשוות תוצאות אלו להבטחותיו של ממשל רייגן. ככלות הכל, 1982 היתה שנת המיתון. תחת זאת ראוי ביותר להתייחס אל המיתון הקודם (1973־1975) ואל ארבע שנות ההבראה שבאו אחריו (1976־1979), ולהשוותו עם המיתון של 1981־1982 ועם ארבע שנות ההבראה הכלכלית שבאו אחריו (1983־1986).

למרות השיפור בפריון העבודה (5.6% בשלוש שנים, לעומת 5% בשנים 1976־1978 ו־3.4% בתקופה 1976־1979), היה התל"ג הריאלי (כאשר האינפלציה מובאת בחשבון) ב־1979 גבוה ב־11.45% מזה של



רייגן: הריגניזם היה כשלון.

1976, בעוד התל"ג הריאלי ב־1986 היה גבוה ב־10.8% בלבד מזה של 1983. משמעות שתי ההשוואות הללו היא, כי שנות ה־70 היוו תקופה שבה התנהלה הכלכלה בצורה שלא היתה מקובלת על הקפיטליסטים האמריקניים. זו היתה הסיבה לכך שהם נטשו את מדיניות ההסכמה לעבודה מאורגנת, ובמקום לראות בה שותף זוטר אימצו מדיניות של עימות. משום כך גם זנחו את התמיכה במדיניות הרווחה של הממשלים הקודמים רפובליקני ודמוקרטי והחלו במתקפה על התקנות והמאמצים לצמצום האפליה.

ברם, אנו מצויים עתה שמונה שנים לאחר אימוץ תורת הכלכלה השמרנית, ושש שנים לאחר שהחלה ה"מהפכה" של רייגן ונראה כי מצבנו לא השתפר. אף אחד מן המספרים שבטבלה איננו יוצא מנצח בהשוואה לשנים 1962־1965 (13.8% גידול בתל"ג, 14.9% גידול מצטבר בפריון העבודה).

מתוך כתב־העת האמריקני CHALLENGE, ינואר־פברואר 1988.

מייקל מירופול הינו פרופ' לכלכלה ב־WESTERN NEW ENGLAND COLLEGE וחבר בצוות הכלכלנים במרכז לכלכלה עממית (CENTER FOR POPULAR ECONOMICS) (שבאמהרסט, מסצ'וסטס.

תרגום: עמוס פלד.

פיגור באינדיקטורים העיקריים

ההשקעה כאחוז מן התל״ג היתה נמוכה יותר בתקופת הבראה זו מאשר בקודמת. ניצול כושר התפוקה היה נמוך יותר מאשר בהבראה הקודמת. אפילו מספר מקומות־העבודה החדשים שנוספו (10.6 מיליון בין 1983 ל־1986) לא הדביק את המספר המקביל בארבע שנות ההבראה של 1976־1979 (12.89 מיליון). שיעור האינפלציה אומנם ירד, אולם אחת

הכשלונות הגבוה משקף את הקשיים שאליהם נקלעו עסקים חדשים בפרט ועסקים קטנים בכלל. ממשל רייגן טוען, כי הוא תומך ב״יזמות״ אך בפועל הוא מנצח על חיסולם של יותר ויותר עסקים קטנים, במיוחד בחקלאות.

ולבסוף, המחיר ששולם בצורת אובדן תפוקה כדי להיאבק באינפלציה גרם לכך, ששנות ה־80 תהיינה קרוב לוודאי גרועות יותר משנות ה־70. זה נראה כמחיר גבוה מאוד בעבור צמצום האינפלציה, מה עוד

שנה	(1) שיעור גידול התל״ג הריאלי	(2) שיעור גידול פריון העבודה (לא חקלאי)	(3) שיעור האינפלציה	(4) שיעור האבטלה	(5) שיעור הכשלונות העסקים ל־10,000 פירמות רשומות)	(6) השקעה כ% של התל״ג	(7) שיעור ניצול כושר התפוקה	(8) משרות חדשות שנוצרו (במיליונים)
1972	5.0%	3.1%	3.3%	5.6%	38.3	16.66%	84.0%	2.46
1973	5.2	1.8	6.2	4.9	36.4	17.57	87.9	3.12
1974	−0.5	−2.2	11.0	5.6	38.4	16.35	83.6	1.48
1975	−1.3	1.8	9.1	8.5	42.6	13.74	74.1	−1.32
1976	4.9	2.6	5.8	7.7	34.8	15.58	78.8	2.44
1977	4.7	1.6	6.5	7.1	28.4	17.29	82.4	3.09
1978	5.3	0.8	7.7	6.1	23.9	18.53	84.8	4.23
1979	2.5	−1.6	11.3	5.8	27.8	18.13	85.2	3.13
1980	−0.2	−0.4	13.5	7.1	42.1	16.00	80.9	0.58
1981	1.9	1.0	10.4	7.6	61.3	16.89	79.9	0.75
1982	−2.5	−0.6	6.1	9.7	89.0	14.13	72.1	−1.59
1983	3.6	3.3	3.2	9.6	110.0	14.75	74.7	0.63
1984	6.4	1.8	4.3	7.5	107.0	17.59	81.0	4.30
1985	2.7	0.5	3.6	7.2	114.0	16.54	80.4	3.12
1986	2.5		1.9	7.0	אין נתונים	16.31	79.4	2.55

מקור: דו״ח כלכלי של הנשיא, 1987.

התוצאות השליליות ביותר של ירידה זו היה הלחץ שלא ייאמן על בעלי חוב, הכוללים את רוב העסקים, למעט מוסדות המימון הגדולים ביותר.

אנשים אשר נטלו הלוואות תוך ציפיות אינפלציוניות שהוכחו כמוטעות, סופם ששילמו שיעורי ריבית ריאלית גבוהים יותר משציפו לשלם. התוצאה היתה עליה דראסטית בשיעור העסקים שכשלו במהלך תקופת־הבראה זו. הגם ששיעור זה ירד בתקופות ההתאוששות הקודמות, במידה רבה בשל שעורי ריבית ריאלית נמוכים, היה שיעור זה ב־1983 גבוה יותר מאשר ב־1982 השנה בה הסתיים המיתון, ולאחר ירידה קטנה מאוד ב־1984 לרמה גבוהה במקצת מזו של 1982 הוא שב ועלה ב־1985. שיעור

שעד כה לא התממש אף אחד מן היתרונות שהבטיח רייגן כתוצאה מביצוע תוכניתו.

ההשקעה כאחוז מן התל״ג הינה מדד חשוב, משום שהיא מראה לנו, לכאורה, כמה מכונות חדשות נרכשות כדי להגדיל ביתר שאת את כושרם של האנשים לייצר סחורות ושירותים. רמות השקעה נמוכות מקטינות את התפוקה בתקופה זו ומביאות לאי־ניצול כושר הייצור ולאבטלה. רמות השקעה נמוכות היום משמען גם הכנסות נמוכות יותר ושעורי צמיחה נמוכים יותר בעתיד. הנה כי כן, לא זו בלבד שמדיניותו של רייגן לא הצליחה להביא לשיעורי צמיחה מהירים יותר, אלא שהיא אף מבשרת שיעורי צמיחה איטיים יותר בהמשך. ההשפעות החיוביות

של "צד ההיצע", שאותן הבטיחה תוכניתו של רייגן, לא רק שלא הצליחו להעלות את שיעור החסכון האישי, אלא שהן אף לא הצליחו לשפר את ביצועי ההשקעות של הכלכלה בהשוואה ל"ימים הקשים הרחוקים" של שנות ה־70, כאשר שיעורי המס השולי האסטרונומיים־לכאורה שימשו תמריץ שלילי לבעלי העסקים.

הניצול הלקוי של כושר התפוקה מעיד על הבזבוזים הקשורים בכלכלה רופפת יותר משהוא מצביע על רמת האבטלה הרשומה. כלכלני הזרם המרכזי עבדו שעות נוספות בנסיון נואש לזהות את רמת "התעסוקה המלאה" המהווה בסיס לקביעת שיעור האבטלה. המספר 6% אומץ על־ידי רוב הכלכלנים, בין השאר – חוששני – משום שאין הם רואים תקווה להגיע אי פעם לרמת אבטלה נמוכה יותר. לפי שעה, הסיבה הברורה ביותר למדידת האבטלה נעוצה ברצון לזהות את הבזבוז האי־רציונלי של פוטנציאל אנושי, שאנו עדים לו כאשר אנשים הרוצים, המסוגלים לעבוד, אינם עובדים. כדי לשוב ולמקד את הנושא בבזבוז האמור תוך ניהול הוויכוח במונחים המקובלים על הזרם המרכזי וגם ללא צורך להתפלמס על רמתה המדוייקת של "התעסוקה המלאה", יכולים אנו לעשות שימוש במדד כושר התפוקה. אותו חלק של כושר התפוקה שאינו מנוצל מהווה "בזבוז של פוטנציאל".

בהקשר זה חשוב לזכור, כי העסקת המובטלים וניצול כושר התפוקה הבלתי מנוצל כיום, ייצרו למעשה את אותו "יש מאין" שעליו אנו מדברים תמיד, דהיינו: הכלכלה תזכה ברמת תל"ג גבוהה יותר. אחד האומדנים גורס, שאילו עמדה האבטלה על 6% בין 1980 ל־1984, היו נוספים לתל"ג 800 מיליארד דולר!

כשלון רודף כשלון

אכן פרדוקס אירוני הוא, שהמאמץ להגדלת הרווחים עד־ידי חלוקתה־מחדש של ההכנסה והעברת חלקה ממעמד העמלים לקפיטליסטים, מן העניים לעשירים, כיוון שלא הצליח להביא לרמה גבוהה של ניצול כושר־התפוקה נכשל אף בהגדלת הרווחיות. משמע, לא רק פשוטי־העם אלא אפילו הקפיטליסטים חייבים להתאכזב מן התוצאות שהשיגה כלכלת רייגן. הקפיטליסטים מוכנים תמיד להסכים לירידות קצרות־טווח ברווחים, הקשורות ב"מיתונים מבוקרים", בשל היתרונות ארוכי־הטווח שהם משיגים כתוצאה מן העליה באבטלה המענישה את העובדים. אולם רפיונה של ההתאוששות הכלכלית הופך את המיתון של 1982־1981 למשבר ארוך־טווח, ולא להפסקה קצרה "מבוקרת" והכרחית במגמת הצמיחה.

מליצי־היושר של רייגן מרבים להשתבח בגידול במספר מקומות־העבודה ובעליה באחוז האוכלוסיה העובדת. ואולם המחקר שנערך מטעם הוועדה הכלכלית המשותפת (Joint Economic Committee) מוכיח בעליל, כי העליה במספר מקומות־העבודה התמקדה במשרות נמוכות־ההכנסה. זהו חלק מן הדפוס הכללי של הפחתת עלות העבודה ברחבי העולם. יותר ויותר עבודות שהיו מאורגנות לפנים באיגוד המקצועי היה גבוה יחסית, מועברות לחלקי העולם שבהם אין איגוד מקצועי. כשאנו בארה"ב נצמצם את מספר המשרות ששכרן גבוה, ונגדיל את מספרן של אלה ששכרן נמוך, תהיה ההשפעה הפרדוקסלית של הצעד הזה על העסקים האמריקניים, שהם ישלמו בממוצע שכר נמוך יותר, אבל השוק המקומי למוצריהם יהיה קטן יותר. עד כה, כפי שמראה המידע על ניצול כושר התפוקה, התוצאה המאוזנת של גידול ההשקעה והתל"ג על העסקים בארה"ב לא היתה חיובית.

ביקורתו של הזרם המרכזי על תוכנית רייגן מתחילה בדרך כלל בהודאה השגויה, כי חלק ניכר מן האבחנה של הימין לגבי בעיות כלכלתנו הינו בר־תוקף. אנשי האגף הימני וליברלים תמימי דעים, שקיימת זיקה משמעותית בין צדק ליעילות. במילים אחרות, גישה אנושית לתורת הכלכלה, המבטיחה מקומות־עבודה ורמת חיים נאותה, תגרום לכך, שהכלכלה תתפקד בצורה עלובה. רוב הכלכלנים הליברלים האנטי־רייגנים מקבלים הנחה זו, אך שוללים את הקביעה, שהאיזון המיוחל יושג על־ידי הגברת היעילות.

הרדיקלים, שלא כמבקרי הזרם המרכזי של כלכלת רייגן, מכחישים שקיימת זיקה בלתי־נמנעת בין צדק ליעילות. אנו רואים זיקה זו כהיבט אפשרי אחד בדינמיקה הכלכלית המונחית על־ידי הקונפליקטים של הקפיטליזם. האפשרות האחרת היא חיזוק הדדי של הצדק והיעילות, כאשר חלוקה שווה יותר של ההכנסה תביא לרמות גבוהות יותר של צריכה, השקעה, וגידול בפריון העבודה.

שלא כמו הליברלים, מדגישים הרדיקלים את הסתירה הפנימית שבחלוקת ההכנסה הלאומית בין שכר לרווחים. ככל שהרווחים לעומת השכר גבוהים יותר, כן מתוגמלים יותר התמריצים של הקפיטליסטים, וכן גדולה יותר ההכנסה שהם חייבים לחסוך ולהשקיע. ברם, ההשקעה תלויה בהוצאות הצריכה הצפויות. בדרך כלל אין זה לטובת העסקים אם הם יזכו בחלק גדול יותר של העוגה, אך ייתקעו עם עליות עצומות במלאי בסוף השנה. הרדיקלים טוענים, איפוא, שגם ההכנסה ניתנת לחלוקה באורח שווה או בלתי־שווה, כדי להגיע

להתרחבות חיובית של כלכלת השוק הקפיטליסטית. הרווחים עשויים להיות נמוכים מדי, אך גם גבוהים מדי.

אם לשפוט על פי הנסיון של רייגן־וולקר, ההשקפה הרדיקלית מוצדקת בהחלט. צמצום החלוקה־מחדש של ההכנסה בין העשירים לעניים, כמו גם הפגיעה בבטחונה של האוכלוסיה מקבלת־השכר והלא עובדת על־ידי קיצוץ במדיניות הרווחה לא הצליחה להביא לחידוש מזורז של הצמיחה הכלכלית. הסיבה לכך היא, שמדינת הרווחה דואגת לבריאותה של חברה קפיטליסטית ביסודה, בעלת אוריינטציית־שוק, וחותרת נגדה בעת ובעונה אחת.

הפירושים שנותן הזרם המרכזי הן לבעיות שנות ה־70 והן לכלכלת רייגן דוחים במשתמע את הרעיון, שלפיו צדק יכול לפגוע ביעילות אך גם להגבירה, כי מדינת רווחה יכולה להוות גם נטל אך גם נכס לקפיטליזם. הביקורת על כלכלת רייגן סטתה, איפוא, מן העיקר על־ידי התרכזותה בשני חסרונותיה. מתי נודה אנו הכלכלנים שהמלך (תורת הכלכלה של רייגן) אכן עירום?

אם ינצח דוקאקיס
אתגר לממשל הדמוקרטי החדש

מייקל הרינגטון □ Michael Harrington

מה הם הצעדים הראשונים שחייב לנקוט הממשל האמריקני החדש, שייבחר בנובמבר, בשנת 1989 ומעבר לה? אם ינצחו הרפובליקנים, לא נוכל לצפות אלא לנסיגה מן הגירסה הקיצונית ביותר של הרייגניזם, אבל מה יקרה אם ייבחר נשיא דמוקרטי? מה יש לעשות כדי להעלות את אמריקה על דרך הקידמה?

לא נוכל לענות על שאלות פרגמטיות כאלה אלא בהקשר רחב יותר. אמריקה עומדת בעיצומו של מהפך היסטורי מכאיב. אנו זקוקים לא רק ל"רשימת קניות" של תכניות, אלא לפילוסופיה ציבורית חדשה. כלומר, למשהו שהוא מעבר לסידרה הרגילה של קלישאות, הנטבעות על־ידי כותבי הנאומים ונבדקות "בצורה מדעית" בשוקי התקשורת.

הפילוסופיה הציבורית שאני מתכוון אליה פירושה תוכנית כלכלית בת־ביצוע, הקשורה בחזון של צדק חברתי וניתנת להשגה באמצעותו. אחת הדוגמאות השמישות לכך היא תוכנית ה"ניו דיל" והליבראליזם שבא בעקבותיו.

ה"ניו דיל" לא היה בגדר תיאוריה שיושמה הלכה למעשה. היה זה אילתור רב־השראה של גאון פוליטי בעל חוש טבעי להגינות חברתית, אשר התעלם בדרך כלל מן העקרונות הכלכליים המיושנים שהאמין בהם. (פעם אחת ויחידה, בשנת 1936, היה פרנקלין רוזוולט נאמן לתיאוריות שלו וניסה לאזן את התקציב; הוא גרם אז למיתון חמור). אחרי 1945 התלכדו איכשהו כל אמצעי הערא־י של שנות השלושים למיקשה אחת, והניחו את היסוד לתרבות הצריכה, שאיפשרה את התפשטותו הגדולה ביותר של הייצור ההמוני אשר ידעה ההיסטוריה מעודה.

הישג זה גם נתן בידי הרפובליקנים פילוסופיה ציבורית – הגירסה השמרנית של אסטרטגיה, שהיא ליבראלית ביסודה. כאשר אמר ריצ'ארד ניקסון בשנת 1971 "היום כולנו קיינסיאניים", הוא "חימם" בצורה צינית את הכלכלה כדי להבטיח את בחירתו מחדש. אבל ניקסון דיבר אמת, גם אם לא התכוון לכך. מה שחשוב הוא, שהתיאוריה הקיינסיאנית, שיושמה על־ידי רוזוולט וטרומן, והיתה כלי אשר קנדי וג'ונסון היטיבו לנצלו, נתנה טעם מעשי להגינות. דרישות השכר של העובדים וזכויותיהם של מעוטי־יכולת נראו כדברים המקדמים את רווחת הכל – כל עוד אינם מערערים על החלוקה המקובלת של ההכנסה והעושר.

כאשר התמוטטו הן התיאוריה והן המעשה בתחילת שנות השבעים – כאשר הפריון ירד, האינפלציה גברה, הבכורה של ארצות־הברית בשוקי העולם נתערערה, ההכנסה הריאלית קפאה על שמריה, ושוב אי־אפשר היה לתקן את הנזק באמצעות התכסיסים הכספיים שהיו להרגל – גרם הדבר למשבר אידיאולוגי במפלגה הדמוקרטית, משבר הנמשך עד היום.

לרפובליקנים היה הסבר למשבר שנות השבעים, והלה נתקבל על דעתם של אמריקנים רבים כשם שנתקבלו על לב הבריות התיאוריות על תת־הצריכה בתקופת המשבר הגדול של סוף שנות העשרים: הליברלים של שנות הששים "בזבזו כסף כדי לפתור בעיות" ו"דחו" השקעות יצרניות על־ידי הסתבכות בהוצאות חסרות אחריות לצרכים חברתיים. מתקני־החברה והעילית הליבראלית כפו את סולם העדיפויות שלהם על המשק. ועל כן חייבת עתה המדינה לסבסד את ההשקעות – כלומר, את ההכנסה ואת העושר של המשקיעים מן המעמד הגבוה ושל החברות הגדולות – על חשבון תוכניות הרווחה. הממשל חייב לגרום להיצע אדיר של חסכונות, אשר ייהפכו באורח אוטומטי למפעלים חדשים בעלי כושר תחרות מוגבר. כך גרסה "כלכלת ההיצע" המפורסמת.

שמרנות חדשה

בשנת 1980 היה רונלד רייגן המועמד "הרדיקלי", האיש שדרש שינויים מהותיים. ג'ימי קארטר תואר כנציג החוכמה המסורתית שעבר זמנה. והתוצאה היתה שינוי אידיאולוגי מרחיק־לכת בחיים האמריקניים. עתה, במקום שה"ניו דיל" קישר צדק חברתי עם כלכלה יעילה, קישרה השמרנות החדשה רוע־לב חברתי עם כלכלה יעילה. העובדים ומעוטי־יכולת היו ל"מקרים מיוחדים", ושיפור מצבם של "היזמים" – כלומר, של חברות הענק – נחשבה לדרך האמורה להביא קידמה חברתית לכל.

מתוך DISSENT, מס' 1 (150), חורף 1988
תרגום: נורית גורן

האידיאולוגיה החדשה היתה יעילה מבחינה פוליטית, אבל הרסנית מבחינה כלכלית. היא הותירה מאחריה כלכלה מנומרת משברים ואי־שוויון חברתי שלא היה כמוהו מאז הוחל בניהול סטטיסטיקה בתחום זה בשנת 1947. בעיות אלה ילבשו בלי ספק אופי דרמטי פי כמה בתקופת המיתון העתידה לפקוד אותנו תוך שנתיים־שלוש.

האם יש לנו הצעה חלופית סבירה לכשלון שבמהרה ייראה לעין כל? כיצד נוכל להציע אמצעים לשיפור חייהם של הנצרכים בתקופה של גרעונות ממשלתיים חסרי תקדים וגרעון אדיר במאזן התשלומים? כיצד נעשה זאת לנוכח הררי החובות במישור הצרכני והבינלאומי, ולנוכח כל האילוצים האחרים?

בשנות השבעים היתה מקובלת על דמוקרטים רבים התיאוריה של ניקסון (ויליאם סיימון וארתור לפר), שלפיה ההוצאות החברתיות הבלתי־מתוכננות והבלתי יעילות של שנות השישים הן הסיבה למפלתנו. למעשה, היו ההוצאות, ראשית, צנועות ביותר, ושנית יעילות בדרך כלל, כפי שהוכחתי בספרי "השמאל הבא" (The Next Left). מכל מקום, הניאו־ליבראלים הודו בעגמימות בחטאים שמעולם לא ביצעו, ועל כן טחו עיניהם מלראות, כי הסיבות העיקריות לבעיות שבפניהן ניצבה הדרך הליבראלית היו השינויים העמוקים שחלו בכלכלה העולמית ובכלכלה האמריקנית. הניאו־ליבראלים הסתבכו עוד יותר בטעותם: הם התנהגו בצורה שעוררה את הרושם, כי רונלד רייגן הוא שבכל זאת חילץ את הכלכלה מן המשבר, הם הניחו שה"הבראה" הפסולה מבחינה חברתית והמפלה כל כך של 1983 תימשך לעד.

זהו איפוא הרקע הכלכלי להצעותי הספציפיות. אמריקה – והמפלגה הדמוקרטית – לא ייענו לאתגר זה אלה אם יבינו, כי הוא חלק מתהליך של שינוי מבני בכלכלה העולמית, שינוי שחשיבותו רבה יותר מכל מה שהיינו עדים לו במאה השנים האחרונות. אנו עומדים בעיצומה של תמורה עמוקה לא פחות מזו שהתחוללה לפני מאה שנים, כאשר כלכלת "היד החופשית" (laissez-faire) פינתה את מקומה למונופול ולקאפיטליזם של המדינה. עדיין אין זו תמורה דרמטית וגלויה לעין כמו המשבר הגדול – ויתכן שלעולם אף לא תגיע לממדים כאלה. אם להשתמש בביטויו של אלן מינק (Alain Minc), יתכן שעוברת עלינו "שנת 1929 בהילוך איטי". פירוש הדבר שהמפלגה הדמוקרטית חייבת – בנסיבות שאינן דומות כלל לאלה ששררו בשנות השלושים – ליצור קשר חדש בין צדק ליעילות, במערכת כלכלית בינלאומית ממוחשבת וממוכנת, בעלת מבנה חדש של תעסוקה ושל חלוקת עבודה, שיש בה אפילו רמזים מגומגמים לתרבות חדשה.

ולבסוף, הרשו לי להודות בכנות, כי איש עדיין לא ניסח את הפילוסופיה הציבורית החדשה, אשר תשוב ותציג את ההגינות החברתית כחובה מעשית. אם אמנם קיימת תורה שהיא מעין סינתזה קיינסיאנית חדשה, המתאימה לעולם שקיינס מעולם לא חלם עליו, עדיין איננו יודעים מה טיבה. כל מה שאני יכול להבטיח הוא, שכל אחת מן ההצעות הספציפיות המובאות להלן היא בגדר נסיון למציאת שלמות חדשה.

מיסים הוגנים

ממשל מתקדם חדש חייב לחזור אל אחד העקרונות הפופוליסטיים הנערצים ביותר בחברה האמריקנית, גם אם נוהגים כמעט תמיד להפר אותו: מיסוי פרוגרסיבי. באוגוסט 1987 כלל הדו"ח השנתי המיקדמי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על מבנה ההכנסה בארה"ב טבלה מזעזעת, שתיארה את המגמות בהכנסה המשפחתית המיצרפית בדולרים קבועים (1986), בין השנים 1970־1986. מסתבר שבתקופה זו ירד חלקו של החמישון התחתון של האוכלוסיה מ־4.1 אחוזים ל־3.8 אחוזים מכלל ההכנסה; חלקם של 60 האחוזים האמצעיים ירדו מ־52.7 אחוז ל־50.2 אחוז; ואילו חלקם של 20 האחוזים העליונים עלה מ־43.3 אחוז ל־46.1 אחוז. ה"קפיצה" הקטנה של 2.8 אחוזים כלפי מעלה בקרב הרובד העליון היתה שווה להכנסה נוספת של 40 מיליארד דולר – שירדה מחלקם של 80 אחוזים הנותרים.

נתוני הלשכה מראים, כי שני שלישים מן השינויים במבנה ההכנסה המשפחתית התרחשו במרוצת שש השנים הראשונות לממשל רייגן. על פי האומדן הגס של רוברט קוטנר (Robert Kuttner), שהיתווה תוכנית צנועה אך מבוססת לרפורמה בשירותי הרווחה, תהיה עלותם של שירותי חינוך והכשרה מקצועית, משכנתאות בריבית נמוכה לזוגות צעירים, מחקר על מחלת האיידס ותחילתו של ביטוח בריאות ממלכתי... 40 מיליארד דולר; כלומר, סכום השווה לתוספת ההכנסה המיצרפית של 20 האחוזים העליונים באוכלוסיה. רייגן היה הנשיא הרדיקלי ביותר במאה העשרים מבחינת החלוקה־מחדש של ההכנסות, ואם לא יחול היפוך במגמה ריאקציונית זו של העברת הכנסות מן החלק האמצעי והתחתון בחברה לחלק העליון, יכולה המפלגה הדמוקרטית לשכוח את העדיפויות החברתיות שלה.

הכלי המרכזי לחלוקה־מחדש של ההכנסה בידי ממשל רייגן היה חוק המס "להבראה כלכלית" שהועבר ב–1981; חוק זה העלה במידה ניכרת את

המיסים ששילמו מעוטי היכולת והפחית בצורה חדה את המיסים המוטלים על העשירים. הנימוקים בעד החוק היו שהוא יעודד את החיסכון, יביא פתרון לבעיות של שנות השבעים באמצעות חידוש ההשקעות, ויכסה את עלותו על־ידי הגדלת היקף ההכנסות ממיסים כתוצאה מתל״ג תופח, גם אם יוקטנו שיעורי המיסים לכלל האוכלוסיה, פרט לעניים. כל זה היה אגדה – כפי שגילו (והסתירו)

לאחר מכן בא חוק המס משנת 1986, אשר הוצג בגאווה כפישוט של המערכת (דבר המוטל בספק). החוק אמנם שחרר את העניים מתשלום מיסים, אולם התהילות והתשבחות שליווהו לא הזכירו שהוא החזיר אותם אל ה״אוטופיה״ שבה חיו בזמן שלטונו של ג׳ימי קארטר, לפני החלתו של חוק המס המביש משנת 1981 שבא בעקבותיו. החוק של 1986 גם ביטל כמה סעיפי פטור בלתי נסבלים, שנועדו לעשירים.



דוקקיס ורעייתו: דרושה תמורה מרחיקת לכת.

דייוויד סטוקמן ואחרים בחודשים הראשונים של כהונת הממשל החדש. החסכונות ירדו; ארצות־הברית הפסידה כ־50 אחוז משוק חומרי הגלם והיא צברה גרעונות חסרי תקדים. ובעוד הונאה זו נמשכת ירד ערכן הממשי של תמיכות הסעד, ונמנעו מן העובדים דלי האמצעים כמה שירותי רווחה, כל זה פגע קשות ברמת החיים של החמישון התחתון בחברה.

אולם הצעד המוסרי הזה איבד מתוקפו כאשר צומצמו שיעורי המס ברמות ההכנסה העליונות, ובכך ניתן פיצוי הולם, ואף למעלה מזה, לבעלי האמצעים על ביטול סעיפי הפטור. על פי תחקירו של ריצ׳רד מאסגרייב, בכיר המומחים בתחום המימון הציבורי, היתה המערכת שנוצרה כתוצאה מן השינויים הללו רגרסיבית יותר מזו שקדמה לה.

אין פירוש הדבר שאני מציע לדמוקרטים "להעלות את המיסים", ברוח נאומו של מונדייל כאשר נבחר כמועמד הדמוקרטים לנשיאות ארצות־הברית ב־1984. עומס המיסים היחסי המוטל על העובדים ועל המעמד הבינוני כבד מדי; ואילו זה המוטל על העשירים – קל מדי. יש להעלות את שיעורי המס של האחרונים, ולא של רוב האזרחים. אין להטיל מיסים מוגדלים על כלל האוכלוסיה, אלא לבחור בזהירות את הקבוצות שיכולות לעמוד בהם. אין גם להפעיל שיטה של "סחט את העשירים". מוטב לסחוט את העשירים הבזבזניים. מדיניות המיסים אינה צריכה להיות בגדר עונש למצויים בפיסגה, אלה דרך לקידום הצמיחה הכלכלית באמצעות הנהגת שוויון רב יותר. כאשר בעלי האמצעים משקיעים ביצירת מקורות תעסוקה, ובמיוחד באזורים הסובלים מאבטלה קשה, יש להעניק להם תמריצים, באשר הם עושים דבר שיש בו תועלת; אולם כאשר הם מהמרים ב"קאזינו של החברה", כפי שנהגו לעשות לעתים קרובות בעת האחרונה, עליהם לשלם את השיעורים הגבוהים ביותר. ושוב, יש להציג את הצריכה של רוב העם האמריקני כמנוע לצמיחה לכל.

האמצעים המתבקשים

כיצד יוכל הממשל החדש לבצע מדיניות זו? התשובה שלי לקוחה ממשנתו של רוברט קוטנר:

- יש לקבוע שיעור־גג לפטור מריבית על משכנתא הניתן על בית שמחירו ממוצע (באוקטובר 1987 הציעו הדמוקרטים להגביל את הפטור למשכנתאות העולות על מיליון דולר – צעד חסר בושה של ניאו־ניאו־ליבראליזם);
- יש להחיל את חוק הביטוח הלאומי על כל ההכנסה, ולא רק על 43,800 הדולרים הראשונים (הצו הנוכחי קובע שיעור מס קבוע של 14.3 אחוז לכל אלה שמרוויחים סכום כזה, או פחות ממנו, ו־6.2 אחוזים למי שהכנסתו 100,000 דולר בשנה), אולם יש לשחרר מן המס את 4,000 הדולרים הראשונים (צעד זה ישים קץ לתמריץ השלילי לקבלת עובדים הקיים היום בשלב התחתון של סולם השכר, באשר לפחות – רשמית – המעסיקים משלמים את מחצית המס);
- יש להטיל מס רווחי הון על מניות שהועברו בירושה, ובאופן כללי יותר להטיל מס עזבון שיקשה להתחמק ממנו על העשירים מאוד;
- יש להשאיר את שיעור המס המירבי של 38.5 אחוז על הכנסה שנתית של 200,000 דולר ויותר במקום להפחיתו ל־28 אחוז, כפי שמאפשר עכשיו חוק המס של 1986.

האם מן הראוי להשקיע את כל המיליונים שייחסכו בדרך זו בהקטנת החוב הלאומי? ההסכמה בשתיקה של הדמוקרטים לתיקון חוק גראם־ראדמן־הולינגס משנת 1987 היתה משכון מביש של העתיד. החוק דוחה את החלטתם של קיצוצים ניכרים ל־1989, כלומר אחרי הבחירות של 1988, וכך מציל את שתי המפלגות ממבוכה. אבל לאחר מכן הוא מכתיב מטרות קשות מאוד להשגה כדי להגיע לתקציב מאוזן ב־1993. אם נתייחס אליו ברצינות – ותהליך החקיקה התכוני מרמז שאיש אינו מתכוון להעבירו – כי אז יכהן הנשיא החדש שייכנס לתפקידו ב־1989, יהיה מי שיהיה, במעין תקופת־כהונה שלישית של רייגן. שכן העניין הראשון שיצטרך לעסוק בו יהיה הנהגת קיצוצים מרחיקי־לכת בהוצאות החברתיות והצבאיות.

בהקשר זה, אפשר לייעד חלק מן החסכונות שהושגו באמצעות מיסוי פרוגרסיבי לצמצום החוב הלאומי, אם לא יהיה מיתון; אבל חלק ממנו צריך יהיה להפנות **להשקעות חברתיות יעילות.**

מחירם של עוני ואבטלה הוא גבוה למדי. אין הוא כה גבוה כפי שטוענים השמרנים, בעיקר משום שבהנהגתו של רייגן נעשתה מדינת הרווחה שלנו מרושעת (רק שליש מן המובטלים מקבלים עתה דמי אבטלה, ומדינת וירג'יניה מסייעת רק ל־15 אחוז ממחוסרי העבודה). בשנת 1988 תגיע עלותם של שירותי הסעד ל־36 מיליארד דולר בקירוב. הודות למחקר שעשה משרד החשב הכללי בחורף 1987, אנו יודעים עתה כי 75-80 אחוז מן ה"אמהות מקבלות הסעד" רוצות לעבוד (ו־50 אחוז יוצאות ממערכת הסעד תוך שנתיים ואף פחות). רוב ההוצאות הן בגין 20־25 האחוז של המקרים הכרוניים.

קידום התכניות שנועדו לטפל במצב זה נמנע עתה, משום שמאז 1973, ובעיקר משנת 1982 ואילך, מספר מקומות העבודה ששכרם נמוך גדל בשיעור מהיר יותר ממספר המשרות הפנויות ששכרן בינוני וגבוה, וזאת על פי חישובים שערך לארי מישל (Larry Mishel) לפי נתוני הלשכה לסטטיסטיקה בענייני עבודה. זו הסיבה לכך שאנשים נפלטים מכוח־העבודה גם במדינת מסצ'וסטס, שם שיעור האבטלה הוא מן הנמוכים בארצות־הברית. לו הושקע חלק מן החסכונות שמקורם במיסוי פרוגרסיבי בחינוך, בהכשרה מקצועית וביצירת תעסוקה, היה המחיר הציבורי של המצוקה יורד במידה ניכרת.

אין בכוונתי לומר שאנו יכולים לזכות ברווח קל אם אך נגלה הגינות מינימלית. אשאיר את החלום בדבר ארוחות חינם לחסידי כלכלת ההיצע, אשר הבטיחו לנו כי המענקים לעשירים יכסו את עצמם תוך זמן קצר. אבל אני מאמין שיש תועלת באותן הוצאות המשפרות את כוח העבודה ומורידות את מחיר האפוטרופסות על המסכנות על־ידי מתן שכר הוגן, מעונות יום וביטוח רפואי, אשר יאפשרו לעובדים להחלץ בכוחות עצמם ממעגל העוני.

בקצרה, מיסוי פרוגרסיבי והשקעות פרוגרסיביות בשירותים חברתיים יש בהם כדי לקדם את השוויון ואת פריון העבודה.

כיצד לטפל בפרה הקדושה?

קיים מקור נוסף לחיסכון ממשלתי, אבל יש לטפל בו בזהירות, שלא תמיד ננקטת על־ידי האגף הליבראלי של המפלגה הדמוקרטית: קצוצים בתקציב הפנטאגון.

הנימוק נגד הוצאות צבאיות בזבזניות המערערות את היציבות חייב להתבסס, בעיקרו של דבר, על שיקולים של שלום ובטחון לאומי אמיתי, ולא על שיקולים כלכליים. ההסלמה בהיערכות הצבאית של רייגן הביאה תועלת בעיקר לבעלי ההשכלה הגבוהה – חוקרי טכנולוגיות הלייזר, לדוגמה – ולא יצרה מקורות תעסוקה לעובדי תעשיית המכוניות והפלדה המובטלים, ועוד פחות מכן לתושבי הגיטאות של מחוסרי העבודה. זהו טיעון משני נגד הוצאות כאלה. אבל אם אתה מניח, כמוני, כי בעולם שתורת גאנדי אינה מקובלת עליו, נודעת חשיבות פוליטית ראשונה־במעלה לבטחונה של ארצות־הברית, כי אז יש לנסח את ההתקפה על תקציב הבטחון של רייגן ואת החלופות המוצעות במונחים של צורכי ההגנה. מדיניות המגבירה את סיכויי פיצוצו של כוכב־הלכת שלנו אינה תואמת את הקריטריון הזה.

היונים במפלגה הדמוקרטית חייבים לדחות את הצגת הדברים שלפיה נדמה כי הם דואגים אך ורק לבעיות חברתיות, ואילו כל מבוקשם של הניצים להגן על ארצם. להיפך, יש להביס את הניצים בתחומם הם, כלומר – להוכיח באמצעות טיעונים מדויקים כי מלחמת הכוכבים מערערת כבר עתה את היציבות, ובסופו של דבר תהיה למפלצת שמחירה כטריליון דולר; כוח הפריסה המהירה והצי בן 600 הספינות הם הזיות בעלמא; וכן הלאה. אני חושב שעלינו להימנע מקביעת מטרות־באחוזים לקיצוצים בתקציב הפנטאגון – לפי מסורת הגרזן המקצץ של גראם־ראדמן־הולינגס –
ולהתמקד בצמצומים ניכרים אך ספציפיים, המבוססים על ניתוח הגורמים המקדמים את הבטחון הלאומי **האמיתי**.

בעוד אני כותב דברים אלה, פועל רייגן לחתימת ההסכם הראשון לפירוק נשק מאז תחילת המלחמה הקרה. אם אמנם יעשה זאת, הוא ראוי להוקרה לא פחות מריצ׳רד ניקסון שהכיר בסין. אירוע כזה גורם לסיבוכים, אך גם יוצר הזדמנויות.

הסיבוך מקורו בכך, שמייד לאחר ההסכם תהיה **עלייה** בהוצאות הצבאיות משני הצדדים. אין לוקחים מערכות־נשק מורכבות ומשליכים אותן סתם כך. פירוק הנשק – כמו ניטרול כורים גרעיניים – יכול להיות יקר לא פחות מאשר הצבתו. לכן אפשר שאין טעם לצפות ל״רווחי שלום״ גדולים ומהירים. גם במקרה זה צריכה המטרה הראשונה להיות פירוק־נשק יעיל – התקדמות לקראת חיסול הנשק הגרעיני וצמצום ניכר בנשק הקונבנציונלי.

אבל בשלב הביניים כוללות השיחות של המעצמות הגדולות על פירוק הנשק הזדמנות פז, וממשל רייגן – גם כאשר הוא פועל ברגישות שאינה אופיינית לו בתחום זה – דחה ללא בושה את אחת התוצאות הטובות ביותר שיכולות היו להיות למעשיו. ארצות־הברית לא היתה מוכנה אף לשקול את האפשרות, שהועלתה בוועידה מיוחדת של האו״ם בשנת 1987, להועיד חלק מן החסכונות שיושג על־ידי פירוק הנשק לפיתוח העולם השלישי. ארצות־הברית החרימה את הכינוס. ומאחר שהתחייבות מסוג זה לצד עולמי יכולה לעזור גם בפתרון בעיות הכלכלה הלאומית של ארצות־הברית, כפי שאסביר להלן, יצטרך ממשל דמוקרטי חדש כי יקום לשנות ללא שהיות את מדיניותו של רייגן בתחום זה.

השקעות חברתיות

לו נעשה שימוש בחסכונות הנובעים ממיסוי פרוגרסיבי וממדיניות בטחון הגיונית כדי להקטין את המיסים הישרים המוטלים על מרבית האמריקנים הנושאים עתה בעיקר הנטל, היה הדבר מגביר את השוויון בחברה והכלכלה היתה מתאוששת; אבל לא היה בו כדי לסייע לארצות־הברית לתת מענה מבני לשינוי העובר עתה על כלכלת העולם. אחת הדרכים לעשות זאת היא נקיטת **מדיניות דמוקרטית של השקעה חברתית**.

אויבי המדיניות התעשייתית הפתוחה – המצדדים תמיד במדיניות תעשייתית סודית – טוענים כי אנו מציעים שליטה ריכוזית בהשקעות בארצות־הברית, אך הדבר אינו כך. להיפך, צריך להדגיש את השתתפותן ואת יוזמתן של שכבות רחבות בעם בתהליך התכנון. יחד עם זאת, אם יש ברצונה של ארה״ב להתאים את עצמה לכלכלה העולמית החדשה, אין היא יכולה להתחמק לעולם מדיון לאומי בסולם העדיפויות הכללי של ההשקעות. כדי להמחיש את ״הכללותי״, אביא כמה רעיונות בדבר הצעדים שעלינו לנקוט ב־1989.

יש להקים בנק השקעות לאומי. הדגם **אינו** צריך להיות זה של החברה למימון השיקום (Reconstruction Finance Corporation - RFC)

שהוקמה על־ידי הרברט הובר ונוהלה באופן יוצא מן הכלל – לעתים למטרות ריאקציוניות – על־ידי אחד האנשים השמרנים ביותר ב״ניו דיל״, ג׳סי ג׳ונס. פרט למקרה יוצא דופן אחד – חיבור האיזורים הכפריים

לרשת החשמל – פעלה החברה בראשותו של ג'ונס בעיקר לסבסוד הבנקים, רשת הרכבות וחברות אחרות, כדי להגן עליהן מפני שליטה דמוקרטית, בעוד שאמריקנים רבים דווקא רצו בה. למעשה, מילאה החברה תפקיד מרכזי – כפי שציין קנת דייוויס בספרו "שנות הניו דיל, 1933־1937"
(Kennth Davis, The New Deal Years 1933-1937)
– בהכשלתה של מדיניות תחבורה לאומית, אשר היתה חוסכת לנו קשיים חברתיים רבים. אני מדגיש עובדה זו משום שאפשר שחסידי החברה למימון השיקום כמו פליקס רוהטין (Felix Rohatyn), ימלאו תפקיד נכבד בממשל הדמוקרטי, אם יקום, ואני רוצה לעשות אבחנה ברורה בין גישתי שלי לבין התכנון הטכנוקרטי שלהם.

בנק ההשקעות המוצע כאן לא ימומן מכספי המיסים, אלא יגייס את ההון הדרוש לו בקלות יחסית בשוקי הכספים, מפני שההלוואות שיתן יהיו בערבות המדינה. ומאחר שבנק כזה יוכל לגייס כספים זולים יותר מאשר המגזר הפרטי, הוא יהיה מסוגל לתת הלוואות נוחות לפיתוח הטכנולוגיה ולהבטחת מקורות תעסוקה באזורים שבנקים אחרים אף אינם רוצים לשמוע עליהם. הבנק המוצע לא יוכל לדרוש מקרנות הפנסיה לתמוך בו, אבל הוא יהיה מסוגל לגייס כספים ממאגר ההון העצום הזה תודות להגנה הפדרלית שייהנה ממנה.

למרבה האירוניה, דווקא תיאוריה שמרנית מוגזמת מיקדה את תשומת הלב במערכת קרנות הפנסיה. בספרו "המהפכה הבלתי נראית" טען פירט דרוקר (Peter Druker, The Unseen Revolution) כי מאחר שקרנות הפנסיה החזיקו בשנת 1976 ב־35 אחוז מן ההון העצמי של החברות, הרי העובדים – שהם הבעלים להלכה של הקרנות – כבר שולטים בעמדות המפתח של הכלכלה. הקאפיטליזם יצר "סוציאליזם" מבלי שאיש הרגיש בכך. אולם, כפי שציין בזמנו ה"אקונומיסט", זו היתה רק "רבע אמת", מאחר שברוב המקרים החברות או סוכניהן הם שהשקיעו את כספי העובדים. אבל בעקבות הדיון פעלו אחדים מארגוני העובדים למען יתר דמוקרטיזציה בניהול מאגרי הכספים האדירים הללו. במקרים אחדים הצליחה הסתדרות העובדים האמריקנית (AFL-CIO) להביא לידי כך, שכספים אלה יושקעו בפרוייקטים אשר יצרו מקורות תעסוקה לחברי הקרנות.

ברם, בשנים עברו היכרנו היבטים נוספים של סוגיית קרנות הפנסיה. באחדות מהן פשוט לא הופרשו הסכומים הדרושים, וכאשר הכלכלה – או מפעלי תעשיה מסוימים – הגיעו אל סף מיתון, התעלמו החברות מהתחייבויותיהן או ניסו להעביר אותן אל הסוכנות המקנה הגנה פדרלית לזכויות הפנסיה (Federal Pension Benefit Guarantee Corporation). דוגמה אחת מן הזמן האחרון היא אי־קיום ההבטחות על־ידי חברת הפלדה LTV Steel. חברות אחרות השתמשו ברווחים שצברו קרנות הפנסיה שלהן, בטענה שהחוק מחייבן לשלם סכומים קבועים בלבד, והן רשאיות ליהנות מן הסכומים העודפים.

בעתיד הקרוב צריך יהיה לדון במכלול הנהלים הללו, ובשאלה הכללית כיצד לנסח מדיניות פנסיונית המשלב את הביטוח הלאומי עם התכניות הפרטיות. אבל בשלב זה יוכל בנק השקעות ציבורי הנהנה מערבות פדרלית לספק מקורות השקעה ללא סיכון לכספים המצויים בקרנות פנסיה שהשליטה בהן היא דמוקרטית. החוק ידרוש מן הבנק להשקיע את כספיו אך ורק בפרוייקטים העוסקים בקידום הטכנולוגיה, בפריון הייצור ובהבטחת מקורות תעסוקה. הוא לא יוכל לעסוק במימון רכישתן של חברות, בהבטחת תנאי פרישה יחודיים למנהלים בכירים, ובהמצאות שנונות אחרות של יזמי הקש.

דיבורים בעלמא? לא ולא! אחד הפרוייקטים המוצלחים ביותר – והפחות ידועים – של ה"ניו דיל" מומן בדרך זו. בשנות השלושים, 90 אחוז מן הישובים הכפריים בצרפת ובגרמניה היו מחוברים אל רשת החשמל, ורק 10.9 אחוז מהם בארצות־הברית. חברות החשמל הפרטיות התייחסו בזלזול לשוק זה וסרבו לפעול בו. לפי הדגם החלוצי שלפיו פעלה רשות עמק טנסי, סייע המינהל בהבאת חשמל אל הכפר (Rural Electrification Adminisitration - REA), ועזר לאיכרים להקים חברות חשמל קואופרטיביות השייכות לצרכנים באמצעות הלוואות בריבית נמוכה. לראשונה אכף הקונגרס מצפון חברתי על החברה למימון השיקום, ודרש ממנה להעדיף היעדר־רווחים על רווחים. התוכנית הצליחה למעלה מן המשוער.

אבל גם אם המדיניות המתוארת לעיל רצויה מאוד, אין בה משום תגובה לאומית עקיבה למשבר המבני, אם כי היא יכולה להיות חלק חשוב ממנה. יזמות בדרג הלאומי ותכנון דרושים לא פחות מאשר יצירתיות מקומית. העדות שמביאים סטיבן כהן וג'והן זיסמן בספר "ענייני ייצור" **(Stephen Cohen and John Zysman,** Manufacturing Matters) משכנעת מאוד: אין אנו יכולים לייצא את מוצרינו ולעבור לשירותים עתירי־ידע (תכנון מפעלים וטכנולוגיה, שירותי מסחר וכדומה), מפני ששירותים כאלה מסתמכים על נסיון מעשי בייצור. כיצד יכולה ארצות־הברית שאינה מסוגלת להקים תעשיה מיקרו־אלקטרונית תחרותית, להציג את עצמה כמומחית לתכנון מפעלים מיקרו־אלקטרוניים? ולכן, טוענים בצדק כהן וזיסמן, תיעוש־מחדש – כלומר, הקמת תעשייה יצרנית תחרותית בארצות־הברית – היא תנאי מוקדם לפיתוח שירותים מתוחכמים ועתירי־ידע.

הדגש - במקומות עבודה

כל האמור לעיל מצביע על בעיה מרכזית אחת שעמה יצטרך להתמודד הממשל הדמוקרטי הבא: תעסוקה מלאה. או, ליתר דיוק, תעסוקה איכותית מלאה. אפשר שהמטרה האחרונה נראית אוטופית, אבל למעשה זהו צורך פראגמטי.

בטיוטה הראשונה של איגרת־הרועים המצוינת שלהם על הכלכלה, תמכו ההגמונים הקתוליים בתעסוקה מלאה, שיש בה 3 עד 4 אחוזים של מובטלים בלבד. ערך זה היה, ולא במקרה, המטרה הרשמית הן של ממשל קנדי והן של ממשל ג'ונסון (ואמנם, בין 1966 ל־1969 היה שיעור האבטלה פחות מ־4 אחוזים). ההגמונים הותקפו קשות על־ידי השמרנים הקתולים. בטיוטה האחרונה של האיגרת נשמר המושג תעסוקה מלאה, אך נשמטו המספרים המגדירים אותה.

אני מצטט דוגמה זו כדי להראות, כיצד חיבלה החוכמה השמרנית המקובלת של שנות השבעים והשמונים באמונתנו, כי אפשר להגיע לכלכלה של תעסוקה מלאה. הימין האמריקני, ועמו גם המרכז ולא מעט מן הניאו־ליבראלים, קיבלו כעובדה את ההנחה, שהמערכת יכולה לפעול כראוי – כלומר, ללא אינפלציה משתוללת – רק אם שבעה מיליון בני אדם אינם עובדים. בסתיו 1987 נשמעו אנחות לא מעטות כאשר מספר המובטלים הרשמי ירד מתחת ל־6 אחוז, לראשונה זה שנים. פרשנים רבים ראו בחדשות הטובות אות מבשר רעות. מאחר שאנו יודעים היטב, כי רוב המובטלים הם בני מיעוטים ונשים, ומאחר שקיומו של "צבא מילואים של מובטלים" מקטין את שכרם של כל האחרים, עצם קבלתה של הנחה זו פירושה ויתור על מאבק רציני נגד כלכלה של גזענות ואפליה מינית, ונגד ההידרדרות במבנה השכר, שאנו עדים לה מאז 1973.

אבל הבעיה חמורה עוד יותר. שיעור האבטלה במדינת מסצ'וסטס ב־1987, היה 3-4 האחוזים. אולם היתרונות האוטומטיים שנבעו מכך בשנות השישים, או קודם לכן, לא התממשו. בתקופות קודמות, כאשר הכלכלה האמריקנית התבססה על ייצור המוני לשוק המקומי, והיו לה קשרים מינימליים, אם גם חשובים, עם שוקי העולם, כל עלייה בתל"ג יצרה מקורות תעסוקה נוספים בייצור, כלומר משרות במקומות־עבודה מאורגנים, שתשלום נאה־יחסית בצידם. אולם מאז סוף שנות השבעים, מרבית מקומות העבודה החדשים שהניבה הצמיחה הכלכלית היו בדרגות השכר הנמוכות.

לפיכך, בעוד שיעור המובטלים ירד במדינת מסצ'וסטס, נפלטו שם אנשים מכוח העבודה, כפי שדיווח לואיס אוצ'יטל (Louis Uchitelle) ב"ניו־יורק טיימס" בספטמבר 1987. העובדים עזבו בעיקר משום ששכר העבודה שהוצעו להם היה נמוך מאוד. לפי הערכתו של אוצ'יטל, יש בארצות־הברית 6 מיליון אנשים הרוצים לעבוד אך אינם מחפשים משרה קבועה (ועל כן אין הם נכללים בסטטיסטיקה של המובטלים). משום כך לא די בצמצום כמותי של שיעור האבטלה. כדי לפתור את בעית האבטלה בימינו יש צורך מעשי – ומוסרי – להעלות את **איכות** התעסוקה.

אבל האם לא סיבכתי על־ידי כך את הבעיה? כמובן, ליתר דיוק, השינויים הקיצוניים בכלכלה הם שהולידו את הקשיים הנוספים הללו. והשאלה היא כיצד עלינו לטפל בהם?

- ראשית, עלינו לדבוק במטרה של תעסוקה איכותית מלאה. יעד זה עשוי לדרוש מאמץ גדול יותר ממה שנדמה ממבט ראשון, אבל זהו תנאי בל יעבור לכל היתר: רפורמה בשירותי הרווחה, הקטנת החוב־הלאומי תחרותיות בזירה הבין־לאומית וכדומה.
- שנית, ברור שמדיניות המיסוי, ההגנה, ההשקעות וכו', כפי שתוארה לעיל, מחייבת תעסוקה איכותית מלאה.
- שלישית, יש צורך ליצור מקורות תעסוקה איכותיים, הן במגזר הציבורי והן במגזר הפרטי, כל חברה במגזר הפרטי היוצרת מקומות־עבודה חדשים, צריכה לקבל תמורה נאותה בצורת הקלות מס. במגזר הציבורי יש צורך דחוף בשיקום התשתית, ובעיות כאלה אפשר לפתור באמצעות פרוייקטים מקומיים; לדוגמה, הקמת רשות־רכבות מתקדמת מבחינה טכנולוגית ומאורגנת בצורה דמוקרטית, אשר תצטרך לפתור את בעיית ההסעה ההמונית. במרבית המקרים יהיה צורך לממן את הקמתה של רשות כזו באמצעות צבירת חוב – והפעם חוב יצרני, להבדיל מהימורי החברות בכסף לא להן – ולשלמו במשך הזמן, כמו שנוהגים בכל השקעה ארוכת־טווח. את רשות עמק טנסי לא מממנים מכספי מיסים, אלא על־ידי מכירת חשמל המופק על ידה.
- רביעית, רוב הליבראלים מבינים – ולכן הם ניאו־ליבראלים ולא ניאו־שמרנים – כי השינוי במבנה הכלכלה העולמית מחייב שיפור רדיקלי באיכותו של כוח־העבודה האמריקני. ארצות־הברית אינה יכולה בשום פנים להתחרות במדינות המתועשות החדשות על תשלום השכר הנמוך ביותר. עליה לנצל באופן מירבי את הפוטנציאל שלה כדי להגיע לייצור בבעל ערך מוסף גבוה, שעוסקים בו עובדים מתוחכמים ומיומנים ומנהלים מוכשרים שהתנסו בעצמם בעבודה בקו הייצור – דבר שאנו חסרים מאוד בשנים האחרונות.
- עם זאת, תהיה זו טעות לראות בחינוך רק אמצעי שנועד לשרת את המערכת הכלכלית החדשה.

האוניברסיטאות שלנו מלאות סטודנטים הנרשמים

לקורסים שאינם אהובים עליהם במיוחד, ומתכוננים לעתיד מקצועי שאינם רוצים בו, רק כדי להיות פראגמטיים. עלינו להכשיר לא רק מהנדסים רבים יותר, אלא גם אזרחים משכילים יותר. לשם כך חייבת מדיניות התעסוקה המלאה לבדוק את האפשרויות לתעסוקה איכותית בתחום ההומניסטי – הן במגזר החברתי והן במגזר היצרני – שם נודעת להשכלה רחבה חשיבות שאינה נופלת מזו של הכשרה טכנית.

- חמישית, ובהקשר עם הנקודה הקודמת, על הממשל הדמוקרטי להציב על סדר היום הלאומי את נושא שבוע העבודה בן שלושים־ושתיים שעות בשכר ארבעים שעות.
שנה זו היא שנת היובל לשבוע העבודה בן ארבעים השעות; בשנת 1938 חזו השמרנים ואנשי העסקים, שקיצור שעות העבודה יהרוס את הכלכלה האמריקאית. עתה נוכל לצפות לתחזיות דומות. שני נימוקים משכנעים תומכים במדיניות זו. ראשית, היא תגביר את הדרישה לעובדים – ודאי לא ב־20 אחוז, אבל במידה ניכרת – ותתרום להשגת תעסוקה מלאה. שנית, היא תהיה צעד חשוב לקראת עיצובם מחדש של חיי העבודה. היא עשויה לפרוץ דרך לנסיונות חברתיים שונים: שנת שבתון לעובדים שאינם אקדמיים, חופשה ללא תשלום לצורך לימודים וכדומה.
מעבר חפוז ל"שלושים ושתיים עבור ארבעים", אשר ימומן רק על־ידי עלייה של 20 אחוז בשכר, אינו אפשרי ואינו רצוי. אבל שינוי מדורג, אשר ימומן על־ידי עלייה שנתית בשכר המבוססת על העלאת הפריון, יש בהם כדי לפתור את הבעיה.

שום פרט מן הפרטים הכלליים שתיארתי בקצרה לעיל איננו מקודש. אחת המשימות הראשונות של הממשל החדש תצטרך להיות תכנון הצעות מעין אלו. אבל בראש סולם העדיפויות עומדת תעסוקה איכותית מלאה, בנסיבות כלכליות שהן חסרות תקדים כמו אלה של ימי המשבר הגדול; זהו תנאי בל יעבור לשנים הקשות העומדות בשער.

עבודה ראויה לעובדים

וישנה מטרה נוספת הקשורה בכך: **ייצור איכותי דמוקרטי.** ה"טיילוריזם" היה אחד החידושים של הייצור ההמוני האמריקני בתחילת המאה; הוא זכה להערכה רבה ולחיקויים לא מעטים. העיקרון הבסיסי שלו היה ריכוז כל סכויות ההחלטה בידי ההנהלה, והפיכת העובד לבורג קטן בתהליך העבודה שתוכנן באורח מדעי. זו היתה המטרה, שמעולם לא הושגה כמובן במלואה, ואילו כוח־העבודה "משולל המיומנות" היה האמצעי. באותן השנים נחשבה הכלכלה האמריקנית, בזכות הטיילוריזם, לכלכלה המתקדמת ביותר; היום זו הסיבה לנחשלות היחסית שלנו לעומת היפאנים, המערב גרמנים, השוודים ועוד.

בארצות האמורות קיימות שותפות פאטרנליסטית (יפאן) או דמוקרטית (שוודיה) של העובדים בתהליך הייצור. הדוגמה השוודית היא הדרך הנאותה לארגון העובדים בעידן שבו המדינות המתועשות החדשות מסוגלות להזרים סדרות עצומות של מוצרים סטנדרטיים באמצעות מכונות חד־יעודיות, בעוד הכלכלות המפותחות צריכות להתמקד בייצור מתמחה, מתוחכם וקל לשינוי. אבל גם אם עולם העסקים האמריקני למד את הלקח הזה, לפחות בחלקו, הרעיונות הטיילוריסטיים הישנים עדיין רווחים בו. מערכת הניהול האמריקנית עדיין מסתמכת על מסורת רבת־שנים של פסיכולוגיה תעשייתית מאניפולטיבית, ומנסה להגביר את הייצור על־ידי עידוד שותפות **לכאורה** של העובדים.

הממשל החדש יצטרך להיעזר בדמוקרטיזציה של תהליך העבודה ככלי לשילוב פריון עבודה וצדק. להלן שלוש דוגמאות:

1. אפשר להשתמש בחוק הקיים בעניין החזקת מניות על־ידי העובדים כדי לקדם בידיהם מידה מסוימת של שליטה, **בתנאי** שהעובדים ייעזרו בעורכי־דין שנונים המסוגלים להתמודד עם חוק עוין. אולם ברוב המקרים משמש חוק החזקת המניות על־ידי העובדים להשגת סבסוד ממשלתי עבור ההנהלה, מבלי לערב למעשה את העובדים בקבלת ההחלטות. יש לשנות את החוק באופן שיהיה לכלי חד־משמעי לקידום הכלכלה הדמוקרטית.

2. משכבר הימים תמכו כל הליבראלים באיגודים המקצועיים. דבר זה השתנה לאחר מלחמת־העולם השנייה. כאשר אחדים מחסידי השמאל ראו בתנועת העבודה מעוז של גזענות, אפליה מינית ומיליטריזם של עידן המלחמה הקרה. במקרה הטוב ביותר היתה בתפיסה זו רק חצי אמת, אשר כיסתה על העובדה, שכוחות הקידמה המאורגנים ביותר בארץ היו האיגודים המקצועיים. גם אם היו בעבר הצלחות וכשלונות, עלינו להבין כי אי־אפשר לקיים כלכלה דמוקרטית ללא תנועת עבודה חזקה. תמיכה באיגודים המקצועיים ורפורמה בחוק העבודה אינם מעניינו של השמאל בלבד; הם תנאי הכרחי להנהגת כלכלה דמוקרטית. אחת הסיבות שבגללן גדל מספר העובדים המאורגנים בכוח־העבודה בקנדה והצטמצם בארצות־הברית, הם החוקים המאפשרים בחירה דמוקרטית בתחום העבודה מצפון לגבול, לעומת החוקים המונעים זאת מדרום לו.

3. אם נחזור לדוגמה של חיבור האזורים הכפריים לרשת החשמל, נראה כי יש ראיות רבות לכך, שלעיתים קרובות מוטב להפעיל את הטכנולוגיה החדשה

במסגרת קואופרטיבית קטנת־היקף. לפיכך יצטרך הממשל החדש להרחיב את היוזמות שננקטו בתחום זה בתקופתו של ג'ימי קארטר, ולעודד את צמיחתו של ייצור מתוחכם ועתיר־ידע במגזר הקואופרטיבי.

פעולה גלובאלית

הממשל הדמוקרטי החדש, אם יקום, יצטרך לפעול למען **הגדלת אמצעי התשלום והאשראי הגלובאליים באמצעות צדק גלובאלי.**
המשבר הנוכחי הוא בינלאומי וגם הפתרון לו צריך להיות בינלאומי. אפילו שר האוצר של ממשל רייגן היה מודע לכך. לפני שנתיים, בוועידה של קרן המטבע הבינלאומית, שהתכנסה בדרום קוריאה, הודה השר בפומבי, כי יהיה זה אסון לארצות־הברית, אם בעלות החוב שלה – ובעיקר מדינות אמריקה הלטינית – ישלמו את חובותיהן. שכן דבר זה יחייבן ליצור גרעון עצום במאזן התשלומים של הסחר האמריקני עם מדינות האזור, באשר יהיה עליהן להרוויח סכומים עודפים כדי לממן את החזר החובות. בגלל מצבן הכלכלי הקשה, השווקים בארצות אלה מתקשים כבר היום לקלוט מוצרים אמריקניים. יעלה בידיהן ליצור עודפים בסחר עם ארצות־הברית, כדי לשלם את חובותיהן לבנקים, הן תיסגרנה כליל בפני היצואנים שלנו.

על כן הכין שר האוצר האמריקני תכנית כדי לשכנע את הבנקים הפרטיים להגדיל את קווי האשראי לארצות החייבות שצברו חובות כבדים. היתה זו הצעה שמרנית ובלתי יעילה, והיה בה משום הכרה בעקרון יסודי: בכלכלה העולמית החדשה והמשולבת משמש עוניין של ארצות העולם השלישי כבלם להתעשרותן של הכלכלות המתקדמות. אם אתה מניח, כמוני, כי מיתון של ממש צפוי בעתיד הנראה לעין, אין מנוס מן המסקנה, כי השפעות המשבר של הדרום על הצפון תהיינה חמורות עוד יותר.

וכן לפיכך, הקצאה של סכומים ניכרים למטרות פיתוח על־ידי הכלכלות הצפוניות, תאפשר ליצור מקורות תעסוקה הן בארצות העשירות והן בעניות. ההשוואה ל"תוכנית מארשל", המשמשת תכופות נימוק להצדקת הגישה הזאת, היא אמנם נכונה – היא מוכיחה כי הלוואות או מענקים מסוג זה מסוגלים "ליצור כסף" במדינה הנותנת, אם מוציאים **שם** את הסכומים העיקריים. אבל יש בכך גם משום פישוט־יתר של הבעיה. בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה היתה אירופה פשוט זקוקה להון. היא עברה את מהפיכת התרבות הקאפיטליסטית; עמדו לרשותה כוח־עבודה מיומן ומודרני ותשתית טכנית;
ובתנאים אלה כסף יכול היה לחולל נפלאות. אין זה המצב היום במדינות העניות ביותר, ואף לא באזורים מתקדמים יחסית, כמו אמריקה הלטינית.

אף־על־פי־כן אנו **יודעים**, שכספים המוצאים בדרום יכולים לעודד את הצפון, באשר דבר זה ממש קרה ב־1982. כדי להציל את מכסיקו משואה כלכלית בסוף הקיץ ובסתיו של אותה שנה, הוזרמו כספים לבנקים בארצות־הברית, שהיו בעלי החוב של מכסיקו; גישה זו היתה מנוגדת לקשיחות המוניטרית של וולקר ושל אנשי רייגן, אשר תרמה רבות להעמקת המשבר ולהארכתו. אפשר לומר, כי המעשה הקיינסיאני הבינלאומי הזה – שנעשה במידה מסוימת בבלי דעת – היה התמריץ הישיר לתחילת "ההבראה" של רייגן בינואר 1983.

בפיתוח האסטרטגיה הזו יש אלפי בעיות הטעונות פתרון, ורבות מהן זכו לטיפול מבריק בדו"ח של האינטרנאציונל הסוציאליסטי, "האתגר הגלובאלי" (Global Challenge), שהוכן בהנהגתו של מייקל מנלי (Michael Manley) מג'מייקה ובעזרתם של יאן פרונק (Jan Pronk) וסטיוארט הולנד (Stuart Holland) – ואין כל טעם להמעיט בערכן, אבל עלינו לעשות אחת מן השתיים: או להציע תוכנית לחלוקתה מחדש של העבודה בעולם, אשר תביא צדק לרבבות בצפון ובדרום, או להשלים עם סיבוב חדש של מדיניות "רושש את שכנך" בחסותן של חברות רב־לאומיות ושל הממשלות השבויות בידיהן. לנקודה אחרונה זו נודעת חשיבות מיוחדת כאשר מביאים בחשבון את הדאגות המוצדקות של חברי האיגודים המקצועיים, אשר חייהם וקהילותיהם היו קרבן לתהליך תמורה בלתי־מבוקר, הנשלט על־ידי חברות רב־לאומיות.

במשך יותר ממאה שנים היה הסחר החופשי אוטופיה שאין כמעט כלום בינה לבין המציאות של הכלכלה העולמית. היום פירושו של המושג מתן חופש מוחלט לחברות רב־לאומיות לנוע על פני העולם, להסית את עובדי תעשיית המכוניות והפלדה בדרום־קוריאה נגד עמיתיהם בארצות־הברית, ולהיפך, ללא שמץ של אחריות סבורני כי בטווח הקצר עלינו להגן בתקיפות על העובדים מפני ההשפעות ההרסניות של "השווקים החופשיים" הבין־לאומיים, שהם כלי משחק בידי החברות הרב־לאומיות. אין טעם לדגול במדיניות פרוטקציוניסטית כפויה כפי שעשה מונדייל ב־1984. מפני שאם בוחנים את הבעיה מנקודת ראות גלובאלית מסתבר שמדיניות פרוטקציוניסטית היא אמצעי זמני כדי להרוויח זמן, במטרה לחולל את התמורה המבוקרת, שהיא לטובת הצפון והדרום גם יחד.

נתיב היסורים של ה"פרסטרויקה"

אולג בוגומולוב □ OLEG BOGOMOLOV

קורות העולם הסוציאליסטי, המקיף כיום קבוצה של מדינות באירופה, באסיה ובאמריקה הלטינית, החלו עם מהפכת אוקטובר ברוסיה. זו הניחה את היסודות לרפורמות סוציאליסטיות בחברה, שהורחבו גם למדינות אחרות בסוף מלחמת־העולם השניה. נצחון העם הסובייטי במלחמה והנסיון המעשי שנצבר בהנהגת הסדר החברתי החדש מילאו בעניין זה תפקיד ראשון־במעלה.

התפתחות הסוציאליזם כמערכת בינלאומית הושפעה עמוקות מרעיונותיו של לנין ומן הדוגמה המוחשית של המהפכה המנצחת הראשונה של הפועלים והאיכרים. נסיוננו ברפורמה חברתית שימש נקודת־מוצא למדינות אחרות והועשר על ידן בתנאים היסטוריים שונים. תודות ליצירתיות הקולקטיבית של אנשים שונים, לבש הסוציאליזם פנים חדשות, הפגין את יתרונותיו על פני הקאפיטליזם בתחומי חיים שונים, והיה לאחד הכוחות המובילים במערכת היחסים הבינלאומיים.

ההיסטוריה אישרה את תפיסות־היסוד של לנין לגבי רב־גוניות הצורות הלאומיות; דרכי יצירת המערכת החדשה וגילוי עקרונות־היסוד שלה; חוסר־השלמות והחד־צדדיות הבלתי נמנעת המאפיינים את נסיונן של המדינות הבודדות; אחדות־המעשה הבינלאומי של אנשים הבונים את הסוציאליזם, ומשמעות השוויון, ההגדרה העצמית, ותיאום האינטרסים לחיזוק אחדותם ושיתוף־הפעולה ביניהם.

כברת הדרך שעבר העולם הסוציאליסטי לא היתה סוגה בשושנים. בשנים שלאחר המלחמה חיזקו מדינות העולם הסוציאליסטי את הפוטנציאל הכלכלי והמדעי־טכנולוגי שלהן, הגשימו תוכניות חברתיות עצומות, והגיעו לתוצאות משכנעות המאשרות את



גורבצ'וב: מאבק אמיץ בחזיתות רבות.

דרך החיים הסוציאליסטית. עם זאת, התפתחותן החברתית כללה בעיות סבוכות וקשיים (ובמקומות אחדים תופעות של קפיאה על השמרים), שאף הולידו מצבי משבר במקרים מסוימים. מנגנוני הניהול הוכחו כבלתי גמישים די הצורך, לא נענו דיים לדרישות הקידמה המדעית־טכנולוגית והחברתית, והאטו את הרפורמה העצמית של החברה. כל זה הצריך בניה־מחדש ומודרניזציה של היחסים החברתיים. המדינות הסוציאליסטיות שרויות כיום בתקופה מכרעת בחיפושיהן אחר פתרונות חדשים.

הפרסטרוקיה, או הבניה־מחדש, היתה באורח אובייקטיבי לחלק מסדר היום, אך מטבע הדברים מדינות שונות תופסות אותה ומפתחות אותה ברמות שונות – בהתאם לנסיבות הקונקרטיות, נסיון העבר ונטל בעיותיהן המצטברות. וכל זה הוא חלק מתהליך בינלאומי, שבמהלכו חייב הסוציאליזם להגיע למדינה איכותית חדשה.

מתוך כתב־העת KUMMUNIST מס' 16, 1987, בהוצאת PRAVDA.
תורגם מאנגלית מתוך PROBLEMS OF ECONOMICS. כתב־עת זה מתפרסם על־ידי הוצאת M.E. SHARPE, המוציאה גם את CHALLENGE.
אולג טימופיביץ' בוגומולוב הינו מנהל המכון לכלכלת המערכת הסוציאליסטית העולמית,
(INSTITUTE OF THE ECONOMICS OF WORLD SOCIALISTS SYSTEM)
המסונף לאקדמיה הסובייטית למדעים.
תרגום: עמוס פלד

לא יהיה זה מוגזם לומר, שמתנהל עתה חיפוש קולקטיבי אחר דגם חדש של חברה סוציאליסטית המתאים לעידן המודרני, על השינויים המהפכניים שחלו בו בטכנולוגיה, בתרבות ובהיקף המידע הנמסר לאנשים; מתבקשת מחשבה פוליטית חדשה, וקיים צורך להנהיג דמוקרטיזציה בחיים הציבוריים וביחסים הבינלאומיים.

הסכמה כללית מוחלטת לגבי הדגם זה עדיין לא קיימת. הנסיון הממשי של המדינות הבודדות שונה ממדינה למדינה ויש להעריכו בדרכים שונות. אולם הדבר החשוב ביותר אינו שנוי במחלוקת: כדי שתהיה ראויה לשליחותה ההיסטורית, חייבת החברה הסוציאליסטית לקבל את אתגר התקופה. גורל הסוציאליזם עצמו מונח על הכף. בלי שים לב לכוחם של הסטריאוטיפים, המסורות, והמשפטים הקדומים הדוגמטיים, המצב מחייב אותנו להזדקק לחידושים מהפכניים אמיצים. חידושים כאלה מוצדקים ודרושים, כדי לחזק את הסוציאליזם הלכה למעשה – דהיינו לשפר את מצבם של העמלים, להבטיח את התפתחותו הרב־צדדית והחופשית של כל פרט, וליצור אפשרויות רבות יותר לפיתוח הכלכלה, המדע, הטכנולוגיה, התרבות והאמנות.

האם אפשר להבחין בבניה־מחדש קווי אופי משמעותיים ולדעת אילו מהם יתגלו במוקדם או במאוחר בכל מדינה סוציאליסטית? כן, הדבר אפשרי. מאחורי הייחוד הלאומי ורב־גוניות התמונה הכללית של העולם הסוציאליסטי, מסתמנות מגמות בולטות, אשר תעצבנה ככל הנראה את פניו בעתיד. מגמות אלה היו נושא לדיונים מדעיים ומדיניים במדינות אחדות, הקובעות בעקבותיהם את אופי הרפורמות הכלכליות והפוליטיות המתבצעות. ואף־על־פי שהמדינות השונות מדגישות תכופות את הגוון הייחודי של תיקוניהן ומזהירות מפני חיקויים המכאני, ניתן בכל זאת לעשות כבר עתה כמה הכללות.

הדגם החדש של הכלכלה הסוציאליסטית

מאפייני הרפורמה העיקריים בתחום הכלכלי מוגדרים בצורה ברורה למדי כיום. משמעות רבה מאוד נודעת למעבר משיטות הניהול האדמיניסטרטיביות־פיקודיות, שיטות גיוס כפייתיות בעיקרן, לשיטות כלכליות המשפיעות על האינטרסים של המפעלים, הקולחוזים והעובדים הבודדים. כפיה לא־כלכלית הופכת באורח גובר והולך לחריג ולא לנורמה בניהול. דבר זה מסייע לשחרור הפוטנציאל היצרני של החברה ולהפעלת אינטרסים אישיים וקולקטיביים ההופכים לכוח המניע שמאחורי הקידמה הכלכלית. הכלכלה משתחררת מרפיונה הקודם – תוצאה של הכוונת־יתר – ומגיעה לגמישות וליכולת להסתגל ביתר מהירות לשינויים בציוד ובטכנולוגיה, ולביקוש בשוקי פנים וחוץ.

תהליך קבלת ההחלטות במנגנון הניהול החדש בוזר במידה רבה, וזכויות וסמכויות חשובות הואצלו כלפי מטה. תהליך זה נשען על ההתפתחות הרבה שחלה בכלכלת הסחורות, ביחסי־השוק ובתחשיבי העלות, המאפשרים למפעלים לפעול על בסיס מימון עצמי ופיצוי עצמי. חל גם שינוי בהשקפה הישנה, שגרסה ויסות מתוכנן של החיים הכלכליים מן המרכז, בצורת חלוקת מטרות חיוניות שיש להשיגן בכל מחיר, אפילו אם הדבר לרעת האינטרסים של היצרנים והצרכנים. מתברר יותר ויותר, שכתוצאה מן השימוש בכלים מוניטריים ובנורמות וכללים הנקבעים על־ידי המדינה, אין התכנון מאבד מיעילותו, אלא נעשה יעיל יותר. הנסיון של החלפת תכנון ממלכתי הכרחי בתכנון מנחה המשמש לא כמטרה אלא כנקודת־מוצא למפעלים, הוכיח עצמו ברוב המקרים בהונגריה ובסין העממית. תכנון כזה מקדם את השיפורים בפרמטרים האיכותיים של פיתוח הכלכלה וחיזוקה, שכן הוא מתיר גילוי יוזמה והעזה מצד גופים כלכליים ומגביר את אחריותם הישירה לרווחיות.

נסיונן של הונגריה, גרמניה המזרחית, צ׳כוסלובקיה וסין העממית בניהול החקלאות, התעשיה הקלה, תעשיית המזון והשירותים, מוכיח את היתרונות שאין עליהם עוררין של שיטות כלכליות על פני שיטות מינהליות. ואין זה מקרה כי החקלאות במדינות אחדות היא שהיתה נקודת המוצא לרפורמות כלכליות וליישום מנגנוני הוויסות של השוק. ההצלחות בתחום זה מצאו חיש מהר את ביטויין ברמת החיים של האוכלוסיה והכשירו את הקרקע להנהגת שיטות ניהול כלכליות בענפים אחרים.

גם שינויים חשובים שהונהגו ביחסי הרכוש מתירים לנו לדבר על דגם חדש בכלכלה הסוציאליסטית. יחסי הרכוש הולכים ומשתחררים מפגמים בירוקרטיים ונעשים מותאמים לרמת החיברות בפועל של כוחות הייצור. נסיונן של מדינות סוציאליסטיות רבות מצביע על הכדאיות שבשילוב צורות שונות של בעלות ציבורית על אמצעי הייצור עם בעלות פרטית, משפחתית או קבוצתית; על קבילותן של צורות בעלות מעורבות – ממלכתית־קואופרטיבית, ממלכתית־פרטית, ממלכתית־קפיטליסטית (בשיתוף הון זר) וצורות אחרות – תוך שמירה על תפקידה המוביל של הבעלות הציבורית.

צורת הפעילות הקואופרטיבית גם מטפחת יחס של בעלות כלפי רכוש. בהתבסס על מיזוג־מרצון של אמצעי ייצור ועבודה משותפת, על דמוקרטיה מוחלטת ועצמאות בניהול, ועל קשרי השוק עם המשק בכללותו, מגלים הקואופרטיבים פוטנציאל ניכר לפיתוח. נסיונן של מדינות סוציאליסטיות רבות מוכיח את יעילותם של קואופרטיבים כאלה לא רק

בחקלאות כי אם גם בתעשיה, במסחר, בתחבורה ובתחום השירותים האישיים. זהו גם ההסבר ללידתו־מחדש ולהתפתחותו של רכוש קואופרטיבי במובן שהגדירו לנין במאמרו "על הקואופרציה".

נסיונן של מדינות מספר מוכיח, כי החכרת מבנים וציוד המצויים בבעלות המדינה לקואופרטיבים, למשפחות ולאנשים פרטיים, היא דרך מועילה לשיפור משמעותי של המסחר והשירותים האישיים לאוכלוסיה ואף לסיפוק השירותים הציבוריים. ברור שנחוץ עם זאת להפעיל פיקוח על פעילות כזו, כדי למנוע שימוש לרעה והכנסה שלא כדין.

ברור כבר היום, כי הפעילות הכלכלית על פי הדגם החדש של הכלכלה הסוציאליסטית פניה יהיו נשואות כלפי הצרכן וכלפי השוק, אשר מתחילים, במידה רבה, לתת את הטון. השוק שווסת בהתאם לתוכנית יכבוש לו את מקומו הראוי ויחזק את המוסדות והמנגנונים הקשורים בו. מדינות מספר כבר התקדמו במידה ניכרת במשימה של יצירת מרחב כל־ארצי של זרימת סחורות, שבו לא רק יותאם הביקוש בפועל לסחורות ולשירותים להיצע, אלא יתפתח גם המסחר הסיטונאי באמצעי־ייצור.

תפקידו העיקרי של השוק הסוציאליסטי הוא לקבוע את הערך הריאלי של השימושים, ומכאן גם את ערכם של סחורות ושירותים, ולהביא לאובייקטיביזציה של יחסי המחירים. שאם לא כן, ישתחררו באורח בלתי־נמנע גילויי וולונטריזם, ופעמים אף עריצות גסה מצד הרשות לקביעת מחירים ומשרדי הממשלה. כדי שמטלה זו תבוצע, חייב קנה־המידה של השוק להיות גדול דיו, משתתפיו חייבים להיות מגוונים במידה מספקת, והצרכנים חייבים לתפוס בו עמדה דומיננטית. לא ניתן להפריד לחלוטין את השוק הסוציאליסטי מן השוק העולמי, כשם שאי אפשר להתקדם בלא תשתית מסחרית ותחבורתית מפותחת.

אך טבעי הוא, שהמדינה היא הקובעת את הכללים שעל פיהם מתנהלת פעולת השוק הסוציאליסטי. היא אף קובעת את סדריו בהתאם לתכנון הממלכתי, מפקחת על המחירים בגבולות מסוימים, מווסתת את הנפקת הכסף והאשראי, את שערי החליפין של המטבע וכד׳. יש לה אמצעים מספיקים כדי להשפיע על השוק, אולם, כפי שמלמד אותנו הנסיון הקולקטיבי, אסור לה לרוקן את יחסי השוק מתוכנם ולהחזירנו למערכת הקיצוב ולחלוקת אמצעי ייצור באמצעות מערכת האספקה של חומרים ושל אמצעים טכניים. חוקי הביקוש של השוק מחייבים עימות בין ביקוש להיצע, מתן חופש לגורמים המשתתפים בו לקבל החלטות, והבטחת כושר התחרות ביניהם. הדיקטטורה של היצרן, אשר בידיו מונופולין על השוק, גם פוגמת ביחסי סחורות־כספים במשטר הסוציאליסטי, ומחלישה את השפעת השוק על הורדת עלויות הייצור ושיפור איכות המוצרים.

הדגם החדש של הכלכלה הסוציאליסטית נועד להוריד את עלויות הייצור והשיווק ולהעלות את פריון העבודה של כלל העובדים. בכך טמונה משמעותו העיקרית של המעבר מהתפתחות אקסטנסיבית להתפתחות אינסטנסיבית.

תכונה מהותית נוספת של הבניה־מחדש בכלכלה הסוציאליסטית הוא חיסול עקבי של הפיקוח על שכר העבודה, על הקצאת מלאים של חומרי־גלם למפעלים, ועל החלוקה־מחדש של ההכנסות וההפסדים. יחסי החלוקה הולכים ומשתחררים מן הפגמים הקשורים בהתערבות מינהלית, ונעשים כפופים לחוקים פנימיים משלה.

רוב המדינות הסוציאליסטיות מגבירות את ההפרשיות בהכנסותיהם של העובדים, בכפוף לאיכות, לכמות ולחשיבות הכלכלית הלאומית של עבודתם. המגמה היא לזנוח תקרות־שכר מלאכותיות על עבודה המצטיינת באינטנסיביות מיוחדת והדורשת כישורים ומסירות רבה. עם זאת, תשלום שכר העבודה לעובדים הופך יותר ויותר לעניין התלוי ברווחיותו של הקולקטיב כולו, ובשימוש היעיל באמצעי הייצור – קרקע, מבנים, ציוד וכד׳ – שיועדו (או הוחכרו) לו.

ברור כי לא קל לגרום לכך, שהשכר יהיה תלוי לחלוטין בפריון העבודה. אולם המערכת הכלכלית שואפת להגיע בדחיפותו למנגנוני שוק מתכוונים־מעצמם, שבכל הנסיבות ייצרו אינטרס חומרי מצד העובדים והארגונים בהגברת פריון העבודה ושיפור איכות עבודתם. התכליתיות והחריצות שבהן ייעשה הדבר היא הערובה לשינוי האיכותי־עתידי במתן תמורה בהתאם לעבודה במשטר הסוציאליסטי.

הרפורמה במערכת הפוליטית

במשך תקופה ארוכה היה הסוציאליזם קשור באורח בלעדי להתפתחות בסיסו החומרי־טכני. מאוחר יותר באה ההכרה בצורך להנהיג רפורמות ביחסים הכלכליים ובמנגנונים הכלכליים. עתה חשות מדינות סוציאליסטיות רבות בצורך לחדש את פניהם של המנגנונים הפוליטיים ואת היחסים החברתיים. שבלעדיהם תישארנה הרפורמות הטכנולוגיות והכלכליות בגדר שאיפה חסודה ותו לא. כך, אגב, אירע לא פעם בעבר. הרפורמות הנוכחיות והרפורמות המוצהרות שאליהן חותרות המדינות הללו בתחום מבנה־העל מצביעות על גישה חדשה לחיים הפוליטיים. התפקיד העיקרי בו שמור לא רק לקולקטיבים, אלא גם לפרט, להגשמתו העצמית ולזכויותיו וחירויותיו. נקודות המוצא העיקריות של הגישה החדשה אינן הענקת סמכות מינהלית גרידא, אלא הפעלת עקרונות של ניהול־עצמי, הסכמה

ציבורית, משמעת מתוך הכרה, וסמכות מוסרית רבה יותר של המדיניות הננקטת.

הדחף לכך נובע במידה רבה מן המציאות הכלכלית, הנזקקת לקבלת החלטות מהירה, להסתגלות גמישה לתנאים משתנים, ולבחירה יעילה של מנהלים נבונים ומוכשרים. הכלכלה מתקוממת נגד גילויי בירוקרטיה, שרירותיות, חוסר־אחריות קולקטיבי, ותוסר כשרון, שלא היו נדירים בעבודת משרדי הממשלה. היא מחייבת נהלים דמוקרטיים לקבלת ההכרעות החשובות ביותר, אחריות אישית, ופיקוח ציבורי רב יותר על הפעילות הניהולית, שרק הם יכולים לחסן אותנו ממשגים וטעויות. מלבד זאת ידוע, שכאשר האוירה הפוליטית בחברה מוליכה לחדשנות, לניסוח רעיונות אמיצים, להופעת אנשים מוכשרים, לתיגמול ולנכונות ליטול סיכונים, וכנגד זה מענישה חוסר יוזמה ושמרנות, כי אז קצב ההתקדמות הכלכלית והמדעית־טכנולוגית צובר תאוצה.

ברם יש להפיק לקח נוסף מן הקשיים שמתנסות בהם מספר מדינות סוציאליסטיות: אי אפשר לנהל כלכלה בשיטות הזרות לה, על־ידי תיגבור מתמיד של המכשיר הבירוקרטי וחיזוק הכפיה המינהלית והשלטונית. אסור להפוך את מבנה־העל למנגנון בלימה. תפקידו הכלכלי החשוב ביותר הוא לקדם את ניצולו המלאה של פוטנציאל הייצור העיקרי – האדם – ולהנהיג רפורמות מתמידות בכל מערכת היחסים הארגוניים.

אולם, הרפורמות במבנה־העל הפוליטי מוכתבות, כמובן, לא רק על־ידי צרכים כלכליים. מן ההכרח להביא בחשבון את המציאות החברתית החדשה, את הרמה הגבוהה יותר של מודעות חברתית, ואת המורכבות הרבה יותר של יחסי־הגומלין החברתיים. בניגוד להשקפות תיאורטיות קודמות, כאשר הסוציאליזם נעשה בשל יותר, אין מבנהו החברתי נעשה פשוט יותר, אלא מורכב יותר. לחצן של העובדות הממשיות לא חיסל את הרעיונות האוטופיים בדבר היעלמות הבעיות והקונפליקטים בחיים הפוליטיים, והאפשרות להגיע לתמימות־דעים מוחלטת בכל הנושאים. התברר, שעם התפתחותו דוחה הסוציאליזם, את האחידות, משום שהאוניפורמיות אינה מתחזקת בשום פנים, לא במדינות הבודדות ולא במערכת הסוציאליסטית. נהפוך הוא, התהליכים החברתיים נעשים מגוונים יותר ויותר, המבנים החברתיים־כלכליים נעשים מורכבים יותר, מתרבים האינטרסים של הקבוצות והשכבות השונות, וחיי הרוח מתעשרים. המציאות, כפי שמודה א. שלזינגר, מלומד אמריקני נודע במדע־המדינה, מנחיתה מהלומה אחר מהלומה "על המיתוס הנערץ של אנשי הימין, לפיו הקומוניזם הינו חברה מונוליטית וטוטליטרית, המצטיינת באחידותה מנקודת הראות של הדוגמאות המקובלות עליה וויישומן, חברה שאיננה מקבלת שינויים ותהפוכות היסטוריים, ואינה מסוגלת לבצע רפורמות".

תוך הנהגת רפורמות במערכותיהן הפוליטיות, מנסות המדינות הסוציאליסטיות למצוא מנגנונים המסוגלים להביא בחשבון את ריבוי האינטרסים, והיכולים להרחיב את בסיס ההסכמה הציבורית. מצבי משבר שנתגלו בכמה מדינות הוכיחו מה מסוכן הוא לדכא ניגודים חברתיים ולמנוע מהם לבוא על ביטויים הנורמלי. כל המדינות הסוציאליסטיות מנסות לשפר את תיפקודם של הגופים המייצגים שלהן, את פעולת חזית העממית והחזית הלאומית של המפלגות הקשורות בברית והגופים הציבוריים המרכיבים אותן; הן משתדלות להעשיר את פעילותן, לגוון, לייעל ולהגביר את זיקתן לצרכים הממשיים, ולשנות את סגנון קבלת ההחלטות הפוליטיות. נעשה שימוש נרחב יותר בצורות שונות של מתן ביטוי ישיר לרצון העם – משאלי־עם ארציים ומקומיים, סקרי דעת־קהל, התייעצויות. רעיון הקמת קבוצות־משימה מקבילות כדי למצוא פתרונות פוליטיים וכלכליים חלופיים נעשה נפוץ. שאלת שיפור מנגנון התיאום של האינטרסים הלאומיים עולה על הפרק.

במדינות אחדות מוקמים מוסדות חדשים – תנועות מסוגים שונים (תרבותיות־פוליטיות או אקולוגיות, לדוגמה), התאגדויות לא־פורמליות, מוסדות, מועדונים פוליטיים, גופים מייעצים המוכרים רשמית על־ידי החוק, ואחרים – לצד המוסדות המסורתיים. חידושים אלה אינם מערערים את היעדים הפוליטיים של החברה הסוציאליסטית; נהפוך הוא, מבני הדמוקרטיה הסוציאליסטית מועשרים בעטיים באורח ניכר ומאפשרים, איפוא, לכל האזרחים ולהתאגדויותיהם, המכירים ומקיימים את העקרונות החוקתיים, להביע את דעתם ביתר חופשיות, ליטול חלק בדו־שיח עם רשויות המדינה והמפלגות השליטות, להציע החלטות וגירסאות חלופיות, ולהגן על האינטרסים שלהם ועל זכויותיהם במסגרת החוקה. בהקשר זה, הקומוניסטים בפולין ובהונגריה מדברים על פלוראליזם סוציאליסטי, שכוונתו איננה "המשחק החופשי" הידוע לשימצה של כוחות פוליטיים, אלא הרחבת ההסכמה הלאומית, כאשר המפלגה עודה ממלאה את התפקיד המוביל.

הפלוראליזם נתפס תכופות כאחד המאפיינים של החברה הבורגנית. ברם, בשנים האחרונות מנסים חוקרים ומדינאים במדינות האחיות לגלות את התוכן הקונסטרוקטיבי שבריבוי האינטרסים, הדעות והעמדות, ולשקמם ביתר הרחבה באמצעי התקשורת, במערכת הפוליטית, ומעל לכל, בגופים הנבחרים.

אחד ממאפייניה החשובים של הדמוקרטיה היא **הגלסנוסט** (פתיחות), שפירושה חשיפת ההיבטים החשובים ביותר של חיי החברה, המפלגה, המדינה

ומוסדותיה בפני דעת־הקהל והעין הציבורית. אמצעי התקשורת הופכים לשופר נמרץ של **הגלסנוסט.** רק מי שבידו מידע מלא ואובייקטיבי מסוגל להיות שותף פעיל ובעל הכרה בחיים המדיניים והכלכליים, ולקבל החלטות אחראיות במסגרות של ניהול עצמי.

המלה **גלסנוסט** מובנת כיום בעולם כולו ללא צורך בתרגום, דבר המצביע על רצינותם של השינויים שהיא מבטאה. הכרותו הרחבה והמקפת של **הציבור** עם כלל הבעיות, הדיונים הפתוחים וחילופי הדעות בנושאים המעיקים ביותר, מהווים חלק בלתי־נפרד מן החיים הפוליטיים גם במדינות סוציאליסטיות אחרות, במיוחד בפולין, בהונגריה וביוגוסלביה. מאלפת העובדה, כי באף אחת מהן לא חתר **הגלסנוסט** תחת יסודות המערכת הסוציו־פוליטית, ולא העמידה בסכנה בעיני הקהיליה הבינלאומית. אלה שחששו מכך, שגו. התרחבות **הגלסנוסט** אך מחזקת את סמכות הסוציאליזם. הוא משמש אישור לפעילותן המבורכת של אותן המפלגות שבשלטון, אשר נטשו את "תעמולת ההצלחה", חדלו להתעלם מבעיותיהן ומשגיהן, ודבקו באמת אפילו אם אין היא נעימה תמיד.

הדמוקרטיה הסוציאליסטית לובשת אופי חדש עם בחירתם והחלפתם התקופתית של הקאדרים המובילים במפלגה ובמדינה. במקרים אחדים, בוצע הדבר בהחלטיות בעקביות, בעוד שבמקרים אחרים מחייב המצב מידה מסוימת של זהירות והדרגתיות. אולם ברור שהרפורמה במנגנונים כאלה תהיה בעלת משמעות בסיסית בכל הנוגע לחידוש המערכת הפוליטית.

הפיקוח על חוקיות פעולתם של נושאי התפקידים ושל המנגנון נעשה הדוק יותר. תשומת לב רבה יותר מוקדשת להבטחת זכויותיהם של האזרחים. "מגיני הציבור" וועדות מיוחדות להגנת זכויות האזרח פועלות למטרה זו במספר מדינות.

בנייתה מחדש של המערכת הארגונית הפוליטית של החברה אינה יכולה לעקוף את שיטות העבודה המפלגתית או להתעלם מן התפקיד המוביל של המפלגה המארקסיסטית־לניניסטית. כפי שמוכיח נסיונן של כמה מדינות סוציאליסטיות, ניתוח ביקורתי של יחסי הגומלין בין המפלגה השלטת למדינה, ובין המפלגה לכלל החברה, קיבל דחיפות מיוחדת. מפלגות אחדות חייבות היו להסיק מסקנות מרחיקות־לכת מהתרופפות קשריהן עם ההמונים, התפתחות שהיא הרת משבר. הדיונים והנסיונות החברתיים מורים באופן ברור מהי הדרך, מה השיטות והגישות שניתן להשתמש בהן כדי להעלות את הנהגת המפלגה לרמת הדרישות החדשות. מאמצים לקבלת החלטות קונסטרוקטיביות בתחום זה נעשים עתה בפולין, ביוגוסלביה, בבולגריה, בהונגריה ובסין, שם נמצאות בעיצומן ההכנות לביצוע רפורמה פוליטית.

במדינות מספר נעשים מאמצים גוברים לתקן ולשנות את שיטות השליטה של המפלגה על המדינה, שאינן תואמות עוד את רוח התקופה. המכשיר המפלגתי הפך לעתים קרובות מדי לנושא העיקרי של העוצמה הן במישור הארצי והן במישור המקומי. לוועדות מפלגתיות היתה המלה האחרונה בנושאים שהיו באורח רשמי בתחום סמכותם של הגופים הממלכתיים. בשל מצב דברים זה הגופים הממלכתיים רק ביצעו הוראות "מגבוה". עדיין חזון נפרץ הוא שבעלי תפקידים מן המנגנון המפלגתי יתערבו בפרטי פרטים ויתנו הוראות על כל דבר, תוך התנערות מאחריות על משגים שבהם יש להאשים אותם. ביורוקרטיזם ופורמליזם היכו שורש במנגנוני המפלגה והמדינה, ובמקרים אחדים נוצרה אוירה המעדיפה אוטוקרטיה של חוג צר, או אפילו של איש אחד.

כיום, חיזוק הנהגת המפלגה משמעו פחות כפילות. פירושה הוא יותר ויותר הגברת השפעתה הרעיונית והפוליטית. המפלגה מובילה על־ידי ניסוח מדיניות התואמת את עקרונותיה, על־ידי פעולת חינוך מכוונת בקרב ההמונים, במיוחד בקרב הצעירים, ועל־ידי יצירת אקלים מוסרי, פוליטי, ורעיוני הדרוש להשגת היעדים. היא מחנכת ובוחרת את המנהיגים המוכשרים והסמכותיים ביותר. הבניה־מחדש נועדה להסיט את מרכז הכובד בפעילותם של גופי המפלגה מהפעלת פיקוח על כל צעד של המנגנון הממלכתי, להגשמת היעדים האסטרטגיים של המדיניות הננקטת. אמצעי ההשפעה העיקריים על סוגים שונים של מוסדות ומשרדי ממשלה, חייבים להיות נתונים לשיקולי האישי של הקומוניסטים הפועלים בהם.

תפיסות אלו מעוררות יותר ויותר עניין בקרב המדינות הסוציאליסטיות, ומעשירות לא רק את מצבור הרעיונות, אלא אף את הנסיון הזמין בתהליך חידוש המערכת הפוליטית של הסוציאליזם.

פתיחות לעולם החיצון

הפתיחות הרבה יותר של החברה הסוציאליסטית ליחסים בינלאומיים היא לאחד ההיבטים של התחדשותה ותיקונה. קו זה נוקטות בעקביות יוגוסלביה, הונגריה וסין, החותרות לכך, שמשקיהן יהיו תחרותיים בשוק העולמי ויינתן להן לעשות שימוש מלא ביתרונות של חלוקת העבודה הבינלאומית. ברית־המועצות וכמה מדינות סוציאליסטיות אחרות נוקטות צעדים נמרצים להבטחת גידול משמעותי בפעילות הכלכלית של גורמי חוץ.

הן התיאוריה והן המעשה מוכיחים, כי הבדלים בין מערכות חברתיות אינם יכולים להצדיק בדלנות. הסתגרות והתנתקות מקשרים ויחסים בינלאומיים משמען בסופו של דבר פיגור. אין לשכוח, לדוגמה, כי המדינות החברות בקומיקון מייצרות חלק משמעותי ביותר מן התפוקה התעשייתית והחקלאית בעולם, אולם מפגרות מאוד במוצרים של טכנולוגיה מתקדמת. יכולתנו לכבוש עמדות מובילות בתחום הטכנולוגיה ועלויות הייצור מוגבלת בהתאם. על כן, חלוקת העבודה הבינלאומית ושיתוף הפעולה בעבודה דרושים באורח חיוני.

עתה, משיש לסוציאליזם העולמי סמכות פוליטית, כלכלית, וצבאית מספקת, השגיו מוגנים היטב. נטילת חלק פעיל במבצעים של שיתוף־פעולה בינלאומי וברקימת קשרים אנושיים בינלאומיים, שהזינה בעבר פחדים שונים, הופכת אמצעי לחיזוק הסוציאליזם, להגברת השפעתו על ההתפתחות הבינלאומית, להעמקת האמון בין מדינות המשתייכות למערכות חברתיות שונות, ותנאי לדו־קיום בשלום.

ספק אם תפקידו העולה של העולם הסוציאליסטי בכלכלה העולמית לא ייתקל בהתנגדות מצד כוחות קאפיטליסטיים, וספק אם המדינות הסוציאליסטיות לא ייתקלו בהקשחה של המאבק התחרותי בשוק ושיבה למדיניות של אמברגו ואפליה מסחרית. אולם מבחינה אסטרטגית רחבה, הפתיחות הרבה יותר של החברה הסוציאליסטית תכניס יסוד חשוב של יציבות לחיים הכלכליים והפוליטיים הבינלאומיים. יהיה זה לטובת המדינות המשתייכות לשתי המערכות החברתיות גם יחד.

בינלאומיות עקבית והצורך בשיתוף פעולה בינלאומי טבועים בעצם טבעה של החברה החדשה. כאשר זו תגשים את המטרות הללו במלואן הלכה למעשה, היא תגיע לשיאים חדשים.

הרפורמות בעולם הסוציאליסטי הן חלק מן המאבק של החדש נגד הישן, תוך התגברות מכאיבה על אינרציה והתנגדות מצד אותן צורות ומנגנונים של המערכת החברתית, שמיצו עצמם והפכו למכשול. תהליך ההתחדשות הבינלאומי הינו מורכב, לא־חלק וממושך. קשה מאוד להתחקות – ומכל שכן לחזות – אחר מגמותיו, צורותיו ושלביו העיקריים. ברור שאין אפשרות להתקדם ללא שגיאות וגילויי קיצוניות מסוימים. מכאן הצורך באימות ובאימות־מחדש של הפתרונות. ברם, ניתוח התופעות החדשות בחיי המדינות הסוציאליסטיות מוליך למסקנה כי מתרחשות עתה רפורמות בלתי־הפיכות ומהפכניות, התרחשויות שבמהלכן יתגלו במלואם יותר ויותר יתרונות הסוציאליזם.

סין בשלב הראשוני של הסוציאליזם

יש לתת למעטים להתעשר תחילה

גונג שיקי □ Gong Shiqi

בדו"ח שלו לוועידה ה־13 של המפלגה הקומוניסטית הסינית באוקטובר אשתקד (תמציתו מתפרסמת בגליון זה), השמיע **זאו זיאנג**, מזכיר הוועד המרכזי של המפלגה, את התיאוריה, כי סין עומדת בשלב הראשוני של הסוציאליזם. תיאורה זו, המתבססת על הנסיון שנרכש במהלך 30 השנים האחרונות, מהווה הערכה־מחדש של שיעור הסוציאליזם שהושג במחיר יקר.

שלבי התפתחותה של החברה הקומוניסטית נסקרו ונותחו, כידוע, על־ידי הסופרים הקלאסיים של המארקסיזם, אולם השאלה כיצד לחשב את שלב התפתחותה של החברה הסוציאליסטית בעינה עומדת. מדינות סוציאליסטיות רבות בוחנות עתה את עמדותיהן במונחים של שלבים וזאת, בשל חשיבותם בניסוח מדיניות־היסוד הממלכתית שלהן.

סין הגיעה למסקנה, כי בשל תנאיה ההיסטוריים המיוחדים מצויה היא עדיין בשלב הראשוני של הסוציאליזם. לשון אחר, התיאוריה אינה גורסת, שכל מדינה סוציאליסטית חייבת לעבור שלב כזה.

מארקס ואנגלס חילקו את החברה הקומוניסטית לשני שלבים: השלב הראשון והשלב הגבוה יותר. לנין הבהיר זאת בספרו **המדינה והמהפכה** בכתבו: "מארקס מנתח את מה שניתן לכנות שלבי הבשלות הכלכלית של הקומוניזם... בצורתו הראשונה, או בשלבו הראשון, אין הקומוניזם יכול להבשיל במלואו ולהשתחרר כליל מן המסורות או מן העקבות של הקאפיטליזם." מחבריה של הקלסיקה המארקסיסטית ביססו את חלוקת הקומוניזם על התפתחות כלכלית, ואמרו כי סוציאליזם הוא שלב לא־בשל מבחינה כלכלית.

בשלב הראשוני של הסוציאליזם מתגבשת המערכת הכלכלית הסוציאליסטית ותופסת עמדת שליטה, כאשר המגזר הציבורי ממלא תפקיד בכיר בכלכלה. אולם בהשוואה לסוציאליזם מתקדם אין הוא בשל עדיין, בשומרו על מסורות ועקבות רבים של החברה הישנה, ובכללם כמה אלמנטים של בעלות פרטית. התבוננות מבחוץ בסטאטוס־קוו של יחסי הייצור בסין לא תגלה מדוע חייבת מדינה זו לעבור שלב ראשוני של סוציאליזם, שכן יחסי הייצור נקבעים, כידוע, על־ידי כוחות הייצור. השלב הראשוני הינו כורח המציאות בשל רמתם הנמוכה של כוחות הייצור בסין, רמה המאפיינת יותר מכל את השלב הזה; מאפיינים אחרים נגזרים ממנה.

רמה נמוכה של כוחות הייצור

סין החדשה לא נולדה מתוך קאפיטליזם מפותח אלא צמחה בחברה פיאודלית־למחצה וקולוניאלית־למחצה, בעלת כלכלה ותרבות נחשלות. תמורות גדולות התחוללו בשלושים השנים המכריעות, במיוחד בתשע השנים האחרונות, שעמדו בסימן של רפורמה, אולם העוני והנחשלות לא נעלמו.

רמתם הנמוכה של כוחות הייצור בסין משתקפת בעובדה, ש־80% מאוכלוסייתה בת מיליארד הנפשות חיים באזורים כפריים ומוציאים בקושי את לחמם. רק חלק מהתעשיה הסינית עבר תהליך של מודרניזציה, ואילו חלק הארי שלה סובל מפיגור של עשרות שנים.

העובדים הם בעלי השכלה דלה ורובם בלתי מיומנים. כיום, קרוב לרבע מאוכלוסי סין הם בורים או בורים־למחצה. המדע והטכנולוגיה מצויים בדרך כלל ברמה נמוכה, אף שבתחומים מסוימים הם מתקדמים.

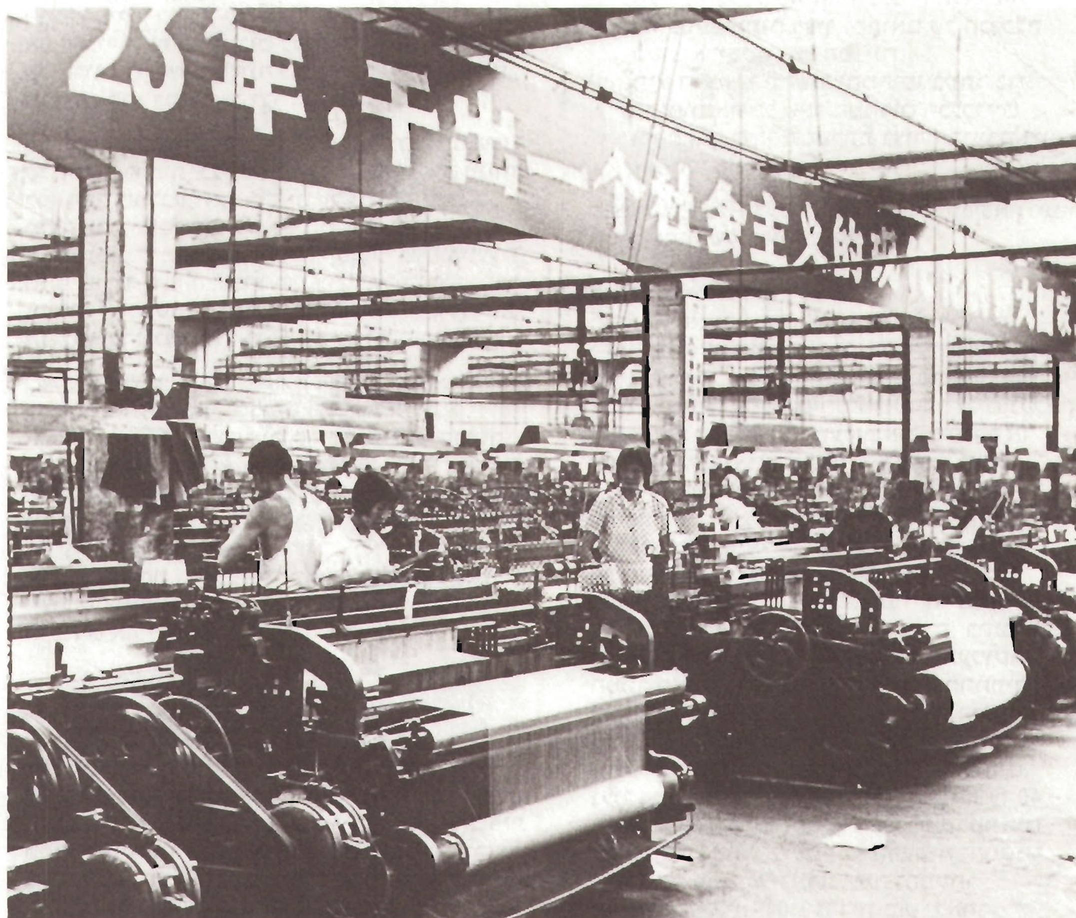
סין נעדרת נסיון בניהול מערכת ייצור מודרנית. היא טרם השכילה לנצל ביעילות כוח־העבודה שלה. בנוסף לכך, כלכלת־הסחורות של סין איננה מפותחת; כלכלה טבעית וטבעית־למחצה של אספקה עצמית נפוצה מאוד – וזהו קו־אופי נוסף המציין חברה בעלת כוחות ייצור נחותים.

מתוך BEIJING REVIEW, 28–15 בפברואר 1988.
המחבר הוא פרופסור בביה"ס המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בסין.
תרגום: עמוס פלד

מכוח החוק השולט בהתפתחות כוחות הייצור, תיקונו של מצב זה מחייב תהליך ממושך, שבו ייצור ממוכן יחליף עבודה ידנית; רוב האכרים הופכים בהדרגה לפועלים; כלכלה טבעית וטבעית־למחצה מפנה מקומה לכלכלת־סחורות; ותרבות, חינוך, מדע וטכנולוגיה מתחילים ללבלב. זהו בעיקרו תהליך של שיפור כל היסודות החיוניים של כוחות הייצור, באיכות ובכמות, לרבות שילובם למיקשה אחת.

מערכת האחריות החוזית החלה על משקי האיכרים באזורים הכפריים, מצויים בבעלותם אמצעי ייצור מסוימים, כגון בעלי־חיים וכלים חקלאיים, בעוד הקרקע היא בבעלות המדינה וכמוה מכונות חקלאיות מסוימות. האיכרים נהנים הן ממשאבי העבודה שלהם והן מאמצעי הייצור.

במפעלים הממלכתיים יש כמה אלמנטים של כלכלה קולקטיבית, כפי שהדבר משתקף בשלוש הנקודות



מפעל אריגה והדפסה בהאנגצ'או: הקץ לאחידות השוממת.

יחסי־ייצור בשלב מעבר

בשלב הראשוני של הסוציאליזם, יחסי הייצור, הנושאים עדיין את עקבות החברה הישנה, הם נזילים ובלתי־מגובשים; דהיינו ישנה חפיפה בין מגזרים כלכליים שונים, כאשר הכלכלה הקולקטיבית כוללת אלמנטים של המגזר הפרטי, ואילו המגזר הממלכתי כולל אלמנטים של שני הגורמים הנ"ל. לדוגמה, על פי

הבאות: (1) כיצרן בלתי־תלוי יחסית של סחורות, פועל המפעל הממלכתי בהתאם למדיניות הממלכתית, כשהוא אחראי לרווחיו ולהפסדיו.
(2) ביצועיהם של כל המפעלים הממלכתיים תלויים בחלקם בפריון העבודה של כל פרט, ובחלקם במידת היעילות של הנהלתם. (3) מאחר שהעבודה עודה אמצעי המחיה העיקרי, קשורים האינטרסים האישיים של כל פרט לאין הפרד בעבודתו.

משום כך יש לכל המפעלים הממלכתיים אינטרסים כלכליים בלתי־תלויים יחסית, וקיימים הבדלי אינטרסים גם בקרב העובדים. המאפיינים הקולקטיביים של המפעלים הממלכתיים מתבטאים איפוא בהתארגנותם של העובדים הבודדים לצורך שיתוף־פעולה בייצור, כפי שהדבר קיים בקולקטיבים.

מאפיינים אלה אינם מתבטאים בבעלות. הפרדת הניהול מן הבעלות לא תשנה את אופי המפעלים הממלכתיים. רווחיו של מפעל ממלכתי – המבטאים את מילוי חובתו – חייבים לעבור למדינה. אותו חלק של הרווחים אשר המדינה משאירה בידי המפעלים, שייך גם הוא בסופו של דבר למדינה.

מפעלים ממלכתיים מכילים גם אלמנטים מסוימים של כלכלה פרטית; כלומר, כמה פרטים רוכשים מניות במפעלים ממלכתיים, וגורמים על־ידי כך שינויים מסוימים בהרכב הנכסים של המפעלים. ברם, חלק המניות שבידי הפרטים הוא כה קטן, עד שאינו מעלה ואינו מוריד לגבי הבעלות הציבורית על המפעל. דבר זה אינו יכול בשום פנים להיחשב כתחילתה של מגמת הפרטה (פריבטיזציה) או כהנהגת כלכלה מעורבת.

בשלב הראשוני של הסוציאליזם מקבל "כל אחד לפי עבודתו", זוהי צורת החלוקה השלטת, אך לא היחידה. ישנן עדיין גם צורות אחרות, כגון הכנסה הנובעת מהון פרטי או מאמצעי ייצור. נקודה חשובה שיש לזכור היא, שמתן גמול לפי כמות העבודה לא ניתנת ליישום קפדני, משום שהכנסתו של מפעל לא נקבעת רק על־ידי היקף עבודתו, אלא גם על־ידי גורמים אחרים, כגון מחיר התוצרת וטיב הציוד. יחסי ייצור סוציאליסטיים בשלב הראשוני אינם "צרופים" ונושאים אופי של שלב מעבר.

בעלות ציבורית – המשענת העיקרית

בשלב הראשוני של הסוציאליזם יש צורך לפתח כלכלה שיש בה סוגי בעלות שונים, כאשר הבעלות הציבורית היא הדומיננטית. סוגי ייצור שונים קיימים כיום בסין זה בצד זה – ידניים, ממוכנים ואוטומטיים. המצב השורר בקרב הכוחות החברתיים היצרניים הוא הקובע את מבנה הבעלות: קיימת הן הבעלות הציבורית הדומיננטית, והן הבעלות הקולקטיבית והפרטית, וזאת כדי לענות על רמות ההתפתחות השונות בייצור.

1. **המגזר הציבורי**

בעלות ציבורית סוציאליסטית חייבת להיות המשענת העיקרית בשל הסיבות הבאות:

(א) היא מהווה חלק חיוני של הבסיס הכלכלי של הסוציאליזם הסיני וגורם מכריע בקביעת אופיה הסוציאליסטי של החברה הסינית.

(ב) ערך התפוקה שלה והכנסתה מהווה את חלק הארי של ערך התוצר הגולמי של המדינה והכנסותיה; היא מייצרת כמויות עצומות של סחורות לשוקי הפנים ולשווקים הבינלאומיים; הטכנולוגיה שלה מתקדמת יחסית ומסייעת להבטיח שיפור כולל של הכלכלה הלאומית.

(ג) היא האמצעי החומרי, שבאמצעותו יכולה המדינה להגשים את יעדיה הכלכליים הלאומיים, לווסת את הכלכלה הלאומית ולהבטיח פיתוח רציף ומתואם של הכלכלה הסוציאליסטית של המדינה.

(ד) היא האמצעי החשוב והמהימן ביותר כדי להנחות את כל שְאר המגזרים הכלכליים ולהובילם בדרך המשרתת בצורה הטובה ביותר את הסוציאליזם.

קיצורו של דבר, הבעלות הציבורית משקפת את מגמת ההתפתחות של הכוחות היצרניים.

2. **המגזר האינדיבידואלי**

הכלכלה האינדיבידואלית מתבטאת בבעלות פרטית בקנה מידה קטן. יצרן אינדיבידואלי הוא פועל ובעלים פרטי גם יחד. מאחר שהמגזר הזה מהווה תוספת למגזרים הכלכליים הגדולים בכל חברה, אין הוא יכול לקבוע את אופי החברה או את התפתחותה החברתית והכלכלית. הוא מתאפיין בפעילות בקנה־מידה קטן, בהפצה נרחבת של התוצרת ובניהול גמיש. לפי השיטה הסוציאליסטית, נחשב המגזר האינדיבידואלי כתוספת נחוצה ומועילה לבעלות הציבורית, במלאו תפקיד פעיל וחשוב בפיתוח הייצור, בקידום הפצת הסחורות, בסיוע לשוק, בהגברת הנוחות בחיים ובהגדלת אפשרויות התעסוקה. המגזר האינדיבידואלי בסין עבר דרך חתחתים. בשנותיה הראשונות של סין העממית, היו במרכזים העירוניים לבדם 7.2 מיליון תושבים שניהלו עסקי תעשיה ומסחר אינדיבידואליים, בעוד במדינה בכללותה נאמד מספרם ב–30 עד 40 מיליון איש. ב–1957, השנה שלאחר השלמת רובו של השינוי הסוציאליסטי של התעשיה והמסחר הפרטיים, מנו מפעילי התעשיה והמסחר האינדיבידואליים 1.04 מיליון נפש. לאחר "המהפכה התרבותית" (1966–1976) ירד מספרם ל–180,000 בלבד.

בתשע השנים האחרונות חלה התפתחות מהירה בתעשיה ובמסחר האינדיבידואליים. בסוף אוקטובר אשתקד מנה מגזר זה, באזורים העירוניים והכפריים כאחד, 1.3 מיליון עסקים ועבדו בהם 20.37 מיליון איש. הונם הסתכם ב־21.6 מיליארד יואן. מינואר עד אוקטובר אשתקד הגיע מחזור העסקים שלהם ל־76.1 מיליארד יואן, ובכלל זה 49.9 מיליארד יואן משירותים קמעוניים, אשר היוו 13% מכלל המכירות

הקמעוניות בסין. עתה ניתן למצוא מפעלי תעשיה ומסחר אינדיבידואליים בכל רחבי המדינה ועובדיהם מהווים 2% מכלל אוכלוסייתה של סין.

3. **המגזר הפרטי**

המגזר הפרטי כולל עבודה שכירה, ומורכב לפי ההגדרה הרשמית ממפעלים כלכליים פרטיים, המעסיקים יותר משבעה עובדים. מגזר זה הינו קפיטליסטי מטבעו.

בשנים האחרונות צמח המגזר הפרטי באורח ספונטני מתוך הכלכלה האינדיבידואלית. בסוף יוני 1987 הקיף מגזר זה 70,000 עסקים, והועסקו בהם 1.2 מיליון איש; הונו הסתכם ב־2.5 מיליארד יואן.

קיים דמיון ושוני בין הכלכלה הקפיטליסטית בסין לבין בת דמותה במדינות קפיטליסטיות. ההבדלים הם אלה:

(א) בסין צמח מגזר זה מתוך מערכת כלכלית, שבה רווחת בעלות ציבורית סוציאליסטית. הוא קשור בטבורו לכלכלה הסוציאליסטית ומושפע ממנה במידה רבה.

(ב) העובדים הם אדוני הארץ, בלא כל קשר לשאלה אם הם מועסקים על־ידי חברה פרטית או לא אולם, בהיותם שכירים, יש להם גם יחסי עבודה־הון עם מעסיקיהם.

(ג) שיעור הכלכלה הפרטית בכלכלה הלאומית הוא זעיר. אפילו אם תתפתח, היא תישאר כפופה גם להבא למגזר הציבורי.

(ד) החברות במגזר הפרטי הופיעו תחילה באזורים הכפריים. כיום מהוות החברות הפרטיות באזורי הספר 80.7% ממספרן הכולל במדינה. הן מרכזות בידיהן 83% מן העובדים ו–83% מן ההון.

(ה) שלא כמפעלים האינדיבידואליים, שרובם עוסקים בענפי המסחר, המזון, השירותים והתיקונים, חברות פרטיות רבות פועלות בענפי ייצור עתירי־עבודה. כ–82% מן המפעלים הפרטיים הם בענפי התעשיה, המלאכה, התחבורה והבניין; חברות אלו מעסיקות 87% מן העובדים במגזר הפרטי, וברשותן 84% מכלל ההון.

(ו) המגזר הכלכלי הפרטי בסין עודנו בחיתוליו: הוא פועל בתנאים קשים; מנגנוני הניהול שלו אינם מפותחים די צרכם; אין הבחנה ברורה בין משק הבית של הבעלים לבין המפעל; ורוב העובדים הם ידידים וקרובי משפחה. כתוצאה מכך יחסי העבודה־הון אינם מתוחים.

מכלכלה טבעית לכלכלת סחורות

לא ניתן לבנות סוציאליזם על כלכלה טבעית, שכן אין היא מתאימה לייצור מיומן ולשימוש בטכנולוגיה חדשה. באזורים הכפריים בסין נהוגה היתה במשך תקופה ארוכה כלכלה טבעית בעלת שיעור סחירות נמוך; משמע, היא סיפקה מעט מאוד מוצרים עודפים למכירה. בתשע השנים האחרונות פינתה הכלכלה הטבעית באזורים הכפריים את מקומה לכלכלת סחורות. שיעור המוצרים החקלאיים הסחירים עלה מ־45% ב־1978 ל־58% ב־1986. המעבר הוא בלי ספק איטי.

כדי לפתח את כלכלת הסחורות בסין, יש לראות, ראשית כל, את החקלאות כבסיס, ולחזק את הקשרים הכלכליים בין החקלאות לתעשיה, ובין האזורים הכפריים לעירוניים. פיתוח החקלאות והעליה בפריונה יקדמו את הייצור המיומן בחקלאות ובחברה בכללותה.

שנית, יש להעלות את רמת החיים של העם על־ידי פיתוח הייצור, צעד זה יש לנקוט כתמריץ לפיתוח כלכלת־הסחורות הסוציאליסטית.

שלישית, יש לפתח את שווקי המסחר, הכספים, הטכנולוגיה והעבודה, כדי לקדם את יחסי־הגומלין בין העיר לכפר.

בהתחשב בתנאים הנוכחיים של סין, המפתח לפיתוח כלכלת הסחורות הסוציאליסטית טמון בהעלאת שיעור הפריון והסחירות בחקלאות ובשיפור רמת החיים של העם. בעיקרו של דבר, ההבדלים העיקריים בין ייצור סחורות סוציאליסטי וקפיטליסטי נעוצים בצורות הבעלות. ייצור הסחורות בכלכלות הקפיטליסטיות מיועד לעשיית רווחים בלבד, והיחס בין סחורות לכסף חולש על כל חייו החברתיים של העם, לרבות על חייו הפוליטיים. כלכלת־סחורות סוציאליסטית, לעומת זאת, נועדה לספק את צרכי העם. אין היא חובקת זרועות עולם. אין היא גורסת כי עבודה היא סחורה. ביחסים בין בני־אדם, במיוחד בחיים הפוליטיים של הקומוניסטים, אין לדבוק בעקרון של סחורה–כסף.

הניחו תחילה למעטים להתעשר

שפע לכל הוא תוכנו העיקרי של הסוציאליזם והיעד שאליו אנו חותרים. ברם, בנסיבות הקיימות אין אפשרות להעשיר את כל האנשים בעת ובעונה אחת.

פריון העבודה הנמוך בסין מונע זאת. יש להביא בחשבון גם את ההתפתחות הכלכלית האזורית הבלתי אחידה. חבלים מסוימים של סין, במיוחד בדלתות של הנהרות צ׳אנג־ג׳יאנג (יאנגצה) וזהג׳יאנג (פרל) ובחצי־האי ג׳יאודונג, פיתחו את הייצור מהר יותר מאחרים. ההמונים שם היו הראשונים שהתעשרו. רמות היעילות השונות במפעלים השונים, והבדלי הכושר בין פרטים מולידים פערים בהכנסה. בכל מקום שבו מפותחת היטב כלכלת הסחורות אנו מוצאים ייצור תעשייתי וחקלאי גדול יותר והכנסה אישית גבוהה יחסית. בדרך המובילה לשפע לכל, צעד הכרחי הוא להניח תחילה למעטים להתעשר.

מי יהיה הראשון שיגיע לשפע? כללית ניתן לומר, כי רמת ההכנסה של כל עובד נקבעת על־ידי תרומתו לכלכלה, לפי העקרון ״כל אחד לפי עבודתו״. הגם שאין זה העקרון היחיד, הריהו אמת־המידה הראשונה־במעלה לחלוקת מוצרי צריכה לפרטים. הכנסתו של עובד במפעל ממלכתי חייבת, איפוא, שלא ליפול מזו של עובד במגזר הקולקטיבי או הפרטי; הכנסתו של משכיל חייבת שלא להיות נמוכה מזו של עובד כפיים; הכנסה במפעל יצרני חייבת שלא ליפול מזו שבמפעל שירותי; וההכנסה במפעל־מפתח גדול חייבת שלא להיות נמוכה מזו שבמפעל רגיל. אם הדבר לא יהיה כן, יישמעו תלונות ותיווצר תרעומת, שתהרוס את המוטיבציה של העובדים, אף אם יתברר שרמת החיים הכללית שלהם עלתה.

מדיניות תרבות סוציאליסטית

פטר גלוץ ☐ Peter Glotz

זהותה התרבותית של אירופה נתונה בסכנה. באחד הספרים החשובים ביותר על יבשת זו, מפרי עטו של אויגן רוזנשטוק הוסי (EUGEN, ROSNSTOCK HUESSY) שנכתב בשנות השלושים, אני מוצא את המשפט: "אירופה מגלמת בישותה זהות תרבותית שאינה טמונה במפת גבולותיה אלא מקורה ברוח המערב".

אם אני יוצא מההנחה שקביעה זו נכונה, ובו בזמן מנתח את המתרחש באירופה בהשפעת בינאום התקשורת וההתפתחות הטכנולוגית במערב ובמזרח כאחד, אני רואה את סכנת הטשטוש הגובר הטמונה בקריאתו של הקנצלר האוסטרי לסוציאל־דמוקרטים ולקומוניסטים לזהות כל־אירופית. התבררו בהקשר זה כמה דברים מעניינים: קיימות נקודות מגע תרבותיות בין הונגריה, אוסטריה וגרמניה, הנובעות בין השאר מן ההיסטוריה שלהן, אבל נשקפת גם סכנה משותפת בדמות הצפה תרבותית באמצעות תקשורת ההמונים. כוונתי לתרבות הסידרה "דאלאס" מחד גיסא, ולאידאולוגיה המוכתבת ממוסקבה מאידך גיסא. מדוגמאות אלה אפשר להבין מדוע הוויכוח על התרבות תופס כיום מקום נכבד הרבה יותר מאשר בשנות החמישים. כאשר אני פותח, למשל, את ה"ניו־יורק טיימס", או עיתון בין־לאומי גדול אחר, אני יכול לקרוא בו תכופות מאמרים על "פלא הקולנוע הגרמני". אבל מצד שני אני נוכח לדעת, שרשת אמריקנית גדולה קנתה את בתי־הקולנוע האחרונים בערי השדה ומקרינה שם כמעט באופן בלעדי סרטים אמריקניים, ואז "פלא הקולנוע הגרמני" נראה באור שונה לגמרי.

אני גם סבור שהדמוקרטיה הסוציאליסטית צריכה ללמוד מהמחדלים של שנות השבעים. התיזה שלי היא, שהמפלגה הסוציאל־דמוקרטית אינה מקדישה די תשומת לב לתנועות התרבותיות ואינה לוקחת אותן ברצינות. אני חושב שהיינו עסוקים מדי בבניית כורים גרעיניים ובוויכוח על הצבת טילים. אני שואל את עצמי, למשל, אם התייחסנו ברצינות מספקת לכינוסים בשאלות כגון "האומץ לחנך" או "שינוי המגמה" באקדמיה למדעים בבוואריה בשנת 1973, או שמא ראינו זאת כאירוע פחות־ערך? לכן דומני שנושא התרבות צריך לתפוס מקום בולט יותר במצע המפלגה ב־1988 משתפס בתוכנית גודסברג ב־1959. במלים אחרות, לוויכוח על מצבת־זיכרון מתוכננת בבון, או על הקמת שני מוזאונים היסטוריים בבון ובברלין נודעת אותה־חשיבות כמו לדיון על מדיניות ההגנה או על המדיניות הסוציאלית. להלן, בקיצור, הצעה עראית בעניין החלק התרבותי במצע החדש של המפלגה.

קווים למדיניות התרבותית

1. אני סבור שעלינו לצאת מההנחה, שלעם אין תרבות אחת בלבד. בקהילות גדולות כשלנו וגם בקטנות יותר, קיימות תרבויות שונות זו בצד זו: קבוצות, אזורים, שכונות, מעמדות, מפלגות, כנסיות ואגודות יוצרים תרבויות וחיים במסגרתן. תרבות במובן הרחב של המושג מקיפה אלמנטים שונים ומשונים – החל במנהגי אכילה ובתרבות הגוף וכלה בציור, ספרות ומוסיקה. פירוש הדבר שמוטלת עלינו המשימה להמשיך ולפתח את החברה הזאת כחברה תרבותית, במובן הרחב ביותר של המלה.

2. אני טוען, שגם כאשר התרבות יוצרת עושר לא־חומרי, בסיסה הוא חומרי. היווצרותן והיעלמותן של צורות אמנות מסוימות הן לא רק פרי זרם רוחני אוטונומי, אלא פועל־יוצא של השאלה הבנלית איפה אפשר לעשות ומה ומיהו המשלם. לכן נחוצה מדיניות תרבותית ברורה, לא כדי להדריך, לצנזר או להשפיע, אלא כדי לשמר מערכות כלכליות מגובשות. ניסיתי להדגים זאת בעזרת הקולנוע. המדיניות התרבותית הסוציאל־דמוקרטית צריכה להבטיח להגן על העושר הלא־חומרי של התרבויות השונות מפני הדחקה והגליה, אך גם מפני תביעות אליטיסטיות לבעלות וקפיאה על השמרים.

3. לא תמיד אפשר לזהות תרבות עם הטוב, היפה והנכון. גם דמגוגים, מלחמות ומשטרי דיכוי כפו תרבות. מתחילת המאה ה־19 קיימת גם תרבות הרע. על הדמוקרטיה הסוציאליסטית מוטלת החובה

מתוך DIE NEUE GESELLSCHAFT מס' 11, נובמבר 1987. גלוץ הוא עורכו הראשי של כתב־העת הנ"ל לענייני כלכלה וחברה המופיע בבון.
תרגום: שאול קרס.

לדאוג להבנה תקשורתית נאורה בין בני־האדם. אבל שומה עלינו להבדיל בין הטפות פוליטיות לחיובי ולבונה ובין דברים שהם כאלה בפועל. המדיניות הזאת לא תקבע אסתטיקה מפלגתית רשמית. מפלגה היונקת משורשים רבים אינה יכולה להרשות זאת לעצמה. אני גם מטיל ספק באגנוסטיציזם אסתטי, אשר יוביל בסופו של דבר רק למיסוד של צורות ביטוי וחיים זעיר־בורגניים.

4. כמו בכל שאר התחומים החברתיים מעודדים הסוציאל־דמוקרטים גם בשטח התרבות את זכותם של בני־אדם לקבוע בעצמם את גורלם. אין לחזור על המשגה שעשינו בעשרים השנים האחרונות ו"להטביע" את התרבות במדיניות החינוך. אני חושב שהדמוקרטיה הסוציאליסטית צריכה לעודד תרבות דמוקרטית מובנת להמונים. עלינו לשמור אמונים למבחינים הקלאסיים של פופולריות ובהירות, בלי לפתח אמנות מונוליטית העלולה לדחות צורות ביטוי ייחודיות וקשות יותר להבנה, כפי שאפשר להיווכח תכופות כאשר מקימים אנדרטה או תולים ציור מודרני. תנועת ההשכלה היתה אחד משורשי הדמוקרטיה הסוציאליסטית. הזרמים הרוחניים השונים, תנועת התיאטרון העממי, מועדוני הקריאה, חוגי הקריאה, הספריות לקידום ההשכלה שהוקמו בשנות העשרים והשלושים, תנועת בתי־הספר האזוריים והכלליים – כל אלה נועדו להכשיר את בני־האדם להגיב בצורה פעילה ועצמאית על ערכי תרבות וליצור תרבות. ומכאן נובעת התיזה שבעידן ההפרטה והמיסחור של הטכנולוגיות האלקטרוניות החדשות עשויה תחייתה של תנועת ההשכלה והתרבות העממית להיות אחת המשימות המרכזיות של המדיניות הסוציאל־דמוקרטית.

אין פירוש הדבר שעלינו להחיות את תנועת התיאטרון העממי. אולם חושבני שעלינו לכלול במושג "מתקפת השתלמות" לא רק השתלמויות בעלות אופי טכני או מקצועי, הנחוצות בלי ספק בזכות עצמן, אלא משהו רחב וכוללני הרבה יותר: ללמד את בני־האדם לנצל את הזמן העומד לרשותם; להעלות הצעות תרבותיות שהן חלופות לצריכה הפסיבית.

והנקודה האחרונה: אני חושב שלסוציאל־דמוקרטים יש כל הסיבות שבעולם לנצל את התרבות ואת הוויכוח עליה כדי לשנות את ההווי המפלגתי, את המגע האנושי בין החברים, בין בני־האדם. כוונתי, למשל, לגילוי סובלנות כלפי תרבויות שונות הקיימות במפלגה כה גדולה. אך גם ליכולת (ולעתים קרובות יותר לאי־היכולת שלנו) לארגן אירועים המושכים את לב הצעירים, או אירועים שבהם יכולים להשתתף גם נשים וילדים. כל זה איננו רק אמצעי להשגת מטרות פוליטיות, או שימוש בתרבות כקישוט, אלא גם אמצעי לשינוי אופיו של המגע הבין־אנושי.

הנס של מקסוול

מייקל ליפמן □ Michael Leapman

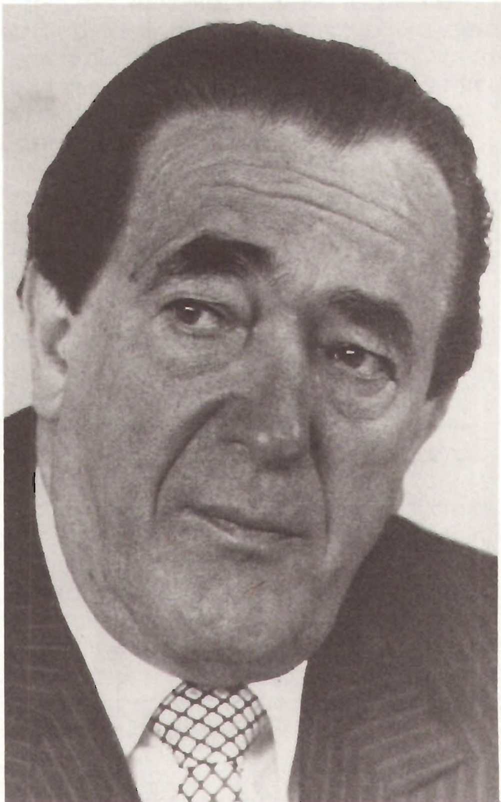
כאשר הגיע הדוור, גונח תחת משקלה של הביוגרפיה המאושרת, בת 525 העמודים, שכתב ג'ו היינס על הבוס שלו, היתה בידי הסידרה המלאה של שלוש הביוגרפיות. "חבל שאין ספר רביעי" העירה רעייתי, "כמניין ספרי הבשורה בברית החדשה."

זהו משל במקומו, שכן כמו ספרי הבשורה, שלוש הביוגרפיות של רוברט מקסוול שנחתו עלינו בחודש אחד – שתיים מהן נכתבו בידי חסידיו או חסידיו־לשעבר – עוסקים בקריירה המופלאה של איש אחד. הם מבוססים על אותו חומר גלם, אך מכילים סתירות מביכות בפרטים, שיבלבלו את הדורות הבאים.

הבריות אינם עוברים על כתבי מקסוול לשם הנאה – אף אחד מהם לא נכתב בצורה אלגנטית – אלא קוראים בהם באופן שטחי כדי לקבל תשובות על השאלה המיסתורית כיצד הפך גיבורם לבעל כוח והשפעה גדולים כל כך, ומהו אופיה של המערכת שאיפשרה לו להגיע למה שהגיע.

במרוצת רובה של המאה הנוכחית היה חלק ניכר מן העתונות הארצית בבריטניה בבעלותם של אלי־הון לא־מוסריים, אשר מספר מפתיע מהם ישב מעבר לים. הם הוציאו עתונים, העונים על האינסטינקטים היותר שפלים של קוראיהם, לפעמים בהצלחה בלתי־רגילה מבחינת התפוצה. בעלי העתונים נמנו ברובם עם האגף הימני של הקשת הפוליטית: מקסוול הוא חריג, אם אתה מקבל את הפוליטיקה שלו כפי שהוא מגדירה. כולם טוענים, באותה מידה של חוסר־שכנוע, כי אין הם מתערבים במדיניות של עורכיהם. כרגיל, הם שימשו מטרה לביקורתו של השמאל והוקעו על ידו, אולם התעלמו מביקורת זו בהיותה חסרת משמעות מסחרית. האם צריך – ואפשר – לבלמם?

כשאתה מציג את השאלה הזאת, אתה מודה בעצם בכך, שהיא מבוססת על הנחה ערמומית. שכן משתמע ממנה, כי בעלות על עתון חייבת להיות כפופה למבחן התאמה קפדני יותר מן הניפוי השטחי של ועדת המונופולין ומיזוגי־החברות, שהיא כיום המשוכה



מקסוול: האישיות והשליטה.

היחידה אשר עליה חייב לדלג מי שבידיו הכסף והנטיה הדרושים. דבר זה מעלה את השאלה מי צריך לערוך את המבחן ולקבוע את הציון.

אני מניח כי הדבר יכול היה להיעשות על־ידי ועדה ממונה, כגון זו שהעניקה זכיונות לרשת הטלוויזיה העצמאית (ITV); אולם מינוי ועדה כזאת יהיה בסופו של דבר בידי הממשלה. נודף מכך ריח של פיקוח ממלכתי על העתונות, דבר שרק מעטים רוצים בו.

קרוב לוודאי שמסיבה זו מועט הפולמוס הציבורי בבריטניה בשאלה כיצד ניתן להסדיר או לשנות את הבעלות על העתונות. הענף החדש של חקר אמצעי התקשורת מנתח בהתמדה את תוכנם של מאמרים, ומתאר עד כמה מפחידים הם שעה שמומחיו מגלים בין דפיהם דעות קדומות נגד נשים, מיעוטים, איגודים מקצועיים, מועצות שמאלניות וכן הלאה. לא ראיתי

מתוך NEW SOCIETY, לונדון, 1.4.88
תרגום: עמוס פלד

מחקר דומה מצד אנשי האקדמיה על שינויים אפשריים במבנה הבעלות, עניין הקובע בסופו של דבר את תוכנו של העתון.

מפלגת הלייבור העלתה את הרעיון המטופש של הגבלת הבעלות על אמצעי התקשורת לאזרחים בריטיים. שליטה על עתון ארצי קוסמת לזרים, משום שהיא מהווה דרך מהירה לרכישת מעמד והשפעה למי שאין לו שורשים בארץ זו. לבד מן השוביניזם הזול שבה, הצעת מפלגת הלייבור אינה מתמודדת עם השאלה האמיתית, שאיננה נתינותם של הבעלים אלא אופיים. לא ידוע לי על התייחסות כלשהי לעובדה שדייויד סאליוון, המו"ל של העתון הקלוקל **סנדיי ספורט**, איננו בריטי בלב ונפש. תוכנית הלייבור תותיר אותו בריא ושלם, אך מצד שני תגרום לכך, שקונרד בלק הקנדי ייפטר מעתוני **הטלגרף**. בעוד שהם מעוררים תיעוב מבחינה פוליטית בקרב השמאל, הם מהוגנים לחלוטין מבחינות אחרות.

אזלת ידם של האיגודים

האיגודים המקצועיים עשויים היו להחשב כגורם המתאים ביותר להפעלת פיקוח דמוקרטי על העתונות, אך מעולם לא היו מסוגלים להתעלות מעל האינטרסים קצרי הטווח של חבריהם. התוצאה היא תגובתם המגומגמת של האיגודים המקצועיים על שינויים אפשריים בבעלות על העתונים שעבורם הם עובדים. במידה שהיתה להם יכולת להטביע את חותמם על שינויים כאלה עד אמצע שנות ה־80 היתה זו יכולת ניכרת, היו שיקוליהם, שהושתתו על תפיסות שגויות לגבי האינטרס האמיתי שלהם, הרי אסון לטווח הארוך.

כאשר עמדה הברירה בין מקסוול לרופרט מורדוך – כפי שאירע לגבי העתון **ניוז אוף דה וורלד** ב–1968, והעתון **סאן** שנה מאוחר יותר – הצביע איגוד הגרפיקאים והמקצועות הקרובים בעד האוסטרלי השקט ולא בעד המהגר הצ׳כי הבומבסטי. במקרה של **סאן** היתה התנגדות של האיגוד המקצועי נחרצת, ואיפשרה למורדוך לרכוש את העתון בחצי חינם. כך הניח את היסוד לממלכת העתונות הבריטית שלו, והצליח לרכוש מעמד שאיפשר לו להביס את האיגודים המקצועיים של עובדי הדפוס 17 שנה מאוחר יותר. להגנתם של אלה שהחליטו לטובתו אפשר לטעון, כי היה הבדל קטן בלבד בין שני אילי ההון, אף שכיום עתונו של מקסוול **מירור**, עם כל פגמיו ונטייתו הכפייתית לדווח על מעשיו של בעליו, הוא הרבה פחות דוחה מאשר עתונו של מורדוך **סאן**.

ב־1981, כאשר העתונים טיימס וסאנדיי טיימס הועמדו למכירה, לא תמכו האיגודים המקצועיים של עובדי הדפוס ברעיון שאיגוד העתונאים ישתלט עליהם, בהעדיפם לפנות לאיל־העסקים המבוסס, אשר סבל עד אז את מנהיג הם המושחתים. וכאשר חמש שנים אחר כך, לאחר שביתת עובדי הדפוס הציע מורדוך לאיגוד הגרפיקאים את אחד ממפעלי הדפוס שלו חינם, כדי שיוציאו עתון משלהם, הם דחו את הצעתו, בהעדיפם לדבוק בדרישה שגורלה נחרץ לקבל בחזרה את משרותיהם הקודמות. הם קיבלו עידוד לעמדתם הבלתי־מעשית מצד האיגוד הארצי של העתונאים, אשר רבים מחבריו בעתוני מורדוך כבר הסכימו לתנאים שהציג מעבידם.

עד שתימצא חלופה בת־ביצוע עלינו להשלים עם האמת הפשוטה, שרק אלה שיש להם סכום כסף גדול – או יכולים לגייסו – יכולים להפוך לבעלים של עתון. השיטה יכולה להביא לייסוד עתונים טובים, אבל רק בצורה מקרית. כך קרה, כי קבוצת האנשים שהחלה להוציא את העתון **אינדיפנדנט** שילבה את היכולת לגייס כסף עם גישה אחראית לעתונאות – צירוף שכמותו אתה מוצא בבריטניה אך לעתים רחוקות.

שימוש לרעה בעוצמה

בארה"ב, לעומת זאת, הולידה הבעלות הקאפיטליסטית החופשית על העתונות עתונים טובים רבים, אחדים מהם מצויינים, וזאת תודות לביקוש שהיה להם מצד קוראים משכילים יותר (ועשירים יותר), אשר רצו לדעת מה באמת מתרחש. עד שיווצרו תנאים כאלה גם בבריטניה לא נראה כי נוכל לעשות משהו כדי למנוע ממליונרים כפייתיים כגון מקסוול ומורדוך לרכוש ולשלוט בעתונים, שמהם שואב חלק הארי של האוכלוסיה את ידיעותיו על המתרחש בעולם: עוצמה שרובה מנוצלת על־ידם לרעה לקידום ערכים נלוזים, פולמוס פוליטי זול, ובמקרהו של מקסוול – לעשיית פרסום לעצמו.

זוהי חולשתם של שלושת הספרים על מקסוול – והסקירות עליהם – שבהיותם בעלי נטייה כפייתית לבחון את פרטי הפרטים של חיי מקסוול בצעירותו, ואת עסקותיו המסובכות, אין הם מתמודדים עם בעיה מרכזית זו. אין ספק כי יש מקום לספקולציה פסיכולוגית רבה לגבי השאלה מה דחף את האיש לרכוש לעצמו עוצמה כזאת, כיצד רכש את עתוניו, מהם החוטים שמשך, ההלוואות שנטל, וההמחאות שחתם (ואחת מהן מיסגר). ברם, בקושי אנו מוצאים דבר מה על השיטה שאחרי שנים של דחיית הצעותיו, הסירה את התנגדותה ולחשה באוזניו: "אני שלך".

עלי להודות שלא קראתי את כל 1139 העמודים של שלושת הספרים. פתחתי בקריאת קטעים מן החלקים הראשונים של כל ספר, ונוכחתי לדעת שדרך זו גורמת לבלבול מוחלט. אין תמימות דעים בביוגרפיות אפילו לגבי שם הכפר שבו נולד גיבורנו. אני חושש כי מקסוול פשוט שכח.

לאחר אתנחתא קלה הגעתי למסקנה, כי אין צורך לדעת את כל הפרטים, או לקרוא את תיאורי מעשי־הגבורה שלו באירופה בתקופת המלחמה, כדי להעריך את חשיבותו של מקסוול בעולם הכתיבה והעסקים. הביוגרפים נופלים לעתים קרובות מדי במלכודת המפתה של ניתוח שנותיהם הראשונות של גיבוריהם, כדי לדלות רמזים על אופן התנהגותם בתקופה מאוחרת יותר. בדרך כלל זהו חיפוש עקר. הנקודה המעניינת ביותר לגבי מקסוול איננה שנות צעירותו ואופיו.

ברור כי הוא אנוכי, אימפולסיבי ואיש שקשה מאוד לעבוד עמו. תגובתו הנעלבת על שני הספרים שלא קיבלו את אישורו מאשרת זאת. התמונות בגירסתו של היינס "רוברט מקסוול עם מר ז'יבקוב, נשיא בולגריה" ... "דיונים באולן־בטור" נותנות אישור נוסף לטענה, כי הוא אדם המפיק הנאה ותועלת מהתחככות עם האישים הבכירים ביותר בארץ – בכל ארץ שהיא. מאפיינים אלה כשלעצמם נותנים תשובה מספקת לשאלת ה"מדוע" בשאיפתו לרכוש עתון ארצי. אך משמעותית שבעתיים היא שאלה ה"כיצד": כיצד מאפשרת שיטת הבעלות על העתונים הבריטיים לאדם כזה, עם עבר שנוי במחלוקת בעסקים, ונסיון רלבנטי כה מועט, לרכוש ולשלוט על נתח גדול ובעל השפעה של העתונות רבת־התפוצה בבריטניה?

כאשר ביקש תום קינג, מזכיר המדינה לענייני צפון־אירלנד, להעלות לדיון בישיבת קבינט את אחת הבעיות הרבות של אזורו, זעמה, כפי שנמסר, ראש הממשלה: "אינני מעוניינת בפרטי הבעיה. אני רוצה לשמוע את הפתרונות." שלושת הספרים הללו, על גישותיהם השונות, מוכיחים כי מקסוול ודומיו מציבים בעיה בפני אלה, הרוצים לראות בבריטניה עתונות הגונה, חופשית ופורחת. איש מן המחברים לא מציע פתרון. כמו בצפון אירלנד, אינני בטוח כי ישנו פתרון כזה.

ליברליזם, קהילה ומסורת

יואל פיינברג ▢ Joel Feinberg

בסדרת מאמרים שהופיעו בכתב העת Tikkun במהלך השנתיים האחרונות, גונתה האידיאולוגיה של הליברליזם. אחת מנקודות הביקורת המושמעות תכופות היא, כי הליברליזם מתמקד יתר על המידה בזכויות הפרט – לפעמים על חשבון הערכת הקשר ההדדי בין בני אדם, שיכול להתרקם בקהילות משותפות. ביקורת "קומונאלית" זו גם טוענה כי הליברליזם מצייר תמונה מעוותת של האדם, בהתכחשו לצורך הבסיסי שלנו לקיים קשר של אהבה איש עם רעהו; תחת זאת שיבח הליברליזם את האיש הבודד אך החזק, אשר חייו הם קודש לשמירה קנאית על חופש הבחירה שלו.

במאמר שלפנינו מלמד אחד הפילוסופים הרציניים ביותר באמריקה בתחום מדע־המדינה סניגוריה על הליברליזם ומשמיע בקורת על הקומונאליות. לאחר פרסום מאמרו באה תשובה מלבבת ומאלפת, פרי עטו של ההיסטוריון כריסטופר לש, חוקר־תרבות שבעבודתו קרא תגר על רבות מן ההנחות הרווחות בשמאל האמריקני.

בשנים האחרונות נתון הליברליזם עתיר־הזכויות להתקפות מצד קבוצה של מבקרים הידועים כקומוניטרים. במונח "ליברליזם" כוונתי לתפיסה הקשורה בדרך כלל למשנתו של ג'ון סטיוארט מיל, הגורסת כי הסיבה הלגיטימית היחידה מבחינה מוסרית למעשי כפיה מטעם המדינה, היא הצורך למנוע מעבריינים לגרום נזק לאחרים. הליברליזם, במובן צר זה, רואה לעיתים קרובות את בני־האדם הבודדים כבעלי זכויות "טבעיות", שכמה מהן יוצרות תביעה מוסרית נגד כפיה מטעם המדינה. כל פרט, על פי תפיסה זו, הינו שליט ריבוני בתחומו, הוא המתייחס בראש וראשונה לעצמו. כאשר המדינה, אם באמצעות פעולה שרירותית, ואם באמצעות החוק הפלילי, מטילה איסור על אזרחיה מסיבה כלשהי, שאינה נובעת במישרין מן הצורך להגן על אחרים, כי אז פוגעת היא באוטונומיה האישית שלהם – ממש כבמקרה שהיא פולשת באמצעות צבאה לארצות זרות ומפירה את ריבונותה הלאומית של מדינה אחרת.

הקומונאלים תוקפים את הליברליזם בשתי דרכים עיקריות. ראשית, הם טוענים כי מבחינה פילוסופית אין כל אפשרות להגן על תמיכת הליברליזם בזכויות הפרט. לדוגמה, המבקר הקומוניטרי מייקל סנדל מעלה טיעון כזה, כאשר הוא מותח ביקורת על ג'ון רולס, הוגה־הדעות הליברלי בעל ההשפעה הרבה ביותר, אולי, במאה העשרים. על פי תיאוריית הצדק של רולס, זכויות מסורתיות מסוימות, או "חירויות־יסוד שוות", יכולות לנבוע מאמנה חברתית היפותטית, הנכרתת על־ידי פרטים במה שהוא מכנה "העמדה המקורית". בעמדה המקורית פועלים אנשים ב"מסווה של בורות", שבו אין הפרטים המתקשרים מודעים לכשרונותיהם המוגדרים, לתכונות האופי שלהם ולזיקותיהם. העובדה כי אני יכול להיות אמריקני, יהודי, לוליין המהלך על חבל, אב לשלושה ילדים, סוחר שהתרושש או מולטי־מיליונר, איננה רלבנטית לקביעת עקרונות הצדק הנאותים. לאמיתו של דבר, טוען רולס, רק כאשר מתעלמים מכשרונות אלה ניתן לקבוע את עקרונות הצדק הנאותים; ואם יתעלמו מהם, תכלול האמנה ההיפותטית, בין השאר, זכויות־יסוד מסוימות האופייניות לחברות ליברליות.

לפי סֶנדל, טיעונו של רולס פגום מעיקרו, באשר הוא מושתת על תפיסה מוטעית של האישיות. אנשים מציאותיים אינם חיים מאחורי מסווה של בורות. הם חיים במקומות מסוימים ובתקופות מסוימות, הם בני קהילות מסוימות ויש להם זיקות מסוימות, רגשות מסוימים ואמונות מסוימות. אינני יכול לנתק עצמי מיעדי הספציפיים, ולהבין מי אני, ללא התייחסות לזיקות הללו. בקצרה, אפילו צודק רולס בטענתו, כי בני־אדם מאמצים עקרונות ליברליים מתוך עמדה מקורית, מבוסס טיעונו על תפיסת האדם את עצמו שהיא כה בלתי מדויקת, עד כי כל התיאוריה שלו נמצאת מופרכת.

הטיעון העיקרי השני שמעלים הקומונאלים הוא סוציולוגי יותר מאשר פילוסופי. הקומונאלים טוענים בתוקף, כי הליברליזם, הנתפס במובנו הצר כדוקטרינה המגינה על האוטונומיה של הפרט, מהווה חלק מאידיאולוגיה ליברלית רחבה, שהיא אנטי־תיזה לרעיונות הקהילה והסולידריות. בעולם המבוסס על הזכות שלא להפגע מהתערבות הזולת,

---

מתוך כתב העת TIKKUN, כרך 3, מס' 3, מאי־יוני 1988. המאמר מבוסס על פרק מן הספר "חטא לא־מזיק" (HARMLESS WRONGDOING) שהופיע זה לא כבר בהוצאת OXFORD UNIVERSITY PRESS, ניו־יורק. ספר זה הוא הכרך הרביעי בסידרה גבולות המוסר של המשפט הפלילי (NORMAL LIMITS OF THE CRIMINAL LAW). יואל פיינברג הינו פרופסור לפילוסופיה ומשפט באוניברסיטת אריזונה.

תרגום: עמוס פלד.

הליברלי המודרני הוא יצור מבודד, מנוכר מאחרים ונעדר תחושת שייכות לקהילה אמיתית. יתירה מזו, מאחר שהליברליזם גורס, כי חובה לאפשר לאנשים לבחור את מטרותיהם, הרי שעצם התפיסה של "טובת הכלל" אינה מתיישבת עם הליברליזם. הליברליזם, מעצם טבעו, חייב להיות נייטרלי לגבי המטרות השונות שאליהן שואפים הפרטים.

המטרה שהצבתי לעצמי היא להגן על הליברליזם מחיצי הביקורת של הקומונאלים. אתמקד בעיקר בטיעון הסוציולוגי, לא משום שאני סבור שביקורתו הפילוסופית של סנדל על רולס משכנעת במיוחד - אינני סבור כך - אלא מפני שהטיעון הסוציולוגי מהווה נסיון מרחיק־לכת יותר להאשים את התרבות הליברלית. על כן, אין להבין את השגותיו הפילוסופיות של סנדל על רולס כהתקפה על הליברליזם ולו במובנו הצר, שכן ישנם ליברלים רבים שאינם "רולסיאנים".

המבקרים הקומונאליים טוענים, כי האידיאולוגיה הליברלית המסורתית איננה מתיישבת עם השכל הישר בכל הנוגע לחשיבותה של הקהילה בחיי האדם. הם מביאים לכך ארבעה נימוקים. הראשון הוא מושתת על תפיסה מוטעית של טבע האדם, שלא ניתן ליישבה עם טבעו **החברתי של האדם**. לשון אחר, הליברליזם תופס את בני־האדם כבעלי זכויות נפרדים ומפוררים ולא כרכיבים של מציאות חברתית רחבה יותר. ההסתייגות השניה היא, כי הליברליזם אינו מייחס משקל מספיק לערך הנאמנות **למסורת** בחיי האדם, דהיינו למימד הזמן של הקהילה. ההתנגדות השלישית היא, כי הליברליזם מתעלם מן הצורך האנושי הבסיסי להשתייך לקהילות ומן **הניכור** החמור שנגרם כאשר צורך זה לא בא על סיפוקו, כפי שהיה קורה בחברה ליברלית לעילא. ההסתייגות הרביעית, שאני דן בה רק אגב אורחא, היא כי אין ליישב את הסתירה בין חשיבותן העצומה של הסגולה האזרחית וההתמסרות לענייני הכלל לבין הדגש ששם הליברליזם בהגדרה עצמית ובהגשמה אישית. השערתי היא, כי ניתן ליישב את רוב הניגודים־לכאורה הקיימים בין אוטונומיה אישית לקהילה, אולם במקרים הבודדים שקיים ביניהם קונפליקט שאין לישבו, סביר לתבוע כי תינתן עדיפות לאוטונומיה אישית.

טבעו החברתי של האדם

כדי למנוע כל אי־הבנה אפשרית חייבים הליברלים קודם כל להכיר בחשיבותה העצומה של הקהילה לטבע האדם ולרווחתו. יהיו אשר יהיו בני־האדם "מטבעם", הריהם ביסודו של דבר תוצרים חברתיים. הם נולדים למשפחות ולקהילות פוליטיות רחבות, כל אחד ועברו, כל איש ותולדותיו; מושגיהם הראשונים מבוטאים בשפה המוקנית להם על־ידי הקבוצות הגדולות יותר שעמהן הם נמנים; תפקידיהם ומעמדם נקבעים מכוח מנהג ונוהג חברתיים; חברותם ותחושת ההשתייכות שלהם טבועות בהם מלידה. הם מוצאים עצמה "משובצים" בתרבות אנושית שאינה פרי תכנונם. ברגע שהם מתחילים לחשוב עצמם בכלל, הם חושבים על זהותם כפי שהיא נקבעת על־ידי חברותם ותפקידיהם בקבוצה. הם עשויים להציב לעצמם מטרות משלהם, אך אפילו כשאלה נונקונפורמיסטיות או מרדניות, ניתן להבינן רק על רקע של מנהג ומסורת קהילתיים. מטרותיהם, ערכיהם ותפיסותיהם המקוריים נקבעים כולם באורח חברתי, וממלאים תפקיד מכריע גם כאשר הם מעדיפים לשנותם או להמירם בשלב מאוחר יותר של החיים. קהילה מודרנית מורכבת תעניק להם אפילו מסורות אנטי־מסורתיות שאפשר להזדהות עמן ולהסתייע בהן.

לא ברור מדוע טוענים הקומונאלים כי הליברלים חייבים לדחות – והם דוחים – תפיסה זו של האנושות. אני טוען כי ליברל מסוגל לוותר על יתר־אינדיבידואליזם, להכיר באופיו החברתי של האדם, ועם זאת לדבוק במחוייבות הנורמטיבית היסודית לריבונות אישית.

במותחם ביקורת על הליברליזם, נזקקים הקומונאלים בדרך כלל לתפיסה של "זהות" אישית כדי לתאר **כיצד** חושבים הפרטים על עצמם. זהות, מבחינה זו, הינה מושג צר ונורמטיבי בעליל. הוא מציין אותם תפקידים, זיקות, מחוייבויות, מעמד ודברים אחרים שהם מרכזיים ביותר לתפיסתו של פלוני את תפקידו; אלה תופסים את המקום החשוב ביותר ב"דימוי העצמי" או ב"הגדרה־עצמית" של פלוני. הנה כי כן, נזיר או כומר, אם יישאל מיהו, עשוי להשיב מניה ודביה שהוא בראש וראשונה קתולי נאמן. העובדה כי הוא בא מקבוצה אתנית־איטלקית עשויה שלא לעמוד בראש מעייניו, אחת מאותן אמיתות מקריות שאינן בעלות משמעות רבה לגביו. אנו יכולים להעמיד מולו מסעדנית איטלקיה המזכירה מייד את השתייכותה האתנית, אך הרואה את "אמונתה", עם כל רפיונה, כמשנית להשתייכותה האתנית. העובדה שהיא מתגוררת בניו־ג'רסי ולא בניו־יורק, שגם היא נכונה, עשויה שלא להיות חלק מזהותה הנורמטיבית כלל, אם אין היא "פטריוטית של ניו־ג'רסי", ובכך עשויה היא להיות שונה מכמה משכניה.

סנדל נחלץ למען תפיסה נורמטיבית זו של זהות, בטענו בתוקף כי יש להקצות כ"זהויות" שלנו מקום מרכזי לזיקות הקהילתיות - "אותם קשרים פחות או יותר קבועים, העונים בצירופם על השאלה מי אני," הנאמנות לזיקותינו הקהילתיות, כותב הוא, "הן חלק בלתי נפרד מהבנת עצמנו כאנשים מוגדרים –

כנושאי היסטוריה פלונית, כבני משפחה או קהילה או אומה או עם מסוים, כבניה של מהפכה נתונה, כאזרחי רפובליקה ייחודית... אדם שאינו מסוגל ליצור נאמנויות יסודיות כגון אלה, הוא יצור הרחוק מן האידיאל של סוכן חופשי ורציונלי, אדם ללא אופי, ללא עומק מוסרי. עד כאן הכל שפיר. אולם סנדל ממשיך וטוען, כי "הליברל" חיים מבחינה הגיונית לשלול אמיתות עמוקות וברורות אלו, ובמשימה זו, סבורני, הוא פחות מצליח.

סנדל מעדיף "השקפה המעניקה ביטוי מלא יותר לאזרחות ולקהילה משמתירה ההשקפה הליברלית". השקפה זו היא לדעתו נחלת מבקרים קומונאליים, אשר בניגוד לליברלים מודרניים מצדיקים את הפוליטיקה של טובת הכלל. בעקבות אריסטו טוענים הם, כי אין אנו יכולים להצדיק הסדרים פוליטיים בלא התייחסות לכוונות ולמטרות, וכי אין אנו יכולים להבין את עצמנו בלי להתייחס לתפקידינו כאזרחים וכמשתתפים בחיי הכלל.

לא ברור מדוע סבור סנדל שהליברלים מנועים מלהעריך את "טובת הכלל" ולראות בו את אחת ממטרותיהם, שאליהן הם חותרים בשיתוף עם עמיתיהם. יתירה מזו, הגם שכולנו משתתפים בחיי כלל זה או אחר, אין בהכרח חפיפה של מטרה משותפת. לגבי אחדים "חיי הכלל" העיקריים נעוצים בקהילה הסובבת, לגבי אחרים – במשפחותיהם. יש גם כאלה שלגביהם זוהי הקהילה המדעית, הקהילה השחורה, או קהילה דתית פלונית. אין ספק כי כולם אמריקנים (או יפאנים, או צרפתים או בני אומה אחרת) ואזרחים נאמנים, אולם זיקותיהם עשויות להתבסס על הכבוד ההדדי והמסירות לרעיון הקהילה הלאומית, בה פורח ומלבלב מגוון בלתי מוגבל של קבוצות חברתיות. "טובת הכלל" מן הסוג הזה אינה זרה, כמובן, למסורת הליברלית הפלורליסטית. אחד מאויביה הגדולים היא קהילת־המשנה הבלתי־סובלנית והדומיננטית, המחניקה או בולעת קהילות־משנה חלשות יותר, ומזהה עד מהרה את ערכיה ומסורותיה הקרתניים עם אלו של הקהילה הלאומית הרחבה.

ליברלים וקומונאלים, מציין סנדל, מעלים סיבות שונות לנקיטת אותה מדיניות כך, למשל, "בעוד הליברלים עשויים לדגול בחינוך ציבורי, במגמה להכשיר את התלמידים להיות לאנשים עצמאיים המסוגלים לבחור את יעדיהם ולדבוק בהם ביעילות... עשויים הקומונאלים לדגול בחינוך ציבורי, במגמה להכשיר את התלמידים להיות לאזרחים טובים, המסוגלים לתרום באורח משמעותי לדיונים וליעדים הציבוריים".

ושוב, עניין זה נראה לי כאופוזיציה שלא במקומה. ראשית, הליברליזם הוא תיאוריה העוסקת במגבלות העוצמה של המדינה, לא בתוכן החינוך הניתן לילדים. להקנות לילדים ערכים רבים, שאין הצדקה לכפותם על מבוגרים. שנית, אף שהליברלים שואפים לאפשר לכל הילדים לפתח את המיומנויות הרציונליות הדרושות לשלטון עצמי, ולהיות לאנשים המסוגלים "לבחור את מטרותיהם", הם יכולים לתבוע בעקביות, כי יש לגדל ולחנך את הילדים באופן שטובת הכלל אכן תיהפך לאחת מ"מטרותיהם". אני סבור, כי הפרופסור למדע המדינה מאוניברסיטת פרינסטון, איימי גוטמן, התכוונה לעניין דומה כאשר הצביעה על כך, ש"חוש הצדק" של הליברל, המתבטא בין השאר במתן הזדמנות שווה לכל ההתאגדויות הוולונטריות בחברה פלורליסטית הרמונית, יכול להיות חלק מ"זהותו" של אדם: "המחוייבות שלי להתייחס לאנשים אחרים כאל שווים, ועל כן לכבד את חופש הדת שלהם, היא חלק חיוני מזהותי, ממש כמו עובדת היותי יהודיה, ועל כן אני חוגגת את חג הפסח עם משפחתי וידידי". חוש הצדק הליברלי של גוטמן מתבטא בדאגה שווה (או במתן הזדמנות שווה) לכל קהילות־המשנה באשר הן. נראה, איפוא, כי אין אמת בטענתו של סנדל, שליברל אינו יכול להצדיק מדיניות של דאגה לטובת הכלל. לכל היותר יכול הוא לטעון, כי לליברל יש תפיסה שונה משלו לגבי טובת הכלל, שמשמעה פריחת ההרמונית של קבוצות שונות, הרוחשות כבוד זו לזו ושומרות נאמנות למסורת של סובלנות ואחווה.

יתירה מזו, האידיאולוגיה של הליברל אינה חייבת לסמא את עיניו מראות את טבעו החברתי של האדם ואת החשיבות הנודעת לחברות בקהילה. הליברלים עשויים לטעון, כמו מיל, שההגשמה העצמית טובה לבני־אדם יחידים, וכי אוטונומיה אישית היא תנאי מוקדם כדי להגיע לכך. אולם הם יכולים – ובעצם חייבים – להודות בעובדה, כי רוב הדברים שאנו עושים בשעה שאנו מגשימים את עצמנו, הם בעצם נטיות שהוטבעו בנו על־ידי קהילותינו, וכי רוב הדברים שאנו עושים כאשר אנו מפעילים את האוטונומיה שלנו הם דברים שהקהילות יצרו בנו. אף־על־פי־כן, האני שהורישו לנו, בין השאר, הקהילות, חופשי לבחור לעצמו חלק מהקשרים והזיקות החברתיות, ולהפעיל את האוטונומיה שלהן בקבלת התחייבויות קהילתיות חדשות, שיהיו להן השלכות חדשות על הזהות האישית.

הגדרה עצמית או יצירה עצמית אפשריות במסגרת שיצרה הקהילה, אף שהעצמי כיוצר הוא עצמו תוצר חברתי. אין אנו מסוגלים לבנות את עצמנו מחדש מבראשית, או להרים את עצמנו בציציות ראשנו, אולם יש ביכולתנו להשתמש באוטונומיה השמורה לנו כדי לשנות את נתיבינו, בחיפוש אחר תכונותינו העמוקות יותר – שהן עצמן הינן בחלקן תוצרים קהילתיים. אין זו יכולת בלתי־מוגבלת, אך אין לזלזל בה.

חשיבותה של מסורת

המסורת אינה נמנית עם הערכים הזוכים להדגשה במסות ליברליות, משום כך חשוב להסביר את הערך הזה ולקבוע בצורה ברורה אילו עמדות מן הראוי שהליברל ינקוט כלפיו. כבר עמדתי לעיל על המקום המרכזי שתופסת החברות בקהילה בחיי אנוש ועל הדחף הטבעי לחיים משותפים הקיים בכולנו. אפשר שהחשובות בין הקהילות, על סוגיהן הרבים, הן אלו המלוכדות ביותר והעמידות ביותר, המכונות בפי רוברט בלה ועמיתיו "קהילות הזכרון." הכוונה לקהילות המושתתות מבחינה מסוימת, העבר, ובנויות כך שאין הן שוכחות את עברן. הדרך העיקרית להבטחת המשכיות זו עם העבר הינה, לפי בלה, שהקהילה "תשוב ותספר תכופות את סיפורה, תשוב ותגולל את אגדת עברה", לאמור האגדות והסיפורים המבדילים אותה מקבוצות אחרות, והמגדירים ומחזקים את האידיאלים שלה. ההיסטוריה של הקבוצה כוללת תכופות סיפורי מופת על מעשי גבורה, המעלים על נס תכונות אופי וסגולות תרומיות, או "סיפורי תוגה על סבל משותף, המעמיקים את תחושת ההזדהות יותר משהם מתרפקים על הדלתות". קהילות אתניות וגזעיות הן דוגמאות לקהילות זכרון, כמוהן כקהילות דתיות, כמובן, "הזוכרות ומשננות את סיפוריהן במחזורים שבועיים ושנתיים, והמצטטות שוב ושוב את כתבי הקודש שלהן, המגלים לבניהן מי הם, ואילו הם הקדושים והמעונים המהווים חלק בלתי נפרד מזהותם."

המבקר הקומונאלי אלסדייר מקינטייר מייחס חשיבות מיוחדת למסורות הבלתי־רצוניות שלתוכן אנו נולדים. האני האנושי, גורס מקינטייר, יונק את אחדותו מן הקוהרנטיות של מה שהוא מכנה "סיפור" (Narrative). חיי אדם הינם סיפור מתמשך, המתרחש במה שמכונה בפיו "מסגרת" – מוסד, או נוהג, או "סביבה מסוג אנושי אחר". "אולם המסגרת האמורה", ממשיך הוא, "מן ההכרח שתהיה לה היסטוריה... שבתוכה חייבים להיות משובצים קורותיהם של הסוכנים היחידנים, שכן בלא המסגרת והשינויים החלים בה במרוצת הזמן, לא תהיה כל משמעות לקורות הסוכן היחידני על שינוייה." תבוניות מלאה מחייבת, איפוא, שנציב כל אפיזודה הטעונה הסבר במסגרת סידרה של עלילות סיפוריות, הכוללות הן את קורותיהם של הפרטים הנוגעים בדבר והן את היסטוריה של המסגרות שבהן הם פועלים. סיפורי־חיים אישיים משובצים בתהליכים מוסדיים רחבים יותר, ואין להבינם, כולם או מקצתם, אלא כחלק מאותן תולדות רחבות יותר. "מה שכיניתי היסטוריה", כותב מקינטייר, "הינו למעשה סיפור דרמטי מומחז, אשר גיבוריו הם גם המחברים. ברור שהדמויות לעולם אינן נולדות יש מאין; הן נכנסות **באמצע הדברים**, כשההתחלות של סיפורן מעוגנות בדמויות ובאירועים שאירעו קודם לכן".

להלן מרחיב מקינטייר את המטפורה התיאטרלית במידה רבה, כדרכו של הפילוסוף הסטואי הקדמון אפיקטטוס: "אנו עולים על במה שלא עיצבנו ונוטלים חלק בעלילה שאיננה פרי רוחנו". מקינטייר משתמש במטפורה בצורה המזכירה את דרכם של הסטואיקנים הקדמונים, אשר הדגישו כי חובותינו נקבעות על ידי התפקידים שאנו ממלאים. ואכן, הסטואיקנים טענו כי־תפקיד מוגדר על־ידי החובות שמהן הוא מורכב. אב, למשל, הוא אדם שחובותיו הן כלפי... חייל הוא אדם שחובותיו הן כלפי... וכן הלאה. אין אנו אמורים לבחור את התפקיד; אנו אמורים למלא היטב את אותו החלק שנועד לנו. ברם, אלה דברי אפיקטטוס. ואילו מקינטייר אומר: "אני יכול להשיב על השאלה "מה אני אמור לעשות?" רק אם אני משיב על קודמתה "לאיזה סיפור או סיפורים אני שייך?" בהכנסנו לחברה האנושית אנו מייצגים דמות אחת או יותר – תפקידים שהוטלו עלינו – ועלינו ללמוד מה הם, כדי שנהיה מסוגלים להבין כיצד אחרים מגיבים כלפינו וכיצד עתידות להתפס תגובותינו כלפיהם... איני מסוגל לשאוף לטוב או למלא מצוות בתור פרט. אני בת או בן של מישהו, בן דוד או דוד של מישהו אחר; אני תושב של עיר זו או אחרת, חבר באיגוד או מקצוע זה או אחר... מכאן שמה שטוב לי חייב להיות טוב למי שמאייש תפקידים אלה. בתור שכזה, אני יורש מן העבר של משפחתי, עירי, שבטי, עמי, מיגוון של חובות, מורשות, ציפיות צודקות וחובות. הללו מהווים נתון של חיי, נקודת ההתחלה המוסרית. דבר זה, הוא, בין־השאר, מה שמקנה לחיי את ייחודם המוסרי".

המטפורה התיאטרלית, כפי שמראה מקינטייר, הלימה ופוריה להפליא. ברם, בעולם של המאה ה־20 קל להגזים במרכזיותם המוסרית ובאי־נמנעותם של התפקידים המוטלים עלינו. אי אפשר עוד לטעון, כי מעמדו של פלוני כאיכר, כחייל, כאם, כמורה או כנווד, נקבע באופן נוקשה ובלתי ניתן לשינוי, כפי שנקבע מעמדו של פלוני כגבר או כאשה, כבן או כבת. אין אנו "מגלים" עוד את מצבנו ואת תפקידינו על־ידי התבוננות במקומם של הורינו בעולם ובמורשת שקיבלנו מהם. הבעיה האופיינית של בני הנוער בימינו היא **להחליט** אילו תפקידים ליטול על עצמם מתוך חלופות רבות.

אין זה הוגן להאשים את מקינטייר בסטואיציזם קל־דעת, שכן השקפותיו המתוחכמות יותר הינן אריסטוטליות מובהקות, אך דוגמאות אלו מראות עד כמה מוגזמות הן התוקנות הכנות שלו כשמנסים להחילן על החברה המודרנית. שוב אין זה נכון שאני יכול להחליט מה אני אמור לעשות רק אם אדע תחילה מי אני, לאילו תפקידים גוייסתי, ואילו

סיפורים הם חלק ממני. בדילמות רבות בחיים איננו יכולים לדעת "מי אנו" בטרם נחליט מה עלינו לעשות. האם אני, פרוטסטנטית, אנשא לגבר קתולי זה ואאמץ את דתו? האם אני, מובטל, כורה־ברזל במינסוטה, אעבור לעמק הסיליקון ואחפש עבודה בתעשיית המחשבים? האם אעשה צעד זה אפילו אם פירושו נטישת קהילות המשנה שלי? אפילו אם פירושו נטישת הורי? אלו הן בעיות המחייבות דרכי חשיבה שאינן הקשה אוטומטית בדבר החובות המוטלות עלינו מכוח מעמדנו, משום שלאנשים רבים שוב אין זה ברור מהו מעמדם או מהם התפקידים החברתיים שיועדו להם.

ברור שאנו יורשים כמה מתפקידינו הקיבוציים, מן העבר, אך אפילו נודה כי הזהויות שלנו הן, פחות או יותר כפי שרואה אותן מקינטייר, אין פירוש הדבר כי ויתרנו על כל זכויותינו וכי איננו יכולים להיות אדונים לגורלנו. מה שהליברליזם מחוייב לומר בקשר למסורות הוא, שעל המדינה להניח למסורות הקהילתיות, לא להגבילן ולא לאכפן. תחת זאת, עליה לאפשר לקהילות לפלס לעצמן נתיבים היסטוריים משלהן, ולהעלות (ללא כפייה) את טיעוניהן נגד מתנגדים ובעלי־רפורמות. יש לראות בכך לא רק את אחד מתפקידי המדינה, תפקיד העושה צדק עם הכל, כפי שמדגיש הליברל; זו גם הדרך הטובה ביותר לפריחתן של המסורות עצמן.

סוגיית הניכור

החולי החברתי האופייני לתקופתנו (שמדברים עליו כבר למעלה ממאה שנה) הוא התפוררותן של הקהילות המסורתיות ו"ניכורו" של הפרט הנובע מכך. קארל מארקס השתמש במונח "ניכור", אשר התיאולוגים נזקקו לו בדברם על ריחוקו של האדם מאלוהים, כדי לתאר את מצבו החמור של העובד במשטר הקאפיטליסטי, "המתייחס אל פרי עמלו כאל חפץ מנוכר". אנשי מדעי־החברה משתמשים במונח זה במובן רחב הרבה יותר, כדי לתאר את התחושות הכלליות של בדידות חסרת מנוח שחש הפרט, כמעט כל פרט, כאשר מנתקים אותו מחברותו בקבוצות קהילתיות. נראה שאכן קיים צורך אנושי טבעי להתחבר, להשתייך, "להזדהות עם", להתקבל, לרכוש חברות ומעמד בקבוצה. אם אמנם חלק ניכר מתחושת הזהות שלנו, כפי שטענו סנדל ומקינטייר בצורה כה משכנעת, נובע מן ההשתייכות והחברות במסגרות השונות, כי אז תימצא זהותנו צרה ו"ריקה" אם ינותקו קשרינו החברתיים, באופן שהתוצאה תהיה לא רק ניכור ודכאון, אלא גם דפרסונליזציה מסוימת.

שערו בנפשכם צעיר מעיירה במערב התיכון של ארה"ב המשאיר מאחוריו את משפחתו, את שכניו, את המועדון והכנסיה שלו, כדי לחפש את מזלו בניו־יורק. שם הוא מוצא ים רוגש של זרים בעלי פרצופים ומיבטאים אקזוטיים, והרבה קבוצות מאורגנות שאף אחת מהן אינה מושכת את לבו; בכל העיר הגדולה אין הוא מוצא מקום (לפחות בזמן הראשון) שבו יוכל לחוש עצמו בבית, להיות מקובל ובטוח. ניכורו עלול להיות מעיק ומדכא מאוד – יותר מבדידות גרידא, שכן אין הוא מוצא מזור במפגשים מקריים עם אנשים שמחים וידידותיים, או אפילו עם קבוצות מזדמנות ואקראיות. הדבר שהוא מתאווה אליו הינו מקום בקבוצה מאורגנת פחות או יותר (או בשתיים או שלוש קבוצות). אם מסיבה כלשהי לא יעלה בידו לספק משאלה זו, יחמיר ניכורו, עד שבסופו של דבר, כפי שהראה אמיל דורקהיים, ישלח יד בנפשו.

כיוון שהתנסות כזו נעשית שכיחה יותר ויותר, מתעוררים באחרונה געגועים להווי של העיר הקטנה הישנה, אשר מצא את ביטויו בספרותנו ובתרבותנו העממית. מגמה זו עומדת בניגוד גמור לאחד הזרמים הספרותיים הדומיננטיים שרווחו לפני כמה עשרות שנים (ושעדיין לא נס ליחו), ובו נחשפו וגונו האכזריות והצביעות של עיר הספר האמריקנית. בניגוד לצעירים המנוכרים בעידן המודרני, אשר אינם מוצאים מקום בו ירגישו עצמם בבית, תיארה ספרות העבר צעירים רגישים, שחשו מחנק בשל לחצה של עיר מולדתם לקבלת מרות ולקונפורמיזם, צעירים אשר האינדיבידואליות שלהם נפלה קורבן לסיסמת־היחד השתלטנית, יצירתיותם דוכאה על ידי "תגובות העדר", ופרטיותם נפגעה על־ידי נותני הטון הצעקנים והתקיפים.

ממבט ראשון נראה, כי ישנן שתי דרכי התייחסות מנוגדות לקהילות קטנות־הממדים של משפחה, שכנים, עיר וכד'. אפשר לראות את העולם המתואר האידיאלי, העולם הקטן והסגור, כנעים או כחונק; ואת העולם הרחב יותר של העיר הגדולה כמנכר או כמשחרר. אולם הללו, כרבות מן השאלות האחרות שבהן אנו עוסקים, הם ניגודים מדומים. נכון אמנם שפרטים עלולים **להיטמע**, כמו עדר, בקבוצות, תוך פגיעה קשה בייחודם (סכנה שעליה הצביע מיל); או שהם עלולים להשאר מבודדים, בבחינת "אטומים" או "איים", דבר הפוגע קשות בצורך האנושי להשתייך ו"להרגיש בבית" (הסכנה שעליה עמד טוקוויל). אולם אין סיבה לחשוב כי מיפגעים אלה הם בלתי נמנעים וכי עלינו להתייצב מאחורי האפשרות הפחות גרועה. החלופה לטמיעה ולבדידות הינה אינטגרציה של פרטים בקבוצות הלימות, שאינן חונקות או סוגרות אותם, במלכודת, אלא שומרות על חירותם; כל מה שנדרש מהם הוא מילוי התחייבויותיהם הוולונטריות.

ישנם, כמובן, הבדלי מזג רבים בין פרטים, וקהילה הנחשבת למסגרת חונקת לגבי אדם אחד עשויה לענות במדויק על צרכיו של אדם אחר. כיוון שכך, על החברה

להציע קהילות־משנה מסוגים רבים, העונות על כל הצרכים והטעמים, ועל המסגרות הפוליטיות והכלכליות לעודד מיגוון רחב כזה, על־ידי אימוץ מכוון של מדיניות המעודדת את הקמתן של קהילות־משנה. קהילה חזקה, כוללנית ואחידה מבחינה רעיונית, הממלאת תפקיד חשוב בחיי היום־יום של אזרחיה חשובה פחות מקיומן של קהילות־משנה רבות, המבטיחות בצירופן לפחות מקום כלשהו לכל אחד. הצורך הפסיכולוגי באידיאולוגיה מאחדת בתוך כל הרב־גוניות הבריאה הזו, יבוא על סיפוקו במסגרת של מדינה ליברלית המושתתת על סובלנות הדדית וכיבוד זכויות.

ניסיתי ללמד סנגוריה על הליברליזם ולהגן עליו מפני ההאשמה, כי אין הוא מסוגל לגבש אידיאולוגיה מאחדת המצדדת בבניית קהילות. הליברליזם עולה בקנה אחד עם צורכי הקהילה, אולם האם זה כל מה שניתן לומר לזכותו? מבחינת ההגיון הפנימי, יתכן כי זו אמנם כל סגולתו. קשה מאוד להוכיח את עליונותו המוסרית המובנית של הליברליזם על פני חלופות לא־ליברליות. אולם מבחינה מעשית, בהקשר ההיסטורי שבו העמדנו את הדברים, סבורני כי ניתן לומר לזכותו הרבה יותר. לגבי חברות כשלנו, שהן במידה רבה תוצר של מלחמות־דת ומאבקים פוליטיים סוערים ללא הכרעה, בעלות אוכלוסיות גדולות ונבדלות שאינן מסוגלות ליישר את ההדורים ביניהן אלא על־ידי סובלנות כפויה, לא תצלח גם שום אידיאולוגיה אחרת. שום אידיאולוגיה אחרת לא תהיה נייטרלית כלפי ההבדלים המהותיים, ומדינה חד־מפלגתית תהיה יותר מפלגת מאשר מאחדת.

תשובה ליואל פיינברג

כריסטופר לש □ Christopher Lasch

המחלוקת בין ליברלים לקומונאלים, אם נקבל את תאורו של יואל פיינברג העוסק בה, היא כה מופשטת ובלתי מציאותית, והקשר בינה ובין הפולמוס המפלג כיום את דעת הקהל כה רופף, עד שלא ברור מדוע אמור מישהו, פרט להוגי הדעות המדיניים, למצוא בה עניין. תפיסתו של פיינברג את הליברליזם – הגורסת כי המדינה חייבת לעשות שימוש בכפיה רק "כדי למנוע מעבריינים לגרום נזק לזולת" – אבד עליה הכלח עוד לפני מאה שנה. אין היא דומה לנסיון הליברלי שנצבר במהלך המאה העשרים. זה זמן רב נזקקים הליברלים לכוחו של השלטון המרכזי כדי לטפל באנשים שאינם מסוגלים לטפל בעצמם (או שטוענים כי הם נעדרים יכולת זו), כדי להביא לשוויון הזדמנויות, להסדיר כמעט כל תחום של החיים הכלכליים, ולאחרונה גם כדי לפצות על אפליה בשנים עברו נגד שחורים, נשים ומיעוטים אחרים, על־ידי ייחוד תשומת־לב מועדפת לצרכיהן של הקבוצות הללו.

הליברליזם שוב אינו תואם את הרעיונות המועלים במסתו של מיל על החירות (On Liberty), אשר מיל עצמו מצא צורך לשנותם בכתביו המאוחרים יותר. אם ג'ון רולס הוא "אולי ההוגה הליברלי בעל ההשפעה הרבה ביותר במאה העשרים" (טענה מפוקפקת כשלעצמה), ראוי אולי להזכיר, שכל תכליתה של "תיאוריית הצדק" של רולס, היא להגן מבחינה פילוסופית על מדינה ליברלית אקטיביסטית, הדבקה בהנחה, שהקבוצות הפחות מפונקות ראויות לטיפול מועדף.

תאורו הקלוש של פיינברג את הליברליזם מתעלם מהתפתחות מדינת הרווחה המווסתת את המערכת הכלכלית, מזיהוי הליברליזם עם ביטול ההפרדה הגזעית בבתי־הספר לפי צו בית המשפט, ומן הסחף בשלטון העצמי המקומי, אשר תוכניות כאלה גוררות בהכרח אחריהן. "הליברליזם מחוייב לאמירה... כי על המדינה להניח למסורות הקהילתיות", כותב פיינברג, "ולא להגבילן או לאכפן". מחוייבות כזאת פשוט אינה קיימת. אפיונו המיושן של פיינברג את הליברליזם אינו עולה בקנה אחד המדיניות החברתית שהליברליזם החל לדגול בה בתקופתנו. "מסורות קהילתיות" עתיקות־יומין בדרום ארה"ב, אשר כללו

מתוך כתב־העת TIKKUN, כרך 3, מס' 3, כריסטופר לש, המכהן כפרופסור להיסטוריה באוניברסיטת רוצ'סטר בארה"ב, משמש גם כעורך־משנה של כתב העת TIKKUN.

תרגום: עמוס פלד.

הפרדה גזעית ושלילת זכות הבחירה של שחורים, בוטלו ביודעין על־ידי מדיניות חברתית ליברלית בשנות החמישים והשישים. בשנות השבעים הונהגה בצו בית־המשפט הסעת תלמידים לבתי־ספר אינטגרטיביים, צעד שהיווה מתקפה נוספת על מסורות מקומיות, במקרה זה מסורות שהיו נהוגות בקהילות כגון דרום־בוסטון וצ'רלסטון, מסצ'וסטס. נגד אלה שהתנגדו לפלישה זו לתחומם, לחתירה זו נגד שלטון עצמי, טענו הליברלים שלוקאל־פטריוטיזם משמעו קרתנות, חוסר סובלנות ואי־שוויון, וכי הממשלה הפדרלית הינה הגורם היחידי המסוגל לשבור דפוסי ניצול מקדמת דנא.

כאשר פיינברג דוגל ב"מיגוון של קהילות־משנה מכל הסוגים, העונות על כל הצרכים והטעמים", הוא משווה לנגד עיניו התאגדויות וולונטריות או מה שקרוי "קהילות מגמתיות", כגון הישובים השיתופיים של המנוניטים והקומונות של ההיפים, אשר כל מבוקשם הוא כי יניחום לנפשם. הליברלים הגנו תמיד על חופש ההתאגדות, ומאמרו של פיינברג רק חוזר על הגנה זו; אולם בעיית הקהילה בתקופתנו סבוכה בדרך כלל יותר, שכן מחוייבותו של הליברליזם לשוויון מתנגשת עם מנהגים ומוסדות מקומיים ותיקים ומושרשים. בקונפליקטים מסוג זה, שלא ניתן ליישבם על־ידי הסכמה לכבד חירויות "פרטיות", לא היססו הליברלים לצדד בכוחות מירכוזיים בחברה נגד הכוחות הנוטים לפרטיקולריזם; בקוסמופוליטיות נגד קרתנות; בתפיסה חסרת שורשים של "עצמיות" (Selfhood) נגד תפיסה של עצמיות המכירה בהשפעה הפורמטיבית של ה"חברה" לא בצורתה המופשטת, אלא בהתגלמותה באורחות חיים ומסורות ספציפיות.

לליברליזם לא חסר חזון של טובת הכלל, עובדה שפיינברג מכיר בה; אולם חזון זה חורג מעבר לפילוסופיה של "חיה ותן לחיות". הליברליזם של המאה העשרים, השרוי עתה במלוא התנופה, דוגל במה שניתן לכנות בשם "דמוקרטיה של חלוקה", המושתתת על־הבנה, כי את האידיאל הישן של מתן הזדמנות שווה לכל יש להשלים על־ידי אמצעים, שמטרתם להתגבר על נקודות־התורפה המורשות, ההופכות בצירופן את השוויון הפורמלי לנטול־משמעות לגבי קבוצות רבות. הצרה היא, שדמוקרטיה של חלוקה הושגה על חשבון דמוקרטיה של השתתפות פעילה. מירכוז הכוח הפוליטי; החוברות של פעולות הצדקה, הטיפול והחינוך, שבוצעו לפנים על־ידי המשפחות או הסביבה; החלפת העזרה העצמית בסיוע מקצועי והגידול הממאיר של הביורוקרטיה – הרחיבו את הפער בין האזרח והמדינה. "חופש הבחירה" שאותו מהללים הליברלים הופך לחופש ריק מתוכן, שכן אין הוא מבטיח פיקוח על המדיניות הציבורית, וכמוהו כהכרה גוברת בקרב העם, בדבר קוצר־ידם של אזרחים מן השורה להשפיע על הכרעות ממשלתיות. אדישות וציניות כלפי הפוליטיקה, הימנעות מהצבעה, ירידה בחברות במפלגות – תסמינים מוכרים אלה של ניכור פוליטי מצביעים על שינוי דמותה של הפוליטיקה, ההופכת מרכיב מרכזי של תרבות עממית לספורט של קהל־צופים. גזירת גזירה שווה בין ניכור ל"בדידות" ו"נוסטלגיה", כלשונו של פיינברג, כמוה כגימוד הנושא. אין המדובר באובדן תחושת בטחון מעורפלת, כי־אם באובדן ההזדמנות ליהנות מן הברכה הטמונה בייחוד מחשבה והשתתפות בדיון הציבורי. התנוונותן של סגולות כגון שיפוט עצמי, תבונה, כושר ביטוי, אומץ, בטחון עצמי, תושיה ושכל ישר בקרב האדם הפשוט – הוא אובדן העלול להמיט כליה על עתיד הדמוקרטיה.

הביקורת הקומונאלית על הליברליזם היא רגשנית ותמימה לפרקים, אך מסייעת למקד את תשומת הלב בסוגיה, שרוב הליברלים מבכרים להתעלם ממנה – תלותם של האזרחים בפעילותם התקינה של מוסדות מקומיים. אינני מתיימר לדעת כיצד ניתן ליישב את הניגוד בין הלוקאליות ובין מדינת הרווחה – בין דמוקרטיה של השתתפות לבין דמוקרטיה של חלוקה. אולם יש לנו לפחות הזכות לבקש מן הביקורת החברתית להתעמת עם השאלה הזאת בצורה הוגנת, גלויה וכנה. מאמרו של פיינברג אפילו לא מתקרב לכך. השאלה איננה אם הליברליזם "מלהיב דיו" – כאילו היה זה עניין של הערכה אסתטית – אלא אם הוא מתיישב עם אזרחות דמוקרטית. אין לך דבר בהיסטוריה של הזמן האחרון המצדיק שאננות לגבי בעיה זו. אולם שאננות – כפי שמוכיח שוב חיבורו המופשט ללא תקנה של פיינברג אודות "קהילות־משנה" וזכות ההתאגדות – תהיה התוצאה הבלתי־נמנעת של התעלמות מן השאלה בכללותה.

חשבון־נפש פרגמטי של הקומוניסטים האיטלקים

אלסנדרו נאטה ☐ Alesandro Natta

אין ספק כי השמאל באיטליה עומד בפני אתגר חדש. עד כמה שהדבר נוגע לנו, נוסיף להלחם בהתמדה כדי להגן על שוויון מלא בין האזרחים, על חופש הדת ועל חילוניותה של המדינה. גם להבא נשאף להבטיח את התנאים, שיאפשרו הסכמה ומחוייבות משותפת של מאמינים ולא־מאמינים לפיתוח הדמוקרטיה האיטלקית ולחידוש פני החברה. עם זאת עזה אמונתנו, שהשגת אחדות רחבה יותר בין הכוחות הרפורמיסטיים לפרוגרסיביים, החל בכוחות השמאל, לא איבדה מתוקפה לאחר תוצאות הבחירות האחרונות. ואמנם, זה התנאי להפעלתה מחדש של המדיניות הדמוקרטית החלופית ולקידומה.

מטבע הדברים ברור לנו, שהתמוטטותה של הקואליציה בת חמש המפלגות והעימות הגובר בין הנוצרים־הדמוקרטים (נ"ד) למפלגה הסוציאליסטית האיטלקית (מס"א), אין די בהם כדי להעניק להצעה החלופית סיכויי הצלחה גדולים יותר. ברור לנו שגם אחרי הבחירות חזרו הסוציאליסטים להאמין, כי האויב שיש להילחם בו היא הדו־קוטביות נ"ד־מס"א, שכן המטרה היא, מעל לכל, לכבוש מרחב גדול יותר לקוטב הראדיקלי־סוציאליסטי, אמנם נכון, שברקע הדברים עמד הסיכוי לארגן מחדש את השמאל כולו כמיקשה אחת – נושא יקר ללבנו, אשר הועלה בקונגרס האחרון של המפלגה. אולם כוונתו של התמרון הפוליטי שאנו מתווים היום הוא למקד את מאמצינו באפשרות להגיע לאיזון בין שתי קבוצות־רוב, כדי לגייס קולות הן למען השמאל והן למען המרכז.

אין להתעלם מן העובדה, שלא רק ההתשה שמקורה בעימות בין נ"ד למס"א פוגעת בסיכוייה של הקואליציה בת חמש המפלגות. למצב זה אחראית מעל לכל העובדה, שהמדיניות הקואליציונית – חרף צירוף נסיבות בינלאומי נוח במיוחד – לא הצליחה לפתור אף אחת מן הבעיות הקשות של פיתוח המדינה וניצול מירבי של משאביה האנושיים והסביבתיים, כשם שלא עלה בידה להגיע להישג כלשהו בתחום ההתייעלות המוסרית והרפורמות הגדולות, החיוניות לקידומה האזרחי והתרבותי של איטליה. אולם אין ברצוננו לחזור עתה אל הפולמוס של העבר, כי אם להתרכז בסיכויים הנפתחים עתה באיטליה ובאירופה כולה לפני הכוחות השונים, המזדהים עם דרכה המסורתית של תנועת הפועלים. העובדה שנכנסנו לשלב היסטורי חדש מחייבת אותנו להתגבר על הוויכוח, אשר נסב על הסיבות שגרמו בעבר לפילוג המחנה במשך זמן כה רב. אפשר ליצור אחדות חדשה ולבנות יחסים חדשים על־ידי שימת מעיינינו בבעיות של היום ובסיכויי המחר, ולפעול במסגרת זו, כדי לאחד מחדש את הזרמים העיקריים, שהשמאל האירופי נחלק בהם בעבר.

לנו, הקומוניסטים, ברור כי אין אנו מייצגים את **כל** המסורת ואת **כל** היכולת של השמאל האיטלקי. היום קיים מחנה סוציאליסטי בעל חיוניות רבה. תהיה זו טעות לא להתייחס גם אליו. אולם תהיה זו טעות גדולה לא פחות מצידם של הסוציאליסטים להאמין, כי ביכולתם לעצב מדיניות של תמורה חברתית בלי להביא בחשבון את הרעיונות ואת העוצמה של המפלגה הגדולה ביותר בשמאל האיטלקי.

למעשה, כדי לתקוף את הבעיות המתעוררות בעידן זה באיטליה ובעולם, יש צורך לפעול למען תפיסת עולם הנשענת על שמאל רחב יותר, שמאל המבוסס לא רק על האלמנטים המסורתיים, אלא גם על החדשים – שהם תוצר של הניגודים בני־זמננו – ועל תנועות הקידמה האחרות, הן החילוניות והן הקתוליות. סיכויי הצלחתה של החלופה הדמוקרטית טמונים בהצטרפותם של כוחות אלה לתכנית מקיפה לחידוש פני המדינה.

לא יתכן להסיק מן הכשלון שהיה מנת חלקנו ב־14 ביוני אשתקד, כי עלינו להפסיק להלחם למען הרעיונות והערכים שהיו, והינם, סוד קיומה של מפלגתנו, ובהקשר רחב יותר – של שמאל רפורמי מודרני בכלל.

כדי להכין את המפלגה למבחן של מחוייבות גדולה, יש, כמובן, צורך לראות בבירור את הסבך ואת הקשיים. אבל תהיה זו טעות מצידנו לצמצם את שאיפותינו, ולא לראות בשינוי פניה של איטליה ובחתירה לקידמה את עיקר יעודנו. עלינו לפעול למען מטרות אלה, ולעשות לפתרון הבעיות הניצבות בפני העם, בפני העובדים, בפני האומה – ולא להשליך אהבנו על שיקום המפלגה בלבד. אין כל ספק שזו

מתוך Unita 29.7.1987. הועתק ב-The Italian Communists, מס' 3, יולי–ספטמבר 1987
תרגום: נורית גורן

מטרה לגיטימית והוגנת: אבל רק בתנאי שלא תיהפך לייאוש משתק אלא תפעל כגורם המדרבן להבין, לחשוב ולעשות. אין אנו יכולים להמתין לפעולתו המבורכת של הזמן ולהסתפק במודעות לעובדה שאנו כוח גדול.

מתבקשים פתרונות חדשים

לבעייתה של המפלגה נודעת חשיבות רבה בוויכוח הנטוש בקרבנו.

המודעות הרבה לצורך ברפורמה, אשר תאפשר למפלגה להיות ארגון המוני גדול וחזק במציאות של היום, כוח המבוסס על תכנית פוליטית מדוייקת והמסוגלת לעבוד בצורה מלוכדת, היא ללא ספק עובדה חיובית. יש להיאחז בצורך הזה כדי לאמת את קווי היסוד שהותוו בוועידה האחרונה ולחפש פתרונות חדשים בתחום הארגון וצורות החיים והפעולה של המפלגה, ולהתאימם לאוריינטציות ולברירות שאופיין כללי יותר.

מן הראוי כי מושב־סתיו של הוועד המרכזי יבחן בצורה מעמיקה יותר את בעיות המפלגה ויקבל החלטות. קביעת התאריך למושב זה אינה צריכה בשום פנים לדחות את מחוייבותנו לבסס ולהרחיב את קשריה המסועפים של המפלגה עם החברה, לעודד זיקות חדשות ולפתח את הפעילות המיליטנטית של הקומוניסטים.

לעומת זאת, אפשר וראוי בשעה זו להבהיר ולאמת אחדות מן השאלות החשובות ביותר במחלוקת. אני מתייחס לא רק להצעות לארגון־מחדש של מרכז המפלגה, אשר ייבחנו בבוא הזמן, אלא לשאלות־יסוד הנוגעות לזהות המפלגה ולדרכי פעולתה, וכן למערכת היחסים בין דמוקרטיה לאחדות.

עלינו להבהיר, כי תכונות־היסוד של המפלגה הקומוניסטית האיטלקית (מק״א) טמונות בדרכה ההיסטורית. כבר בימי האינטרנציונל השלישי היינו מפלגה קומוניסטית בעלת ייחוד פוליטי ותרבותי. יתרה מזו, מאז המאבק לשחרור, היינו למפלגה שעוצבה מחדש בהשראתו של הכוח הדמוקרטי והלאומי, והיא נושאת את עקבותיו הברורים. אם הצלחנו לעמוד בהצלחה באכזבות שהנחילה לנו ההיסטוריה, במשברים של התנועה הקומוניסטית ובנסיונות הסוציאליסטים בהתגשמותו, הרי זה משום שבססנו את האוטונומיה הפוליטית של מפלגתנו בצורה ברורה ומושלמת; משום ששמרנו על המסורת שלנו, אשר חרגה מזו של התנועה הקומוניסטית.

השלמנו את השלב הקשה אבל החיוני הזה עם ברלינגואר (Berlinguer). אין טעם, ואין כל תועלת בכך שהמפלגה תשקע בפולמוס בעניין ההחלטות הנוגעות להיערכות ולשאלות של אסטרטגיה בינלאומית, אשר קיבלנו במהלך עשרים השנים האחרונות.

הפרוייקטים ונסיונות הרפורמה שנעשו בברית־המועצות ובארצות סוציאליסטיות אחרות, אנו מתייחסים אליהם בחיוב ושומה עלינו להעניק להם סיוע פוליטי, מאשרים את צדקתן ותקפותן של עמדותינו. הם מאשרים את האמונה במחוייבותנו לפעול ולהיאבק למען פתרונות חדשים, שתכליתם לחולל תמורה דמוקרטית במערב אירופה – ברוח ערכי הסוציאליזם ורעיונותיו.

המפלגה הקומוניסטית האיטלקית העלתה תרומה חשובה משלה בתחום המאבק הרעיוני והמעשי לכל אורך הדרך, שהיתה זרועה עימות תרבותי ופוליטי מתמיד ולעתים קרובות קשה ומר, עם ההתנסויות הגדולות והמגוונות של תנועת הפועלים. היא גם הוכיחה את עצמה ככוח רפורמיסטי גדול ומתקדם, וכמרכיב חיוני של השמאל האיטלקי והאירופי.

משום כך, משמעותן של ההחלטות שקיבלה ועידת המפלגה היתה, מעל לכל, מתן אישור להתפתחותה ההיסטורית. ומעבר לפילוג, דבקות באידיאלים שהם חלק מן המורשת המשותפת של השמאל האירופי – מורשת המעוגנת בהתנסות המעשית ובתרבות של המוני העם – ועיקרה מתן תוקף וזכות לעבוד, לחרויות הדמוקרטיות, לשלום ולאחווה בין העמים. זהו הביטוי הברור ביותר להחלטתנו להיות חלק מן המאמץ הדרוש כדי לתת סיכוי חדש לקידמה ולשמאל באירופה ובאיטליה.

צדקת קיומה, זהותה ועתידה של מק״א טמונה בתכנית הפוליטית שבכוונתנו לממש, ושהיא פועל־יוצא של רעיונות וערכים אלה.

פעולה מתואמת, תקיפה ומלוכדת לפי קווים אלה תבהיר ביתר שאת את מהותה ואת תיפקודה של המפלגה. היא תבהיר מי אנו ומה ברצוננו להיות: כוח שליט הפועל למען תמורה דמוקרטית בחברה ובמדינה האיטלקית, יהיה מעמדנו אשר יהיה.

במהלך העשור האחרון חל במפלגה שינוי ניכר. קמעה קמעה התגברנו על תפיסת ״הגיוון״ במפלגה, שאפשר היה להבינה כביטוי לכוונות מסוימות, או כהתפצלות כיתתית לעומת לכידותם של הכוחות האחרים. האופי החילוני של המפלגה זכה להדגשה בקשרים המסועפים שהיא קיימה עם הכוחות הפוליטיים האחרים בתחום של גילויי סולידאריות, כריתת הסכמים וממשל שמאל. אופיה החילוני של המפלגה אף מצא את ביטויו במערכת היחסים עם התרבויות השונות הקיימות בחברה האיטלקית והמשתקפות בהרכב המפלגה.

תהליך זה היה בעיקרו חיובי. עם זאת, אין ספק שהוא אף גרם לטשטוש היסודות המיוחדים והתכונות האופייניות למפלגה.

אולי מוטב לומר כי למעשה לא הצלחנו להעניק למפלגה, השואפת להיות כוח מודרני, דמוקרטי ורפורמיסטי, בסיס מחודש במונחים של ערכים, תרבות פוליטית ותכנית, בלי להחליש את מאמציה הרעיוניים והמוסריים, ובלי להעיד על אופיה הלוחם, על קשריה עם ההמונים ועל ליכודה הפנימי.

המחבר היה מנהיג המפלגה הקומוניסטית האיטלקית.

עשרים שנה למותו של מרטין לותר קינג

דמותו של מהפכן אמיתי

הדבר המוצלח ביותר שקראנו על יום ההולדת של מרטין לותר קינג, אשר צוין כיום חג לאומי ב־18 בינואר, היה הקטע השנון של וינסנט הארדינג שהופיע ב"ניו יורק טיימס" באותו יום. וינסנט הארדינג עבד יחד עם קינג, והוא עתה פרופסור לדתות ולתמורה חברתית בבית־הספר לתיאולוגיה על־שם איליף בדנוור, קולורדו.

הדרך הקלה ביותר לחלוק כבוד לקינג, מעיר הארדינג, הוא "לתארו כמנהיג אדיב, עדין ונוח־לשכנוע של מאבק ידידותי לאינטגראציה גזעית". נוכל להוסיף, שזה אכן היה, ללא ספק, המניע שהביא את הממסד השליט בארצות הברית להפוך את יום הולדתו של קינג ליום חג לאומי. "אולם", ממשיך הארדינג, "אם נבחר בדרך זו, לא זו בלבד שנשפיל את זכרו ואת משמעותו של ד"ר קינג ונמעיט מערכם, אלא גם נשלול מעצמנו ומילדינו הזדמנות נפלאה להתמודד עם האמת".

בהמשך המאמר עוסק הארדינג בטבעה של אמת זו, עובדה בסיסית, שאינה מובנת היטב לרבים ממעריציו של קינג, היא כי "האיש שנורה על מרפסת המלון בממפיס לא היה אותו אדם שעמד באור השמש הנעימה במצעד שעלה לוושינגטון בשנת 1963.



מרטין לותר קינג: הד לעבר מביך?

"החיפוש המתמיד אחר האמת הוא ששינה אותו. דאגתו לצדק, אהדתו לעניים, עמידתו האיתנה נגד המלחמה, אמונתו העמוקה שהווייטנאמים, הרוסים והקובנים הם ילדיו של האל האוהב לא פחות מאתנו כל אלה עשוהו, כפי הנראה, למנהיג הלאומי השנוי ביותר במחלוקת – ולדעתו של ג'. אדגאר הובר, המסוכן ביותר בארץ זו.

(מתוך מאמר מערכת ב– MONTHLY REVIEW, מס' 9, פברואר 1988.

תרגום: נורית גוך.

״מרטין לותר קינג של 1968 היה המטיף והמנהיג של המאבק למרי אזרחי נגד המלחמה הבלתי צודקת בווייטנאם. באומץ לב רב כינה את האומה האמריקנית ״ספק האלימות הגדול ביותר בעולם כיום״, ודחק בנו לסגת מן ההישענות על פתרונות צבאיים. הוא עודד צעירים לא לשרת בצבא והיתרה בהם שלא לתמוך במאבקה של אמריקה נגד הקומוניזם, אשר שם למעשה קץ לתקוותם של העמים העניים והלא־לבנים בעולם כולו.

״אותו מרטין לותר קינג קרא לחלוקה מחדש של העושר ושל הכוח הפוליטי בחברה האמריקנית כדרך לספק מזון, לבוש, מחסה, טיפול רפואי, תעסוקה, חינוך ותקווה לכל תושבי הארץ.

״ואמנם, המפעל הארגוני האחרון שלו היה נסיון להקים את מה שכינה ״צבא מהפכני בלתי־אלים״ של עניי כל הגזעים – יחד עם ידידיהם מכל הצבעים והמעמדות – כאתגר לאומה. הוא היה משוכנע, שזו הדרך היחידה להפוך את אמריקה האהובה עליו למקום שבו החמלה האנושית ולא הרווח הכספי תהיה מילת המפתח״.

הארדינג אומר, בקיצור נמרץ, שבשנותיו האחרונות נעשה מרטין לותר קינג מהפכן אמיתי. והוא מוסיף, במידה רבה של הגיון, כי ״רבים מאלה שעבדו עמו משוכנעים, שההתגרות הגוברת אשר השתמעה מן המלים, המעשים והכוונות שלו בשנים האחרונות לחייו הם הסיבה שבגללה נרצח – ולא משום שהאמין בכך שילדים שחורים ולבנים צריכים לשלב ידיים״.

לאחר מכן שואל הארדינג: ״מה נעשה באותו מרטין לותר קינג?״ את תשובתו הוא מנסח בצורת סדרה של שאלות נוספות, המסתיימת בשאלה הבאה: ״האם הוא גיבור אמיתי התובע מכולנו לחזור ולבדוק את אורח חיינו, את התחייבויותינו ואת מטרותינו האישיות והציבוריות? או שמא הוא סמל מת של יחסי ציבור, הד קלוש של עבר מביך, נושא של תפילות חסודות, סיפורים שאין בהם איום ומלים מרגיעות?״

לגבי מרבית האמריקנים מצאה השאלה את פתרונה, לרוע המזל, במבול המלים ששפכו אמצעי התקשורת לרגל יום הולדתו של קינג. לגבי אלה מאתנו העומדים בשמאלה של המפה הפוליטית, לעומת זאת, יש תשובה ברורה לא פחות: מרטין לותר קינג אמנם היה גיבור אמיתי, והדרך הנאותה היחידה שבה נוכל להוקיר את זכרו היא להקדיש את עצמנו, בצורה גלויה וגאה, להתחייבויות ולמטרות אשר אימץ לעצמו לפני מותו.

למען סוציאליזם פלורליסטי

For Pluralist Socialism By Michael Rustin London: Verso Press, 1985. Distributed By Schocken Books, 274 pp.


קראת סיום ספרו על ההיסטוריה האינטלקטואלית המודרנית, **בעקבות המאטריאליזם ההיסטורי** (In The Tracks of Historical Materialism) קורא פרי אנדרסון להוצאת ספר תיאורטי מוסמך על האסטרטגיה הפוליטית הסוציאליסטית. ספרו של מייקל רסטין **למען סוציאליזם פלורליסטי** מהווה תרומה בריטית למאמץ הזה. אולם, אף שהוא עוסק בסוגיות אלקטורליות וקונסטיטוציוניות, ועומד על הזיקה שבין פוליטיקה סוציאליסטית לבין מדיניות ציבורית תעשייתית, אזורית וחברתית, אין רסטין עונה על הצורך ב"פוליטיקה של הסוציאליזם-האפשרי" אשר לו מייחל אנדרסון. לבד מהעדרה של מסגרת השוואתית רלוונטית בספר, אין הוא יכול להיחשב לנסיון מוצלח לניתוח אסטרטגי, משום שמטרתו להצעיד את השמאל הבריטי קדימה באופן יחסי בלבד, תוך דחיית המעמד הסמכותי שרכש לו הימין החדש בחברה במרוצת השנים, במקום לקשר את התהליך של חידוש התנופה ליעדים פוליטיים ארוכי טווח.

חרף האמור לעיל, מהווה הספר **למען סוציאליזם פלורליסטי** תרומה חשובה לדיון ב"בעיות של תוכנית-פעולה פוליטית", המציקות לשמאל בקאפיטליזם המתקדם. תחילה מעלה רסטין מספר בעיות־מפתח חברתיות, שלהן הוא מציע פתרונות בני־ביצוע, המבטיחים להקל במקצת את מצבם של העניים ושל בני מעמד הפועלים ולהשיב על כנה את השפעת התנועות השמאלניות. לדוגמה, הוא דן בבעית הריכוזיות בקבלת החלטות ממשלתיות ומסיק, כי מאבק עממי לניתוב העוצמה הפוליטית לאפיקים אזוריים יקדם את ייצוגה של תנועת העבודה בקביעת המדיניות, ויחזק את הקשר בין הערכים השמאליים והדמוקרטיים. בנוסף למדיניות האזורית, דן רסטין בצפון־אירלנד (בהציעו תוכנית מורכבת של העברת אוכלוסין, שתאפשר ייצוג עצמי לפי קווים עדתיים), בייצוג יחסי (אשר המחבר תומך בו משום שהוא יאפשר למפלגת הלייבור להשיב לעצמה תומכים חדשים בני המעמד הבינוני), במדיניות התעסוקה (הוא קורא לזכות חוקתית לעבודה), בדמוקרטיה תעשייתית (באורח ספציפי, בייצוג האיגוד המקצועי במועצות המנהלים של תאגידים), ובמדיניות חינוך והשכלה בהציעו להנהיג חינוך אקדמי ומקצועי מקיף לאחר גיל 18.

אף שפתרונות אלה נראים כרשימת משאלות של האגף השמאלי הרפורמיסטי, טוען רסטין כי מבחינה הגיונית ופוליטית הם חלק בלתי־נפרד של התוכנית לחידוש פני השמאל. הצד המשותף לכל הבעיות הוא, שכל אחת מהן נתונה במידה מכרעת להשפעת המדינה הקפיטליסטית והמדיניות הממלכתית. לפתרונותיו המוצעים של רסטין שני מאפיינים משותפים: ראשית, הם מתמקדים בדאגותיהם הממשיות של אותם מעמדות ושברי־מעמדות הקשורים באורח מסורתי עם השמאל, במיוחד מעמד העובדים בעלי הצווארון הכחול. דגש זה נובע מאמונתו של רסטין כי, לפחות במידה שהדבר נוגע לחברה הבריטית, מלחמת המעמדות ואופי היחסים המעמדיים קובעים ביסודו של דבר את מסגרת הברירות הניצבות בפני הפרט בזירה הפוליטית. שנית, רסטין גורס, כי הרפורמות שלו, או רפורמות כיוצא בהן, יכולות למלא תפקיד בחיזוק הקשר (או בכינונו במקרים מסוימים) בין השמאל לבין צעדי הקידמה הדמוקרטיים. ביצירתו של קשר כזה, סבור רסטין, ניתנת לשמאל במשטר הקפיטליסטי המתקדם הזדמנות לנקוט מדיניות "אנטי־הגמונית", דהיינו להתייצב נגד הכוחות הפוליטיים המבטאים אינטרסים קפיטליסטיים וממלכתיים.

ניתן לזהות טענה זו כניאו־גרמסית, כפי שאכן טוען רסטין עצמו. הדגש שהוא שם במציאת יסודות חומריים להערכותם מחדש של חלקי־מעמדות שונים, וברפורמות דמוקרטיות המחזקות את הכוחות השמאלניים.ומשקפות גישה חילופית לפוליטיקה, יש בהן הרבה מן המשותף עם אסטרטגיות אירו־קומוניסטיות. מבחינות רבות, הספר שלפנינו הוא חלק מספרות אירו־קומוניסטית, שחלק ניכר ממנה מבוסס על גרמסי. השאלה עד כמה מבוסס פירושו של גרמסי, היא עתה נקודה השנויה במחלוקת; ספרו של רסטין הוא תרומה לספרות המכנה עצמה ניאו־גרמסית, והתחילית "ניאו" חשובה בהקשר זה.

רסטין מתבסס גם על תיאוריה פוליטית שונה לחלוטין מזו של גרמסי, היא התיאוריה הפוליטית הפלורליסטית החדשה, התיבה "פלורליסטית", בהקשר זה אינה מתייחסת לרעיונות של אנשי מדע־המדינה בארה"ב אחרי מלחמת העולם השניה,

---

מתוך SCIENCE AND SOCIETY, ארה"ב, אביב 1988, כרך 52, מס' 1.

תרגום: עמוס פלד

אשר הכריזו כי אמריקה היא אוטופיה פלורליסטית. תחת זאת מחקה רסטין את התיאורטיקנים שלאחר השמאל החדש, הטוענים כי הפלורליזם כערך מופשט הוא חיובי ביסודו, וכי ניתן לאמץ הגדרה נורמטיבית של הפלורליזם, אשר על בסיסו יכולים אנו לבקר את המערכות הפוליטיות הקפיטליסטיות המתקדמות.

נראה כי מייקל וולצר, חסיד נודע של גירסה זו של הפלורליזם, השפיע על עבודתו של רסטין. הפרק התיאורטי ביותר, ואולי המעניין ביותר, בספר, הוא זה העוסק בתיאוריה של וולצר על "שוויון מורכב" (complex equality). וולצר מגן על תפיסה של שוויון המכירה ברב־גוניות של בסיסי העוצמה ופעולת הגומלין החברתית. תכנית־פעולה דמוקרטית תשאף להגן על רב־גוניות זו ולהבטיח, כי בכל הקשר שהוא תיכפה מידה מסוימת של שוויון. תצפיתו העיקרית של רסטין לגבי שוויון מורכב היא, כי הוא הופך לצורה של רלטיביזם ליברלי. על כן הוא מדגיש את הרלבנטיות הנמשכת של הביקורת הסוציאליסטית על החברה הקפיטליסטית, ביקורת שלפיה תחומים שונים בחברה קשורים, בדרכים מסובכות, ביחסי השליטה הנובעים מיחסי הייצור הקאפיטליסטיים. דיונו של רסטין בנקודות אלו בהיר ביותר וחופשי ממשחק מלים דוגמטי.

אם לשוב למוקדו העיקרי של רסטין, הפוליטיקה הבריטית, מעניין לגלות עד כמה הוא דוחה את אפשרות חידוש פניו של השמאל בהיעדר מחוייבות (א) לכינוס מחדש של יחסים מעמדיים, (ב) לקידום יעדים רפורמיסטיים דמוקרטיים; (ג) לפלורליזם אמיתי. בעוד שבטווח הבינוני אפשר שרסטין צודק (בלי להתייחס לפתרונותיו המוצעים לגופם), הרי שבטווח הקצר ברור, כי לפחות בבריטניה, הימין החדש ניצב בפני בעיות וסתירות משלו.

הספר **למען סוציאליזם פלורליסטי** עשוי להיראות בעיני קוראים סוציאליסטיים רבים כזהיר מדי בניסוחיו. אחדות מהצעותיו של רסטין פחות מרשימות מכפי שהתכוון להציגן, או שהן אוטופיות במובן הגרוע ביותר. אוטופיות במובן הטוב, דהיינו דרכי־פעולה סוציאליסטיות, נדונות בספר בצורה שולית בלבד. מטרתו של רסטין היא לקבץ מחדש את כוחות השמאל תחת דגלי הדמוקרטיה והפלורליזם, כדי לשפר באורח מיידי את מצבם. יש מרחק רב בין גישה זו ובין השאלה הרחבה יותר של הנהגת שינויים רדיקליים בני־קיימא. לספרו של רסטין יש זכות כפולה. ראשית, הוא משיג מידה של בהירות ואנושיות, שטוב היה אילו יצירות אחרות העוסקות באסטרטגיה סוציאליסטית היו מחקות אותה. שנית, הוא מדגיש את מרכזיותה של הפילוסופיה הפוליטית בהתפתחות הפוליטיקה הסוציאליסטית. מחשבה סוציאליסטית צריכה לא רק לתרום לתיאוריה הפוליטית; היא חייבת גם לינוק ממנה.

Kent Worcester ☐ קנט וורסטר

סוציאליזם, כלכלה ופיתוח

By Alec Nove, Allen Unwin
Winehestes, MA, 1986, 280 pp.

נושאים אחדים עוברים כחוט השני ברוב המאמרים בקובץ זה, המוכרים אל נכון לקוראי כתביו האחרים של נובה. ראשית, מועלית כאן ההנחה, כי אין לשאת אי שוויון גדול בחלוקת העושר וההכנסה. שנית, מובעת ההשקפה, שהן התיאוריה הכלכלית הניאו־קלאסית והן התיאוריה הכלכלית המארקסיסטית אינן יכולות לשמש מדריך טוב לקובעי המדיניות. שלישית, מועלית הסברה, כי אל להן למדינות הפחות־מפותחות לנסות ולחקות את המדיניות שהוליכה לתיעוש מהיר בברית־המועצות. רביעית, מובאת המסקנה, שהסדר הכלכלי הטוב ביותר חייב לשלב מידה מסוימת של תכנון מרכזי עם מינון בריא של קבלת החלטות מבוזרת, המבוססת על מחירים הנקבעים בשווקים החופשיים.

הקובץ **סוציאליזם כלכלה ופיתוח** מכיל 13 מאמרים, המקובצים יחדיו תחת ארבע כותרות: "פיתוח", "בעיות בתורת הכלכלה המארקסיסטית והסובייטית", "הכלכלה הסובייטית כיום", ו"פוליטיקה ומשפט". המאמר הראשון, "הכלכלה המדינית של שלטון איינדה" קובע את הטון לגבי רוב המאמרים האחרים, ומספק לקורא הרבה מן הניחוח של הטיעונים שהוא מפתח מאוחר יותר. נושאי־היסוד הנזכרים לעיל בולטים במאמר העוסק בחקלאות הסובייטית בשנות ה־80 כבמאמר שכותרתו "העוני של המיקרו־כלכלה", כבמאמר הדן במשגים של ממשלת "האחדות העממית" בצ'ילה.

במאמר על שלטון איינדה טוען נובה, כי ייתכן והתוכנית הכלכלית הרדיקלית שהופעלה על־ידי ממשלת האחדות העממית בצ'ילה בשנים 1971-1973 אחראית לנפילתה לא פחות מן הפעולות החשאיות של סוכנות הביון המרכזית של ארה"ב והמצור הכלכלי שהטיל על צ'ילה, ממשל ניקסון. תוכנית זו כללה תפיסת מספר גדול של פירמות, בנסיון ליצור גוש דומיננטי של רכוש ציבורי. ברור כי הפירמות שהשתלטה עליהן המדינה אמורות היו להניב עודף הכנסה, שניתן להשקיעו ולהשתמש בו כדי לפצות את הירידה בהשקעה הפרטית. אולם בסופו של דבר, היה צורך לסבסד את הפירמות שעליהן השתלטה המדינה. על כן, תחת שתתרומנה לפיתוח, הן היו לנטל כספי על האוצר ואחד הגורמים שתרמו לאינפלציה.

אולם אין פירוש הדבר כי לא היה צריך להלאים אף אחת מהן. אין ספק כי החברות הרב־לאומיות לכריית נחושת, שזכו בשעורי תשואה גבוהים על השקעותיהן והניבו 80% מהכנסותיה של צ'ילה במטבע זר, היו מועמדות ראשיות להלאמה. ברם, האם היה צורך להשתלט על פירמות אחרות? נובה אינו משיב על כך, אף כי מאמרו מזמין שאלה זו, כשם שרוב המאמרים האחרים בספרו מעוררים את השאלה הבסיסית יותר: כיצד תיראה תוכניתה של ממשלה סוציאליסטית במדינה פחות־מפותחת?

על שאלה אחרונה זו מנסה נובה להשיב במאמרו **תורת הכלכלה של הסוציאליזם האפשרי**, אשר נכתב לאחר שאחרון המאמרים בספר הנסקר ראה אור. תשובתו של נובה, שאת יסודותיה ניתן למצוא גם במאמריו, היא כי את ההלאמות יש להגביל לחברות מונופוליסטיות פרטיות גדולות; יש להמנע מפיקוח על המחירים, למעט במקרים שבהם הדבר דרוש כדי לאכוף על מונופולין פרטיים להתנהג כפירמות תחרותיות; אין להתיר העלאות שכר שאינן נובעות מעליית פריון העבודה, ויש לעודד השקעה פרטית. אך באורח בסיסי יותר נראה, כי תשובותיו הן, שאין בנמצא תוכנית אחת, שלפיה חייבות לפעול כל המדינות הפחות־מפותחות. תחת זאת חייבים המתכננים הסוציאליסטיים להמנע מתיאוריות גרנדיוזיות ולנקוט במקומן גישה פרגמטית יותר של עלות־תועלת ושל כלכלה מעורבת, ככל שנוגעים הדברים לפיתוח. לעולם אין מטרתם צריכה להיות לבנות מחדש את הכלכלה באופן שתתאים לתפיסתם לגבי השאלה כיצד חייבת להיראות כלכלה סוציאליסטית, אלא להבטיח כי רמת חייו של מעמד העובדים תשתפר בהתמדה. במקום לראות, למשל, בהלאמה צעד ראשון בכינון כלכלה ממורכזת, עליהן להבין כי תכנון מרכזי איננו תרופת פלא לתת־פיתוח. על כן, במקום לשקול הלאמת מגזרים שלמים בכלכלה, חייבים קובעי המדיניות הסוציאליסטיים במדינות פחות־מפותחות בעלות כלכלות־שוק, לחשוב במונחים של עלות־תועלת בבואם להלאים פירמות בודדות.

מאידך גיסא סבור נובה, שקובעי המדיניות בברית־המועצות ובמדינות אחרות בהן המגזר הפרטי

מתוך REVIEW OF RADICAL POLITICAL ECONOMICS
ארה"ב, כרך 19, מס' 2, 1987.
תרגום: עמוס פלד

איננו משמעותי והמתכננים מופקדים על הקצאת משאבים בלבד, חייבים לשקול צעדים להגברת תפקידו של השוק. במאמר שכותרתו "בעיותיהם הכלכליות של יורשי ברז'נייב", לדוגמה, הוא משיא למתכננים הסובייטיים את העצה הבאה: "ניטשו את התכנון המנחה המרכזי לתפוקה" ו"בטלו את השיטה של הקצאת משאבים מינהלית... פעלו מהר ככל האפשר לביטול פיקוח על חלק גדול של המחירים... הסתמכו יותר על מניע רווח, תוך הבטחה בר־זמנית של מיסוי פרוגרסיבי, אשר הגדלת אי־שוויון בהכנסה אינו תורם לו... עודדו יוזמה ותחרות". מאמר זה, שנכתב לפני עשר שנים, נקרא כעצה אקטואלית, הניתנת כיום למנהיג ברית־המועצות מיכאל גורבצ'וב על־ידי ליאוניד אלבקין ואבל אגנבגיאן מן האקדמיה הסובייטית למדעים, ואחרים.

נקודת היסוד היא, כי השענות על תכנון מרכזי ועקיפת השוק מכל וכל הן משגה. כלשונו של נובה "אין אנו תוקפים את התכנון, שהוא אכן דרוש, אך אשר עליו להתייחס בראש וראשונה ליצירת כושר ייצור חדש, דהיינו להשקעות גדולות המשפיעות על מבנה תעשייתנו וחברתנו... אולם עלינו להכיר בכך, שאין אנו יכולים לתכנן באורח מרכזי את הרכבם של כל החומרים שמהם ייוצרו נעלים..." על כן חייבים הסוציאליסטים לחפש "מבנה כלכלי חדש, אשר ישלב בתוכו תכנון ושוק, מרכוז של החלטות יסוד ודירבון יוזמה מקומית, אחריות ניהולית בהשתתפות העובדים, תמריצים חומריים ואידיאולוגיה שוויונית."

מה שמדגיש איפוא, נובה במאמרים אלה הוא, כי אין הגדרה מדוייקת ל"סוציאליזם", ואין מדינה "סוציאליסטית" בה אין השוק ממלא ולו תפקיד מוגבל בקביעת אופן הקצאת המשאבים. על כן, שאלת המפתח איננה אם כלכלה של יוזמה פרטית, שוק חופשי או כלכלה "סוציאליסטית" מתוכננת באופן מרכזי טובה יותר. השאלה היא מהו השילוב הטוב ביותר של תכנון וכלכלה. וכפי שמציין נובה, מציאת התמהיל הטוב ביותר לעולם אינה קלה. אולם מה שמפריע לו יותר מכל הוא, שקובעי־מדיניות מארקסיסטיים במדינות פחות־מפותחות מתעלמים תכופות מנקודה ברורה זו. קובעי־מדיניות רבים, בעקבות מארקס ולניין, סבורים כי משיולאמו כל עמדות המפתח במשק ותיקבע תוכנית מרכזית, ייפתרו כל הבעיות הכלכליות של ארצותיהם. הנחות קלילות נוחות אלו, הן שנגדן יוצא נובה בזעם רב במאמרים הללו. תגובתי היא: "המשך לזעום!"

פול קנטור ☐ Paul Cantor

חידוש פניה של האסתטיקה

Reconstructing Aesthetics edited by Agnes Heller and Ferenc Fehér
Oxford: Basil Blackwell, 1986.


ספר Reconstructing Aesrthetics (חידוש פניה של האסתטיקה) הוא קובץ מאמרים שנכתבו בידי חברים ב"אסכולת בודאפשט", אשר כללה עמיתים וחסידים של לוקאץ'. שמו של הספר הוא שאלה לא פחות משהוא פרוייקט. האם ניתן לחדש את פניה של האסתטיקה הפילוסופית? אנו יכולים לראות זאת כשאלה שמציב העידן הספקני הבתר־מודרני למודרניות, אשר כאילו מיצתה את הפוטנציאל המשחרר הגלום בה. במאמר "הצורך באסתטיקה ואי־היכולת לשנותה", הפותח את הקובץ, טוענים העורכים, ש"כל אסתטיקה משמעותית היא גם סוג של פילוסופיה של ההיסטוריה". אם אמנם כך הוא, כי אז האסתטיקה, לא פחות מאשר הפילוסופיה של ההיסטוריה, נפלה כנראה קורבן לדיאלקטיקה של תנועת ההשכלה. וכי מה כבר אפשר להציל ממסורת של תיאוריה אסתטית, אשר עצם מבנה נחשב לאנטינומי (משמע מנוגד לחוקים כלשהם, לרבות חוקים מוסריים)?

אין להבדיל בין האסתטיקה לבין האמנסיפציה של האמנות בחברה הבורגנית. היא תוצר של התמוטטות החברה המסורתית (המעמדית) ושל הקהילה ההומוגנית של אניני הטעם, תהליך שנמשך מתקופת הרנסאנס ועד למאה השמונה־עשרה. כתוצאה מתהליך השחרור הזה נחלקה ההגות לשלושה תחומים: דת, מדע ואמנות. הופעתו של תחום אסתטי אוטונומי הולידה את המושג האוניברסאלי "אמנות", אשר נועד למלא את החלל שנותר לאחר אובדן המשמעות המסורתית המובנת־מאליה של האמנויות.

האמנסיפציה, כלומר היעלמותו של הקונסנזוס, מפעילה את הדיאלקטיקה של האוניברסליזציה (אמנות) ושל האינדיווידואליזציה (יצירות אמנות). אם תפקידה של האסתטיקה הוא להניח את הבסיס הפילוסופי לאמנות משוחררת, כי אז ההערכות הקונקרטיות שלה הופכות ל"החלטות אידיאולוגיות אינדיווידואליות". הנחת־היסוד של הספר טמונה באנטינומיה שלו, אשר מוצאת את ביטויה המובהק

בדבריו של שאנדור ראדנוטי (Sandor Radnoti): "ההפרדה בין הערכה המבוססת על טעם לבין שיפוט אסתטי היא תוצר של העידן הבורגני, שבו שוב לא קיימת קהילה בעלת מערכת ערכים משותפת, חד־משמעית אשר (מחוסר מודעות היסטורית) אין עליה עוררין". מן המודעות ההיסטורית החדשה הזו השתמע, שהאמנות והאסתטיקה המשוחררות נולדו מן המאבק בין הקדמונים לבין זמננו, וכי התפקיד ההיסטורי של האסתטיקה הוא לתאר בפרוטרוט את האמנות בחברה הבורגנית ולהעניק לה לגיטימציה. במבט לאחור יכולים אנו לראות כי האסתטיקה הקלאסית נכנעה לכור מחצבתה, המאבק, בצורת תיאוריות על הדקאדנס, וכי מאז ימי הגל ואילך היא נשאה בתוכה את ניצני הבתר־מודרניות שלה. הפרי הראשון של המודעות ההיסטורית, בעיית ההיסטוריות והתקפות של יצירות האמנות, התנקם באסתטיקה של אדורנו ולוקאץ', אשר התלבטו קשות ביחס לאמנות המאה העשרים. האסתטיקה הקלאסית יכלה להמשיך את קיומה רק על ידי הדגשת המשבר המתמיד שבו שרויה האמנות המודרנית, כלומר – האמנות הבתר־מודרנית. חידוש אופיה האנטינומי של האסתטיקה בידי הלר ופהר הוא ניתוח לוגי יותר מאשר היסטורי. יתרונו הגדול בכך, שהוא משאיר על כנה את הדיאלקטיקה של האמנסיפציה, ונקודה זו היא שמאפיינת יותר את הספר שלפנינו.

משבר האסתטיקה הקלאסית כתיאוריה של האמנות הבורגנית בא לידי ביטוי בפסימיות התרבותית, באנטי־קאפיטליזם הרומנטי של לוקאץ' הצעיר, אשר בפנייתו אל "המיסטיות של האירוניה" חזה את הדיאלקטיקה השלילית של אדורנו. מאמרו המאלף של פהר "האם הרומן הוא פרובלמטי?" מאשר את הדיאלקטיקה של האמנסיפציה אל מול הפסימיות והקדרות של "התיאוריה של הרומן", בצאתו להגנתה התקיפה על המודרניות. מאז "דון קישוט" ואילך, פירושו של ניכור הוא גם החופש שלא להזדהות עם עולם נתון, שמשתקף ומתממש במבנה המקרי של הרומן: "יצירת מבנה של מודעות המודעת לחלופות, גם לה יש חלופות הנוגעות לאפשרויות הגלומות בה עצמה". "בעצם צורתו מגלה (הרומן) את המתח האתי העיקרי הטמון בחיי האדם" לאמור החיפוש האוטופי האמיתי אחר מירב אפשרויות ההומאניזציה בעולם המודרני. הגנתו של פהר על האמביוואלנטיות שברומן, קרובה להגנתו האמביוואלנטית של טאמאש (G.M. Tamas) על איריפידס (וסוקרטס), כנגד התקפתו של ניטשה על האופי המוסרי־ביקורתי של

המחברים השתתפו בכנס הבינלאומי לפתרונות סוציאליסטיים, שהתקיימו בארץ בינואר 1988. סקירתו של רוברטס, המלמד גרמנית באוניברסיטת מוראש שבמלבורן, אוסטרליה, פורסמה ב־ CULTURE & SOCIETY THEORY, מס' 4, נובמבר 1987.
תרגום: נורית גורן.

הפילוסופיה. לגבי טאמאש, הפילוסופיה אצל איריפידס נעשית טראגית, כשמיתוס טראגי מפנה את מקומו למודעות הטראגית והביקורתית לאי־הצדק השורר בעולם.

הדחייה הזו של סיום ("טראגי") על־ידי פהר וטאמאש חלה גם על המאמר "שיפוט אסתטי ותפיסת העולם בציור" של מיהאלי ויידה (Mihaly Vajda), שגם הוא עוסק בעיקר בתיקונים מרחיקי־לכת למשנתו של לוקאץ'. הנושא הנדון הוא תפיסתו של לוקאץ' לגבי הריאליזם בציור כמייצג את העולם הנראה, תפיסה המוצאת את ביטויה בעבודתו המאוחרת "אסתטיקה". לגבי ויידה, מגבלות עמדתו של לוקאץ' מתבטאות בהתמקדותו שאינה מאפשרת לו להכיר בעובדה, כי האילוזיוניזם הוא המסגרת שאין לחרוג ממנה של עידן המודרניות באירופה. השאלה הניצבת בפני התיאוריה של האסתטיקה היא, אם כן: מדוע היתה הכמיהה הזאת מיוחדת לתרבות האירופית המודרנית? תשובתו של ויידה היא: תפיסת העולם הבורגנית, "אשר נותקה מחבל הטבור של הקהילה" החדירה באמנות את רוח הראציונליזם, שלגביה "מטרתה של האמנות (כולל ציור), כמטרתו של המדע, להכיר את העולם הנראה". אין להבין את נטישת המסגרת האילוזיונית בציור של המאה העשרים כמצב של משבר, אלא כהופעתה של אמנות חדשה. ויידה דוחה את המסקנה המדברת על משבר, וטוען כי הציור הבתר־אילוזיוניסטי (ובמובן זה – הבתר־מודרני) יוצר חזון חדש של העולם, אבל אין פירוש הדבר לידתה של חברה חדשה.

כאשר ויידה מנתק את הקשר אמנות חדשה / חברה חדשה, הוא מתווה כאילו את התחום של החדש, המונח ביסוד ההפרדה של פהר בין התיאוריות על סופה של האמנות ובין הבתר־מודרניות שבה אנו שרויים. במאמר "מה צפון מעבר לאמנות? על התיאוריות של הבתר־מודרניות", מונה פהר שלוש תיאוריות מייצגות על סופה של האמנות – תיאוריית האוואנגארד של בירגר (Burger), האסתטיקה השלילית של אדורנו, וקריאת התגר של תרבות־הנגד על ההיררכיות – וחושפן לביקורת, שאינה רואה ביצירת האמנות המופתית את הבריח התיכון של התרבות המסורתית אלא את התגשמות החדש האותנטי; "ציוני דרך המובילים לעולמות חדשים של חוויה חושית, רגשית ואמנותית". אין ספק, שדחיית אפשרות קיומו של החדש על־ידי אדורנו ובירגר, ונטישת כל אמות המידה לגבי החדש על־ידי תרבות־הנגד, מתכחשים מעצם הגדרתם לאפשרות חידוש פניה של האסתטיקה.

נגד האליטיזם

במאמר "תרבות להמונים" תוקף גם ראדנוטי את האליטיזם של אדורנו, המפריד את האמנות המשוחררת לשני תחומים מנוגדים בתכלית. הוא מתנגד לגירסה זו של הדיאלקטיקה של האמנסיפציה אשר אינה מכירה בכך, שתהליך האמנסיפציה עצמו הוא הוויכוח הערכי בין אמנות גבוהה ונמוכה. הוא מציע דרך אחרת להבנת הדיאלקטיקה. התפיסה האוניברסלית של "אמנות" מנתקת את האמנות כולה מהקשרה המקורי, ומביאה בכנפיה את החופש לקבל או לדחות, המשולב ביצירת האמנות במושגים של פתיחות היצירה. כתוצאה מכך נעשה מושג האמנות פחות ופחות מוגדר, עד כדי התפוררות מוחלטת של ההתנגדות הקשוחה לאמנות גבוהה וקאנונית ולבת־לווייתה הנערצת – תרבות להמונים. אולם כמו פהר, דוחה גם ראדנוטי את ערגתה של תרבות־הנגד לחזרה אל הקהילה, ואת החלום המהפכני על "השונה לחלוטין", כחלופות תקפות או חיוניות לשינוי פניה של התרבות. יש לשים קץ ל"מלחמה לשחרור האמנות" (לוקאץ'), תוך שמירה על ההישגים שיש בהם פוטנציאל אוניברסלי. אם על־ידי הפרדת האמנות מהקשרה הצליח מושג ה"אמנות" לפקוח את עינינו לראות את אמנות העולם, כי אז חייבים אנו להחיל את הסולידריות הזו על האמנויות הלא־אוניברסליות ועל ההכרה בצורך האוניברסלי באמנות, כגשר שיקשר מחדש בין הגבוה לנמוך, בין העילית לבין התרבות להמונים.

האם ניתן לחדש את פניה של האסתטיקה? המאמרים שלפנינו אינם עונים על השאלה, אלא מפנים את השטח ופורצים דרך לאסתטיקה בתר־מודרנית שתהיה לא רק סוציולוגיה או פנומנולוגיה של האמנויות. יתכן שאי־אפשר יהיה לשנות את המוקד האנטינומי של האסתטיקה הקלאסית, אולם יש בידינו אמצעים לתווך, מצד אחד, בין החיפוש אחר היצירה המופתית והפלוראליזם הערכי של הבדלים חברתיים ותרבותיים בלתי־הפיכים, בעוד שמצד שני אנו שבים לראות את הפילוסופיה של ההיסטוריה כתיאוריה של ההיסטוריה, ובאמצעות שימוש יצירתי בתיאוריית האובייקטיביזציה של לוקאץ' הופכים את האסתטיקה הפילוסופית לתיאוריה של האסתטיקה. בהקשר זה אני חושב על עבודתה של אגנס הלר, אשר היבטיה החשובים מסוכמים במאמר "חיי יומיום, רציונליות של המחשבה, רציונליות של האינטלקט" בספרה Power of Shame ("כוחה של אשמה") אשר הופיע בלונדון ב־1985.

בדברי על אסתטיקה בתר־מודרנית אני חושב על ניתוק המשוואה הפילוסופית־היסטורית המתקדמת: אמנות חדשה / חברה חדשה. זו היתה המסגרת הנוקשה של האסתטיקה האירופית המודרנית, שהשתקפה בניגוד הכרוך בתפיסה אוניברסלית של "אמנות", אשר החייתה במידה גוברת והולכת את העבר ובר־בזמן ניתקה במידה גוברת והולכת את ההווה ואת העתיד, על־ידי העלאת תיאוריות על הדקאדנס. כנגד זה יש לעמוד על כך שהבתר־מודרני

איננו בתר־היסטורי. להיפך, זוהי היסטוריות מוקצנת, שבה התפיסה האוניברסלית של "אמנות" מחייבת פרשנות קיצונית ביחס לריבוי האמנויות בעבר ולריבויין המתחרה בהווה. מובן כי אין פירוש הדבר שכל התקופות, הסגנונות והסוגים של האמנות קרובים באותה המידה לאלוהים, משום שהחופש לקבל או לדחות מחייב כל פרט לקבוע היראַרכיה לבחירתו. הרעיונות הערכיים שמציעה בעניין זה הלר מספקים מסגרת פורמלית לבחירה ביקום פלוראליסטי, הקשור לתוכן הסובסטנטיבי של "ערך המין האנושי". אם נקבל את הדעה הגורסת, כי בכל החברות אמנות היא אובייקטיבציה, המשלבת עודף תרבותי עם היכולת להתעלות על פרטי תוכנה (וזוהי המשמעות הממשית של התפיסה האוניברסלית של "אמנות"), כי אז אפשר להבין את האמנות כביטוי ל"ערך ששמו המין האנושי" או ל"תמציתו של מין האדם". פרשנות קיצונית מאפשרת לחדש את פניה של האסתטיקה בתגובה לסימולטניות הגלובלית של הסינכרוני (אמנות בת־ימינו) והלא סינכרוני (אמנות העבר), באמצעות האתוס של סולידריות אנושית, המנסה לתווך בין המודעות לאחריות פלנטארית ובין העבר. בניסוחה של אגנס הלר, פרשנות קיצונית:

> מתייחסת אל העבר לא רק כדי למצוא את המשמעויות, את הערכים ואת האובייקטיביות של מעשים ואישים היסטוריים, אלא גם כדי לגלות את המשותף להם ולנו. אנו יוצרים קשר עם דמויות העבר כמו עם דמויות שהן אנושיות כמונו. בכל עיסוק בהיסטוריה של העבר אנו יוצרים קשר עם האנושות. ועל כן, כל תקופה היסטורית קרובה לאנושות באותה המידה, אך אין פירוש הדבר שכל אחת מהן חשובה לנו באותה המידה. לוקאץ' תיאר פעם את האמנות כאיבר הזיכרון והמודעות העצמית של האנושות. האמנות מאפשרת לנו לשלב את כל תקופות העבר־ההווה עם עידן ההווה־הווה שלנו, בין על־ידי אהבה מודעת ובין על־ידי טינה מודעת, אך בלי לאשר את השימוש בהם כדי להצדיק את ההווה. ועל פי אותו קו מחשבה, תפיסת כל תולדות העבר על פי הצד האנושי המשותף להן, משמעה ניכורן בהיסטוריה של העבר או בעבר היסטורי (A Theory of History 1982).

אסתטיקה משוחזרת (לוקאצ'ית) מעין זו טרם נכתבה. בינתיים משמש ספר זה עדות רבת חשיבות להיקפה, משמעותה וחיוניותה של אסכולת בודאפשט, בניגוד לברק ההולך ונמוג של זיקוקי אדורנו, המותירים אחריהם רק אפלה. יתרונם הגדול של מאמרים אלה בראייה הביקורתית של האסתטיקה הקלאסית, אשר למרות הכל חשה מחוייבות לצורך בתמורה – ועל כן גם לאפשרות התמורה – במטרתה האוניברסלית. "חידוש פניה של האסתטיקה" הוא ספר חובה לכל מי שמתעניין באפשרות קיומה של תיאוריה אסתטית בימינו. אוסיף רק, כי המאמר האחרון והארוך ביותר, מחקרו של גזה פודור (Geza Fodor) על דון ג'ובאני למוצארט, הצליח במשימה הקשה מכל – לדבר מתוך תובנה על מוסיקה.

דייויד רוברטס ☐ David Roberts